#2 (30), 2018 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.
Częstotliwość: 12 wydań rocznie.
Format - A4, kolorowy druk
Wszystkie artykuły są recenzowane
Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.
Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#2 (30), 2018 part 5

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland.
Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.
Periodicity: 12 issues per year.
Format - A4, color printing
All articles are reviewed
Each author receives one free printed copy of the journal
Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

СОДЕРЖАНИЕ

ВОЕННЫЕ НАУКИ

Гута С.С.
ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ, ЯКІ ПРИВОДЯТЬ ДО ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЗУМОВЛЕНИХ ВОЄННО – ПОЛІТИЧНИМИ ЧИННИКАМИ 4

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Сластникова Т.В., Дайнеко А.Ю.
ОНОМАТОПЕИ КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ 10

Золотых Л.Г., Фирсова М.А.
УНИВЕРСАЛЬНЫЕ КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ЯЗЫКОВОЙ АГРЕССИИ 13

Калько В.В.
КОГНІТИВНА ПРОЕКЦІЯ ПАРЕМІЙНОГО ЗНАКА 18

Погонец В. В.
ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ ВОЕННОЙ СФЕРЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА 23

Rahimov A. A.
GENESIS OF EARLY LINGUISTIC OUTLOOK ON NOMINATIVE ACTIVITY 27

Семенова Е.М.
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ МЕТАФОРИЧЕСКОГО СПОСОБА ПОРОЖДЕНИЯ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В АМЕРИКАНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ 29

Сингаївська Г.В.
ІСПАНСЬКІ АНТРОПОНІМИ-СИМВОЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ 34

Скорина Л.В.
ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ БІБЛІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕПІГРАФІСТИЦІ 1920-х рр. 41

Chernova Yu.V., Harashchenko T.S.
UKRAINIAN LINGUIST LEONID CHERNOVATYI ABOUT UKRAINIAN TRANSLATION THEORETICIAN OLEKSANDR FINKEL 46

Щербина С.М.
ПРИНЦИПИ УНІФІКАЦІЇ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ ТАКСОНОМІЇ ЖАНРІВ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ 50

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Игнатьев А.М.
УЧЕНИЕ В.С. СОЛОВЬЕВА О ГОСУДАРСТВЕ И ПРАВЕ 57

Кравченко В.И.
ДЕМОКРАТИЯ В АСПЕКТАХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ. 60

Рогова О.Г.
ЕНКРАТІЯ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО САМОСТАНОВЛЕННЯ 66

Сивков П.Ю., Лясников М.В., Шестаков В.А., Шестаков Д.В.,
УТОЧНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ КОЭФФИЦИЕНТА ЖИЗНЕННОЙ ЗНАЧИМОСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЦЕННОСТИ 71

ВОЕННЫЕ НАУКИ

Guta S.
postgraduate student of the Department of globalistics,
European integration and national security administration
National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine
Гута Степан Степанович
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національною безпекою Національної академії
державного управління при Президентові України

FEATURE`S CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION OF FACTORS LEADING TO CRISIS SITUATIONS CAUSED BY MILITARY – POLITICAL FACTORS

ХАРАКТЕРИСТИКА ОЗНАК ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ, ЯКІ ПРИВОДЯТЬ ДО ВИНИКНЕННЯ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЗУМОВЛЕНИХ ВОЄННО – ПОЛІТИЧНИМИ ЧИННИКАМИ

Summary: The article is devoted to the analysis of the latest scientific researchers of characteristics and classification of the nature of factors that lead to the emergence of crisis situations caused by military – political factors in the system of public administration. The author's views describe the main characteristics and features of crisis situations caused by military political factors. Introduction includes additional criteria classification of crisis types and the classification of the ongoing crisis in Ukraine.

Key words*:* public administration, crisis situations caused by military political factors, criteria classification of crisis types and the classification of the ongoing crisis, national security.

Анотація: Стаття присвячена аналізу останніх наукових досліджень характеристики ознак і класифікації сутності чинників які призводять до виникнення кризових ситуацій зумовлених воєнно – політичними чинникам, у системі державного управління. Викладено авторські погляди на характеристику основних ознак кризових ситуацій зумовлених воєнно – політичними чинникам, запропоновано введення додаткових критеріїв класифікації вище зазначеного типу криз, класифіковано триваючу в Україні кризу.

Ключові слова: державне управління, кризова ситуація, зумовлена воєнно – політичними чинниками, характеристика ознак та класифікація чинників, які приводять до виникнення кризових ситуацій, національна безпека.

Постановка проблеми. Події останніх років, що сталися у світі, зокрема в Україні, призвели до істотних змін у військово – політичній сфері. Держава зазнала територіальних втрат, зіткнулася із актами агресії та насилля, постала перед загрозою економічної катастрофи, що призвело до зміни поглядів населення, вплинуло на ідентичність українців, трансформувало політичний режим. Для системи державного управління України проблематика регулювання кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками, є життєво важливою. Оскільки зазначені ситуації, як правило, пов'язані з великою імовірністю людських, матеріальних та інших втрат, вони можуть становити загрозу не лише існуючому політичному устрою та напряму розвитку держави, але і її існуванню.

Розуміння характеристики ознак та класифікації чинників кризи дозволяють її своєчасно виявити та надають можливість знизити її гостроту, скоротити тривалість і забезпечити безболісний перебіг. Враховуючи цей факт та з метою вчасної діагностики і попередження ймовірних криз в майбутньому, розробки ефективних антикризових програм подолання та мінімізації їх наслідків необхідно об'єктивно визначити характеристику ознак та класифікацію чинників, які приводять до виникнення кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні існує велика кількість характеристик ознак та класифікацій чинників економічних, політичних, соціальних, природних, техногенних та інших криз, але, у вітчизняній науковій літературі мають місце лише окремі дослідження, які тією чи іншою мірою стосуються проблем кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками.

Дослідженню концептуальних засад класифікації кризових ситуацій в державно – управлінському аспекті присвячені праці вітчизняних науковців, серед яких, зокрема, Василенка В.О. [1], Кульчія І.О [4], Крутька В.Н. [3], Мельника Ю.М. [5], Резнікова О.О. [7], Осовської Г.В. [6], Ситника Г.П. [9, 10], Шатуна В.Т. [14], Шелегеди Б.Г. [15], Шпачука В.В. [16], Чернявського А.Д. [17]. Аналізом зарубіжного досвіду у цій сфері займалися Ф. Сайтел [8], Дж. Вайнер, Х. Кан, Г. Сімон [18], О. Холсті [20], С.Фінк [19] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Здійснений нами ґрунтовний аналіз джерел, дозволяє дійти висновку, що недостатньо дослідженою залишається низка проблем щодо розширення та уточнення характеристик ознак і класифікацій

виникнення кризових ситуацій, зумовлених саме воєнно – політичними чинниками.

Мета статті. В основу дослідження покладено необхідність більш фундаментальної систематизації характеристики ознак та класифікації чинників, які приводять до виникнення кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи причини виникнення існуючої воєнно – політичної кризи в Україні, військові та політичні оглядачі майже одностайно констатують, що на початку 2014 року система забезпечення національної безпеки України виявилася не готовою ефективно протистояти новому типу агресії, яка здійснюється Російською Федерацією. Управління силовими структурами України, їх підготовка до злагоджених спільних дій, розвідувальне, контррозвідувальне, логістичне та фінансове забезпечення виявилися слабкими, надмірно забюрократизованими і невідповідними до вимог сьогодення [4, 35].

Тривала кризова ситуація, зумовлена воєнно – політичними чинниками в Україні, підтверджує відсутність якісного державного моніторингу суспільних проблем, розуміння об'єктивності виникнення деяких криз, аналізу характеристики ознак і класифікації чинників виникнення кризових ситуацій, ігнорування наявності обов'язкових негативних та позитивних наслідків кризи, невміння своєчасно реагувати на кризові ситуації відповідних державних служб та агенцій.

Дослідники виокремлюють наступні складові, що розкривають ознаки сутності кризи: як правило, кризи характеризуються раптовістю, непередбачуваністю, якісною зміною ситуації, високим ступенем ризиків і невизначеності, включенням різних дійових осіб, потребою приймати рішення під тиском часу та в умовах невизначеності, загрозою пріоритетним цілям, репутації і навіть існуванню системи державного управління, увагою до себе засобів масової інформації, а також ймовірність негативних наслідків різного типу [3,4,5,15].

Консультант і науковець Ф. Сайтел визначив сім ознак кризової ситуації: раптовість, нестача інформації, ескалація подій (важко відстежувати події і надавати інформацію як звичайно), втрата контролю через масове нашарування інформаційних ситуацій, поширення чуток і посилення тиску щодо надання відповідей, облога (ситуація, коли здається, що всі налаштовані проти і краще зовсім нічого не казати), паніка тощо [8].

Дж. Вайнер і Х. Кан виокремили наступні загальні риси кризової ситуації: реверс у поточних подіях та діяльності, концентрація подій, що зумовлює нову реальність, становить загрозу цілям учасників і потребує невідкладних дій; характеризується посиленням напруги та зміною відносин між акторами, високим ступенем невизначеності в оцінюванні ситуації та підготовці відповідей, зростанням впливу часу, поширенням інформації, що не відповідає дійсності; спричиняє "патологічну" поведінку, призводить до наслідків, які змінюють (реорганізують) світ задіяних сторін [18].

Оскільки кризи здатні створити нову складну й неоднозначну ситуацію, вони впливають на процес прийняття рішень. Г. Сімон визначає такі рішення як не програмовані, тобто рішення щодо нестандартних проблем, які ухвалюються під впливом зовнішніх факторів. Складність таких рішень полягає в тому, що вони непідвладні звичайному аналізу та процедурам. Крім того, вони характеризуються високим ступенем невизначеності та мають бути прийняті у найкоротші строки [18].

Одним з наслідків кризи є стрес суб'єктів, задіяних в ній. Цей стрес, в свою чергу, спричиняє низку наслідків, серед яких: непослідовні дії, збільшення кількості помилок, схильність до більш примітивних відповідей, ригідність у прийнятті рішень, послаблення здатності до сприйняття, нездатність сфокусувати увагу в часі та просторі, неможливість сприймати у комплексі політичну ситуацію тощо. В умовах криз на рівні держави це означає, що високий рівень напруження зменшує об'єктивність в оцінці ситуації. Це призводить до того, що відповідальні особи приймають рішення, не отримавши адекватної інформації, внаслідок чого ефективність таких дій знижується [6].

Погоджуючись з висновками вчених, враховуючи вимоги Закону України від 19 червня 2003 року № 964 – IV (із змінами) [2], Указу Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 [11], Указу Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 [12], Указу Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016 [13], та осмислюючи останні події в Україні, викладемо авторський погляд на характеристику основних ознак виникнення кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками:

у зовнішньополітичній сфері: загострення воєнно – політичної нестабільності; виклики з посяганням на державний суверенітет України, її територіальну цілісність, економічний, науково – технічний і оборонний потенціал, територіальні претензії; втручання у внутрішні справи з боку інших держав, коаліцій держав, міжнародних корпорацій, політичних партій, суспільних рухів, окремих груп та осіб;

у воєнній сфері: недостатня ефективність наявних структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи протистояння у вигляді сучасних війн, які отримали назву "гібридних" з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося;

у сфері державної безпеки: висока можливість виникнення на території України регіональних та внутрішніх конфліктів, пов'язаних з розвідувально – підривною діяльністю іноземних спеціальних служб, спробами створення й функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів; прояви сепаратизму і тероризму на етнічній, міжнаціональній та релігійній основі; на-

магання автономізації за етнічною ознакою; розповсюдження зброї масового ураження, радіоактивних засобів, боєприпасів, вибухових речовин; проведення спеціальних інформаційних операцій і комп'ютерних атак; морське піратство;

у внутрішньополітичній сфері: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й під час проведення виборчих кампаній; значне загострення економічних і соціальних конфліктів з яскраво вираженим воєнно – політичним характером; поширення корупції в органах державної влади; зрощення бізнесу, політики і організованої злочинної діяльності; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці, втрата національного контролю над функціонуванням життєзабезпечуючих суб'єктів господарювання.

Розглядаючи питання класифікації кризових ситуації, насамперед зазначимо, що в сучасній науковій літературі існує багато підходів до вибору критеріїв класифікації та окремих класифікаційних груп чинників економічних, політичних, соціальних, природних, техногенних, та інших криз.

Кризи класифікують шляхом розподілу і групування за сутнісно – характерними ідентифікаційними ознаками різних можливих кризових станів соціально – економічної системи, що здійснюється з метою узагальнення інструментарію їхнього аналізу, прогнозування та визначення перспективних антикризових заходів [1, с. 445].

Науковці виділяють такі класифікаційні критерії криз як:

за належністю до країни функціонування об'єкта управління: зовнішні кризові ситуації, джерело походження яких для суб'єкта знаходиться за межами його власної країни, внутрішні кризові ситуації, що з'являються в певній країні і чинять вплив на функціонування її суб'єктів управління [17, с.5];

за рівнем виникнення: світові (глобальні) кризові ситуації, що з'являються в декількох країнах або країнах усієї світової спільноти і управління цих країн, що впливають на діяльність суб'єктів; державні кризові ситуації, що виникають на макрорівні і чинять вплив на усі суб'єкти управління цієї держави; регіональні кризові ситуації, обумовлені специфікою розвитку і управління окремими регіонами усередині країни і що впливають на суб'єкти управління цього регіону; кризові ситуації галузевого (групового) походження, що характеризують цілу групу суб'єктів (галузі); кризові явища, що утворюються на мікрорівні, тобто безпосередньо у суб'єкта управління [17, с.6];

за характером розвитку: раптові кризові ситуації, поступові кризові ситуації; за масштабами прояву: загальні (системні) кризи, локальні кризи; за мірою системності (характером повторюваності): циклічні; нециклічні [5, с. 19];

за причинами виникнення: кризові ситуації, викликані невизначеністю майбутнього, яка характерна для функціонування усіх суб'єктів управління (наслідком цього є складність прогнозування явищ цього типу); кризові ситуації, обумовлені недоліком інформації для ухвалення рішень і об'єктивною неможливістю обліку усіх параметрів, необхідних для визначення оптимальних рішень; кризові ситуації, викликані суб'єктивними чинниками і особистими характеристиками особи що приймає рішення (до них належать кваліфікація, його розуміння і сприйняття кризового явища або ситуації, наявність часу для їх якісного і всебічного аналізу, кількість розглянутих ним альтернатив і тому подібне) [17, с. 7];

за можливістю прогнозування строків, чинників і наслідків: прогнозовані кризові ситуації, виникнення яких піддається прогнозу на основі існуючих теорій і знань; (викликаються об'єктивними причинами та нагромадженням факторів); частково не прогнозовані кризові ситуації, що з'являються внаслідок форс – мажорних подій (переважно буває результатом грубих помилок в управлінні чи впливу природних явищ) [17, с. 7];

за ступенем тяжкості наслідків: легкі кризові ситуації (безпосередньо не загрожує країні; за умови переведення її на режим антикризового управління); кризові ситуації середньої тяжкості (загрожує подальшому функціонуванню країни і потребує негайної фінансової санації); катастрофічні кризові ситуації (кризовий стан, який не сумісний із подальшим існуванням і призводить до її руйнування як самостійної одиниці) [5, с. 20];

за мірою реалізації: кризові ситуації, що реалізувалися. Вони являють собою несприятливі для суб'єкта управління події, що відбулися, які мають для нього негативні наслідки; кризові ситуації, що не реалізувалися, які не відбулися усупереч очікуванню [17, с. 7];

за адекватністю часу ухвалення рішення з антикризового управління: передбачені кризові ситуації, враховані суб'єктом управління, у результаті останнім (на випадок їх появи) може бути вироблена стратегія управління; поточні кризові ситуації, які не були заздалегідь передбачені, отже, стратегія реагування не була вироблена і суб'єкт управління реагує на них у момент їх виникнення [17, с. 7];

за чинником ризику виникнення кризової ситуації: фінансовий, юридичний, виробничий, комерційний, інвестиційний, страховий, інноваційний [14, с. 18];

за стадією життєвого циклу країни, в якій виникла кризова ситуація: зростання (основна причина – брак ресурсів для забезпечення зростання); стагнації (переважною причиною є відсутність перспектив зростання); занепаду (безперспективність) [5, с. 20];

за рівнем управлінського впливу на кризові ситуації (за ступенем керованості): керовані (кризові ситуації, що піддаються управлінському впливу); некеровані (напрямок і характер кризового процесу неможливо змінити у результаті управлінського впливу). Якщо кризові ситуації охоплюють усі життєдайні елементи (системи), то стан такої економічної системи визначається як системна криза [5, с. 20];

за рівнем органів державного управління, що залучаються для попередження та подолання кризи – полягає в визначенні рівня органів державного управління, що залучаються для подолання кризи; за достатністю у держави ресурсів для подолання кризи – полягає в визначенні достатності внутрішніх ресурсів для подолання кризи [16, с. 20];

від рівня та глибини розвитку, причини та місця виникнення: локальна криза – у разі застосування вчасних та адекватних антикризових заходів таку кризу можна ліквідувати. Якщо таких заходів не було вжито, локальна криза може перерости в системну кризу. Системна криза охоплює всі підсистеми і призупиняє діяльність, вона утворюється із сукупності кризових ситуацій та локальних криз, розвиток яких вчасно не було зупинено [5, с. 21].

Кризи також можуть бути передбачуваними (закономірними) і несподіваними (випадковими). Передбачувані кризи настають як етап розвитку, вони можуть прогнозуватися і викликаються об'єктивними причинами [5, с. 22].

Несподівані кризи часто бувають результатом грубих помилок в управлінні, що сприяє розширенню і поширенню локальних криз. Різновидом передбачуваних криз є циклічна криза (звичайно, у тому випадку, якщо відома і вивчена природа кризи і її характер). Може виникати періодично і має відомі фази свого настання і протікання [15, 9]. Слід виділити також кризи явні та латентні (приховані). Перші протікають помітно і легко виявляються. Другі є прихованими, протікають відносно непомітно і тому найбільш небезпечні. Кризи бувають глибокими і легкими. Глибокі, гострі кризи часто ведуть до руйнування, протікають складно і нерівномірно, часто акумулюють в собі безліч протиріч, зав'язують їх у заплутаний клубок. Легкі, м'які кризи протікають більш послідовно і безболісно, їх можна передбачати, ними легше управляти. Вся сукупність можливих криз поділяється також на групи криз, затяжних і короткочасних. Фактор часу в кризових ситуаціях відіграє важливу роль. Затяжні кризи, як правило, проходять болісно і складно, часто є наслідком невміння управляти кризовими ситуаціями, нерозумінням сутності, характеру кризи, її причин і можливих наслідків [4, с.13].

Таким чином, для ідентифікації кризових ситуацій необхідно, передусім, досліджувати джерела, рівні та наслідки виникнення, формування і розвитку криз [5, с. 22]. При цьому класифікаційні ознаки кризових ситуацій можуть розглядатися як її параметри, що "підказують" чи визначають оцінку ситуації, розроблення і вибір вдалих управлінських рішень [4, с.13].

Здійснивши огляд літературних джерел та існуючих наукових публікацій, щодо дослідження класифікації кризи з позицій різних сфер її виникнення, вважаємо доцільним їх доповнення наступними критеріями: за впливом факторів середовища, за правовими режимами, що введені в державі, за формою прояву та за вірогідністю виникнення.

У зв’язку із вищезазначеним пропонуємо удосконалену систему класифікації кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками (табл. 1.).

Таблиця 1. Класифікація кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками

Критерії класифікації кризи	Види
за рівнем виникнення	світові (глобальні) кризові ситуації; державні кризові ситуації, що виникають на макрорівні; кризові ситуації, що утворюються на
	мікрорівні, тобто безпосередньо у суб'єкта управління;
за належністю до країни функціонування	зовнішні кризові ситуації; внутрішні кризові ситуації;
за рівнем залучення органів державного управління	Президент, органи законодавчої, виконавчої влади всіх рівнів; центральні органи виконавчої влади Інші органи виконавчої влади;
за правовими режимами, що введені в державі	режим мирного часу; режим підвищеної готовності; режим надзвичайного стану «надзвичайної ситуації»; режим особливого періоду, режим воєнного стану; режим в районі проведення антитерористич – ної операції;
за причинами виникнення	кризові ситуації, викликані невизначеністю майбутнього; кризові ситуації, обумовлені недоліком інформації для ухвалення рішень; кризові ситуації, викликані суб'єктивними чинниками і особистими характеристиками особи що приймає рішення;

"Продовження таблиці 1".

Критерії класифікації кризи	Види
за достатністю у держави ресурсів для подолання кризи	потребує допомоги міжнародних інституцій або держав; володіє всіма необхідними ресурсами;
за мірою реалізації	кризові ситуації, що реалізувалися; кризові ситуації, що не реалізувалися;
за характером розвитку	раптові кризові ситуації; поступові кризові ситуації;
за масштабами прояву	загальні (системні) кризи; локальні (групові) кризи;
	часткові (одиничні) кризи;
за мірою системності (характером повторюваності)	циклічні; нециклічні;
за вірогідністю виникнення	випадкові; закономірні;
за адекватністю часу ухвалення рішення з антикризового управління	передбачені кризові ситуації; поточні (непередбачені) кризові ситуації;
за можливістю прогнозування строків, чинників і наслідків	прогнозовані кризові ситуації; частково не прогнозовані кризові ситуації;
за ступенем тяжкості наслідків	легкі кризові ситуації; кризові ситуації середньої тяжкості; катастрофічні кризові ситуації;
за формою прояву	явна; прихована (латентна);
за стадією життєвого циклу країни, в якій виникла кризова ситуація	зростання; стагнація; занепад.

Резюмуючи запропоновану нами класифікацію кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками, ідентифікуємо кризу, що склалася в Україні:

за рівнем виникнення – державна кризова ситуація, що утворилася на макрорівні;

за належністю до країни функціонування – внутрішня кризова ситуація;

за рівнем залучення органів державного управління – Президент, органи законодавчої, виконавчої влади всіх рівнів;

за достатністю у держави ресурсів для подолання кризи – потребує допомоги міжнародних інституцій або держав**;**

за впливом факторів середовища країни – системна;

за правовим режимом, що ведений в державі – режим в районі проведення антитерористичної операції;

за причинами виникнення – викликана невизначеністю майбутнього і недоліком інформації для ухвалення рішень;

за мірою реалізації – реалізована, за характером розвитку – раптова, за масштабами прояву – локальна;

за рівнем управлінського впливу на кризові ситуації – частково керована;

за мірою системності – нециклічна;

за вірогідністю виникнення – закономірна;

за адекватністю часу ухвалення рішення з антикризового управління – поточна непередбачена;

за можливістю прогнозування строків, чинників і наслідків – частково не прогнозована;

за ступенем тяжкості наслідків – середньої тяжкості;

за формою прояву – явна;

за стадією життєвого циклу країни – стагнація.

Висновки і пропозиції. Кризові ситуації, зумовлені воєнно – політичними чинниками становлять загрозу національній безпеці держави та потребують негайного реагування. Належна (якісна) характеристика ознак та класифікація чинників кризових ситуацій дозволяє ідентифікувати кризу, підготувати якісні, варіативні, багаторівневі моделі відповідних державно – управлінських рішень згідно з вимогами чинного законодавства.

Ідентифікована існуюча в Україні кризова ситуація за критерієм накопичення певного потенціалу протидії реалізації національних інтересів визнана, нами як така, що набула загальнонаціонального масштабу і тому становить реальну небезпеку для країни.

Впровадження в практику державного управління системи характеристики ознак та класифікації кризових ситуацій, зумовлених воєнно – політичними чинниками, є перспективами подальших досліджень в означеній сфері.

Список літератури

1. Василенко В.О., Шостка В.І. Ситуаційний менеджмент: навчальний посібник. / В.О. Василенко, В.І. Шостка – К., 2003. – 285с.

2. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. № 964 – IV

(із змінами). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964 – 15.

3. Крутько В.Н. Введение в менеджмент кризисных ситуаций: практические рекомендации. / В.Н. Крутько – М., 1994. – 52 с.

4. Кульчій І.О. Антикризове управління: навчальний посібник. / І.О. Кульчій – К., 2016. – 120 с.

5. Мельник Ю. М. Маркетинг в антикризовому менеджменті: Конспект лекцій. / Ю. М. Мельник, О.О. Міцура – С., 2012. – 116 с.

6. Осовська Г.В., Косовський О.А. Менеджмент організації: навчальний посібник. / Г.В. Осовська, О.А. Косовський – К., 2005. – 854 с.

7. Резнікова О.О. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов – К., 2015. – 58 с.

8. Сайтэл Ф. Современные паблик рилейшнз Науч. ред. и авт. предисл. Ситников А.П. Пер. с англ. Дубицкая О.В. /Ф. Сайтэл – М., 2002. – 590 с.

9. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно – правові засади): підручник / Г.П.Ситник – К., 2012.– 544 с.

10. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (словник – довідник): підручник / Г.П.Ситник – К., 2012. – 496 с.

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України": Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015.

13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року "Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України" Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016.

14. Шатун В.Т. Кризи у сестемі державного управління: наукова стаття. / В.Т. Шатун – К.: 2013. – 20 с.

15. Шелегеда Б.Г. Антикризове управління: навчальний посібник. / Б.Г. Шелегеда, О.М. Шарнопольська, М.В. Румянцев – К., 2013. – 252 с.

16. Шпачук В.В. Теоретичні засади типологізації криз: наукова стаття. / В.В. Шпачук. [Електронний документ]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/ socgum/ Nvamuupravl/2010_4/33.pdf.

17. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: навчальний посібник. / А.Д. Чернявський – К., 2006. – 256 с.

18. Crisis Communication Handbook. SEMA's Educational Series 2003:1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krisberedskapsmyndigheten.se/2089.epibrw

19. Fink S. Crisis Management: Planning for the Inevitable. New York, NY: American Management Association, 1986. – P. 245.

20. Holsti O.R. Theories of Crisis Decision Making // Matthews R.O. International Conflict and Conflict Management, Scarborough, 1984. – P. 65 – 83.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Slastnikova T.V.
candidate of Philology, associate Professor,
Moscow City Pedagogical University
Dayneko A.Y.
master student of the Department of Romance languages,
Moscow City Pedagogical University

Сластникова Тамара Васильевна
кандидат филологических наук,
доцент кафедры романской филологии
Московского Городского Педагогического Университета
Дайнеко Анастасия Юрьевна
магистрант кафедры романской филологии
Московского Городского Педагогического Университета

ONOMATOPEIA AS AN OBJECT OF STUDY IN FRENCH LINGUISTICS
ОНОМАТОПЕИ КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Summary: The article presents and describes the main stages of studying of onomatopeic words in the French linguistics. The contribution of the French-speaking scientists to the question of origin of language and the role of onomatopoea in this process are analysed, the actual directions in researching of this problem are presented.

Key words*:* onomatopeia, origin of language, lexicography, the French linguistics, phonosemantics

Аннотация: В данной статье представлены и описаны основные этапы изучения звукоподражаний во французском языкознании. Проанализирован вклад франкоязычных ученых в развитие теорий происхождения языка и роли в них ономатопеи, представлены актуальные направления исследования данной проблемы.

Ключевые слова: звукоподражание, глоттогенез, лексикография, французская лингвистика, фоносемантика

Звукоподражания в течении продолжительного времени остаются объектом исследований не только в лингвистике, но и в философии, истории языка, лексикографии. Однако направление изучения данного феномена со временем менялось. В отечественном языкознании изучению онаматопеи посвящен ряд работ, рассматривающих звукоподражательную лексику различных языков, их роль в словообразовании и их деривационные способности [2; 3; 4; 5].

Одной из традиционных **актуальных** проблемных областей лингвистики является вопрос о происхождении языка. В данной статье впервые предлагается анализ работ **французский исследователей**, изучающих вопрос о связи звукоподражаний с происхождением языка и звучанием слов. Обращение к работам именно французских специалистов мотивировано прежде всего исследовательским материалом. Наше расширенное исследование посвящено сопоставлению звукоподражательной лексики французского и русского языков на материале изданий для детей.

Кроме того, вопрос о связи звучания и значения слова недостаточно разработан в современном отечественном языкознании, и предложенное ниже изложение идей французских ученых позволит, как нам кажется, в некоторый степени восполнить этот пробел, а также систематизировать звукоподражания согласно предложенным классификациям.

Как отмечает доктор филологических наук Д. Мельникьене в своей работе, посвященной теориям глоттогенеза и роли звукоподражаний в формировании человеческого естественного звукового языка, еще мыслители античности, такие как Платон и Аристотель, усматривали связь звука и смысла [11, 5].

Рассматривая вопрос ономатопеи в диахронии, отмечаем, что с XVII по XIX века изучение ономатопеи было непосредственно связано с разработкой вопросов происхождения естественного языка. Как утверждает Д.Мельникьене, перед лингвистами и философами стояли вопросы о значимости звукоподражаний в происхождении языка, о связи звучания и значения слова. Ученых интересовал вопрос о том, что скрывается за понятием ономатопеи [11, 5].

Впервые к вопросу о понятии ономатопеи обратились немецкие философы того времени Г.В. Лейбниц и И.Г. Гердер. Для Г.В. Лейбница язык в начале был чистой имитацией *(le langage à l'origine est une pure imitation)* [10, 172], то есть прослеживается идея ономатопоэтического происхождения языка. И.Г. Гердер же утверждал, что первыми словами были глаголы, основанные на шумах, взятых из звуков природы *(les verbes en effet construits sur les bruits, tirés de la nature sonore)* [9, 79].

Во французском языкознании началом изучения проблемы звукоизобразительности и её составляющей - ономатопеи, принято считать появление работ выдающегося писателя и мыслителя

XVIII века Ж.-Ж. Руссо. Он развивает идею Платона о звукоподражательной основе языка и считает звукоподражание одним из способов словообразования. В своем исследовании «Очерк о происхождении языка...» *(«Essai sur l'origine des langues, où ils est parlé de la Mélodie, et de l'imitation musicale»)* Ж.-Ж. Руссо детально описывает первые произнесенные человеком слова. Большая их часть, по его мнению, являлась лишь имитацией звуков: звукоподражания постоянно прослеживаются в звучании слов *(la plupart des mots seraient des sons imitatifs: l'onomatopeé s'y ferait sentir continuellement)* [14, 66]. Исходя из этого утверждения, мы может констатировать схожесть суждений Ж.-Ж. Руссо и Г.В. Лейбница о звукоподражательном происхождении языка *(la racine de l'onomatopée*).

Растущий интерес и признание за звукоподражаниями статуса лексической единицы привело к необходимости дать им толкование наравне с другими словарными единицами, и что закономерно привело к появлению в 1808 году «Толкового словаря французских ономатопей» Ш. Нодье (*«Dictionnaire raisonné des onomatopées françoises»)*[12]. Следует более детально остановится на личности Ш. Нодье и его вкладе во французское языкознание, так как он стал первым автором словаря такого типа во Франции.

Будучи писателем эпохи романтизма, Ш. Нодье также был специалистом в области лингвистики, в частности лексикографии. Его произведения остаются объектами изучения французских исследователей, в частности Г. Вольшье, который посвятил свою монографию «Шарль Нодье и французская лексикография» *(Charles Nodier et la lexicographie française 1808-1844)*[17] именно работе Ш.Нодье над «Толковым словарем французских ономатопей».

По замечанию самого Ш. Нодье, в предисловии «Толкового словаря французских ономатопей» представлены лишь несколько основных соображений, относящихся к системе словаря [12, 11]. Однако как отмечает Д.Мельникьене, именно предисловие *(Préface)*, состоящее из 32 страниц, содержит основополагающие идеи автора о роли звукоподражаний в происхождении языка [11, 8]. Г. Вольшье также подчеркивает важность предисловия, так как именно оно является первым наброском идеи автора столь же амбициозной, как и сложной [17, 109].

По мнению Г. Вольшье, в предисловии Ш. Нодье обобщает выводы своих предшественников о значительной роли ономатопеи в словообразовании [17, 132]. Автор словаря цитирует таких ученых-лингвистов как Ж.-Ж.Руссо [12, 26], идеи которого излагались выше; Ш. де Бросса, высказывавшегося за подражательные основы первых слов [12, 18]; К. де Жеблена, утверждавшего, что люди были вынуждены для выражения предмета или мысли выбирать звук, наиболее аналогичный этому предмету, мысли [12, 27]. Все эти идеи Ш. Нодье последовательно представил в своем предисловии. Не преуменьшая заслуг автора словаря, Г.Вольшье отмечает, что несмотря на заимствование идей, Ш. Нодье был первым, кто смог написать отдельное глубокое исследование, посвященное звукоподражаниям *(un travail aussi particulier sur les onomatopée n'ait jamais été réalisé avant)* [17, 133].

Следует также отметить, что в самом корпусе словаря заложена ещё одна идея Ш. Нодье, не упомянутая в предисловии, а именно одна из первых классификаций звукоподражаний, представляющая четыре типа звукоподражаний, которые в свою очередь включают два вида противопоставлений.

Первыми автор выделяет звукоподражания в чистом виде, или собственные *(onomatopées propres)* и звукоподражания абстрактные *(onomatopées abstraites).* **Собственными звукоподражаниями** автор называет лексемы, которые были образованы от звуков природы, они имитируют шумы и являются универсальными *(glouglou, murmure, coucou).* **Звукоподражания абстрактные** создаются по аналогии *(construites par analogie)* [12, 90]. Обратимся к словарной статье слова *clignoter (моргать, мигать):* как утверждает автор, звукоподражание формируется в соответствии с шумом, создаваемым движением, которое оно представляет. Данное движение не производит никакого звука, однако рассматривать его стоит по аналогии с другим движением того же рода, производящими звук.

Второе противопоставление включает в себя звукоподражания природные(или естественные) (*onomatopées naturelles*), и особенные, или как называет их автор "локальные" (*onomatopées locales*). К **природным звукоподражаниям** Ш. Нодье относит звукоподражания общего характера, являющиеся производными от одинаковой в большинстве языков звуковой единицы *(communes à tous les peuple, parce qu'elles sont formées sur un sons qui ne varie pas*)[12, 101]. В качестве примера автор приводит звукоподражание *murmure,* которое не изменяется ни в греческом языке, ни в латыни, ни в итальянском, ни в испанском. Как отмечает автор, они могут казаться различными, но будут все же иметь общие корни природного происхождения *(les racine naturelle).* **"Локальные" звукоподражания** свойственны одному языку или даже одной идиоме и описывают чаще особенности поведения, окраса или строения животного. Наибольшее количество подобных звукоподражаний – это заимствования из древних языков, из которых большинство греческого происхождения. Автор называет их наиболее живописными *(pittoresques, la plus belle partie des Langues)*[12, 100]. Так например, название птицы *courlis* (кулик) имитирует мелодичный крик этой птицы. По-немецки это слово означает кроншнеп или "коронованный кулик". Однако эта птица имеет и другое название «*arquata»,* так как её клюв выгнут в форме арки *(courbure de son bec, arqué en forme de faux)* [12, 101]. А в современном греческом языке эта птица называется «*macritimi»*, или «*длинный нос*».

Как отмечает Д.Медникьене, анализ предисловия и словарных статей позволяет утверждать, что Ш. Нодье был не только автором идеи звукоподражательного происхождения языка, но и стал первым автором оригинальной типологии звукоподражаний [11, 12].

Несмотря на обширный теоретический и экспериментальный материал, накопленный ко второй половине XX в., не все лингвисты разделяли идею

звукоподражательной сущности языка. Отметим, что Ф.де Соссюр исключил звукоподражания из своей теории глоттогенеза, назвав их неорганичными в системе языка *(les onomatopées ne sont jamais des éléments organiques d' un système linguistique)* [15, 101]. В своем исследовании, посвященном французской фоносемантической мысли, С.А. Марухина анализирует теорию происхождения языка О. Соважо (Sauvageot, 1964). Согласно этой теории, происхождение многих звукоподражательных слов является не ясным и чаще всего вторичным, будучи следствием более или менее осознанной деформации уже существующих слов [1, 176]. Таким образом, О. Соважо приходит к выводу о распространении *принципа произвольности языкового знака,* предложенного Ф. де Соссюром.

Несмотря на то, что ономатопоэтическая теория глоттогенеза уже не может конкурировать с современными лингвистическими исследованиями, она остается объектом исследования для философов и историков языка, как веха человеческом мысли в вопросе о происхождении языка. Как отмечает С.А. Марухина, новый виток развития получили исследования французских исследователей в области фоносемантики – науки, изучающей звукоизобразительную система языка и анализирующей поэтические тексты [1, 177].

Интерес к звукоподражаниям как к лексическим единицам также не ослабевает. В настоящее время возрастает интерес к изучению звукоподражательной лексики в литературе для детей, что находит отражение в работах французских исследователей M.-D. Claire [8] и S. Soriano [16], посвященных функционированию звукоподражаний в детских комиксах. Вопрос о звукоподражаниях в текстах для детей на материале французских изданий рассматривался нами ранее [6].

Изучается и роль звукоподражаний в процессе онтогенеза, например монографии «Тело и язык. Обсуждение проблем в общении с ребенком» *(Corps et langage. Regards croisés sur les troubles de la communication chez un enfant)* R. Obéji, A. Riou [13];«Рождения языка в первые два года жизни» *(La naissance du langage dans les deux premières années)* M. Brigaudiot, L. Danon-Boileau [7].

Проанализировав основные идеи французских лингвистов о феномене ономатопеи, приходим к выводу о том, что звукоподражания продолжают вызывать споры относительно статуса этого явления, точного определения звукоподражаний, а также их типологии. Дискуссионным остается вопрос об их отношении к другим лексико-грамматическим единицам и их роли в языковой картине мира. Именно эти нерешенные вопросы обуславливают постоянный интерес современной лингвистики к звукоподражаниям и их производным.

Список литературы:

1. Марухина С.А. Экскурс в историю французской фоносемантической мысли (XVIII-XXI вв.). Ярославский педагогический Вестник. – 2013. Т. №1, № 1. – С. 174-177.

2. Катагощина Н.А. Как образуются слова во французском языке. – М.: КомКнига. 2012. – 114 с.

3. Комарова А.В. Словопроизводство лексических единиц со звукоподражательной производящей основой во французском языке (диахронный аспект): автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.05 / А. В. Комарова; Московский гос. обл. ун-т. – М: 2007. – 25 с.

4. Курашкина Н. А. Звукообозначения как репрезентация звукосферы в языке (на материале английских, французских и русских антропо- и орнитофонов): дис. … канд. филол. наук: 10.02.20 / Н.А. Курашкина; Башкирский гос. у-нт. – Уфа: 2007. – 194 с.

5. Хабибуллина О.А. Звукоподражательные слова в немецком языке в сопоставлении с французским и русским: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ О.А. Хабибуллина; Башкинрский гос. ун-т. – Уфа: 2003. – 21 с.

6. Сластникова Т. В., Дайнеко А. Ю. Звукоподражания в текстах для детей (на материале франкоязычных изданий) // Вестник Тверского государственного университета. Серия «Филология». – 2017. № 2. – С. 182-185.

7. Brigaudiot M., Danon-Boileau L. La naissance du langage dans les deux premières années. – Paris: Presses Universitaires de France. 2009. – 208 p.

8. Clair M.- D. Approche de la bande dessinée grâce aux onomatopées. – Bourgogne: IUFM de Bourgogne. 2004. – 54 p.

9. Herder J.G. Traité sur origine des langue. – Paris: Editions Allia, 2010, – 192 p.

10. Leibniz G. W. Bref essai sur l'Origine des Peuples. Harmonie des Langue. – Paris: Seuil. 2000. – 240 p.

11. Melnikiené D. Les onomatopées et les théorie de la glotto-genèse. Research Journal Studies about Languages. – Kaunas: University of Technology. 2016. №29. – P. 5-18.

12. Nodier. C. Dictionnaire raisonné des onomatopées françoises. Paris: Demonville, 1808. 405 p. [Электронный ресурс]. – URL: https://play.google.com/books/reader?id=SAo8AAAAIAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=ru&pg=GBS.PA1 (дата обращения: 06.02.2018)

13. Obéji R., Riou A. Corps et langage. Regards croisés sur les troubles de la communication chez un enfant. Enfances et Psy. – Paris: ERES. 2011. № 3 (52). – 182 p.

14. Rousseau J.J. Essai sur l'origine des langues, où ils est parlé de la Mélodie, et de l'imitation musicale. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.rousseauonline.ch/pdf/rousseauonline-0060.pdf (дата обращения: 06.02.2018)

15. Saussur de, F. Cours de linguistique générale. – M.: Editorial. 2004. – 256 p.

16. Soriano S. L'interjection dans la BD : réflexions sur sa traduction. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.erudit.org/revue/meta/1999/v44/n4/004143ar.pdf (дата обращения: 06.02.2018)

17. Vaulchier, H. Charles Nodier et la lexicographie française 1808-1844. – Paris: Didier-Erudition. 1986. – 316 p.

Zolotykh L.G.
Doctor of Philology, Professor,
Sichuan University (China),
a chief of the chair of the modern Russian language
Astrakhan State University (Russia)
Firsova M.A.
PhD Student,
Astrakhan State University (Russia)

Золотых Лидия Глебовна
доктор филологических наук, профессор,
Сычуаньский университет (Китай),
заведующий кафедрой современного русского языка,
Астраханский государственный университет (Россия)
Фирсова Мария Анатольевна
аспирант кафедры современного русского языка
Астраханский государственный университет (Россия)

UNIVERSAL COGNITIVE-DISCOURSE PARAMETERS IN THE LANGUAGE OF AGGRESSION
УНИВЕРСАЛЬНЫЕ КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНЫЕ ПАРАМЕТРЫ ЯЗЫКОВОЙ АГРЕССИИ

Summary: The interdisciplinary nature of the study of linguistic aggression is presented, which is due to both linguistic factors and the parameters of non-linguistic social reality. The cognitive-discursive approach to the study of language aggression is justified. Such universal parameters of language aggression as psycholinguistic, sociolinguistic and linguistic are defined and studied. The basic characteristics of the selected universal parameters of linguistic aggression in the speech of the modern public linguistic personality are given. The specific research material shows how universal cognitive-discursive parameters are manifested in the psychological characteristics of the addressee's personality, the social status of the speech sender, the environment, speech characteristics, lexical and grammatical means that clearly or potentially contain aggression.

Key words: cognitive-discursive approach, language aggression, parameter psycholinguistic, parameter sociolinguistic setting, parameter of language, public language personality.

Аннотация: Представлен междисциплинарный характер исследования языковой агрессии, что обусловлено как лингвистическими факторами, так и параметрами внеязыковой социальной действительности. Обоснован когнитивно-дискурсивный подход к исследованию языковой агрессии. Определены и изучены такие универсальные параметры языковой агрессии, как психолингвистический, социолингвистический и собственно лингвистический. Даны базовые характеристики выделенным универсальным параметрам языковой агрессии в речи современной публичной языковой личности. На конкретном исследовательском материале показано, как универсальные когнитивно-дискурсивные параметры проявляются в психологических особенностях личности адресанта, социальном статусе отправителя речи, обстановке, речевых характеристиках, лексико-грамматических средствах, которые явно или потенциально содержат агрессию.

Ключевые слова: когнитивно-дискурсивный подход, языковая агрессия, психолингвистический параметр, социолингвистический параметр, лингвистический параметр, публичная языковая личность.

Главным лингвистически релевантным фактором речи, определяющим её основные структурные семантические особенности, является условие коммуникации. Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев выделяют антиномию «разговорная речь (естественную, повседневную) – официальная речь (искусственную, интеллектуальную, книжную)» как самостоятельный параметр, не зависящий от антиномии «устная речь – письменная речь». Е.А. Земская и другие исследователи отмечали, что разговорная речь и естественная речь реализуются не только в устной, но и в письменной форме [6]. Связанные между собой гиперо-гипонимическими отношениями понятия «разговорная речь» и «естественная речь» соизмеряются как часть и целое: разговорная речь является литературной разновидностью естественной русской речи, в структуру которой входят также просторечия, грубые просторечия, жаргоны, сленг, арго [5]. В современной лингвистике активно наблюдается тенденция изменения векторов научных исследований: с письменного языка на изучение и анализ живой естественной речи.

В последнее время агрессивность человека вызывает возрастающий интерес исследователей разных социальных и гуманитарных наук. На наш взгляд, можно выделить, следующие направления исследования языковой агрессии: (1) коммуникативно-прагматическое, изучающее коммуникативные стратегии в ситуации конфликта и выражение речевой агрессии в жанрах разговорной речи [А.К. Михальская 1996, К.Ф. Седов 1996, Е.Ю. Сидорова 2009, А.С. Ларионова 2009 и другие]; (2) коммуникативно-дискурсивное, исследующее речевую

агрессию как тип речевого поведения [Т.А. Воронцова 2006], а также проблемы языковой агрессии в дискурсе средств массовой информации [Е.В. Кокорина 1996, А.К. Михальская 1996, А.П. Сковородников 1997 и другие]. (3) социолингвистическое, направленное на изучение социально-психологических конфликтов и обусловившее появление как самостоятельной области научного знания психолингвистической конфликтологии, призванной гармонизировать процесс коммуникативного взаимодействия людей [В.И. Жельвис 2004, А.П. Костяев 2011 и другие]; (4) социально-педагогическое, делающее акцент на вербальной агрессии подростков в школьной речевой среде [Ю.В. Щербинина 2001, 2006, О.В. Кривощекова 2006, Л.В. Шипова, А.В. Шипова, 2016]; (5) лингвокультурное, нацеливающее на изучение речеситуативного поведения носителя языка в свете экологии языка [Л.И. Скворцов 1996, О.Б. Сиротинина, Н.Л. Шамне, А.В. Карякин 2012, Н.С. Якимова, 2012 и другие].

Нами используется термин «языковая агрессия», который, на наш взгляд, задаёт собственно лингвистический вектор исследования агрессии как понятия, изначально неязыкового. Вслед за В.Ю. Апресян, под *языковой агрессией* понимаются «все типы негативного или критического отношения говорящего к адресату, выраженные при помощи языковых средств» [1, с. 15].

Следует отметить междисциплинарный характер исследования языковой агрессии, что обусловлено как лингвистическими факторами, так и параметрами внеязыковой социальной действительности, и связано с научными знаниями о природе человеческой агрессии в области психологии, социологии, политологии, конфликтологии, педагогики и ряде других гуманитарных дисциплин. Несмотря на пристальное внимание к феномену агрессии в разносторонних исследованиях, проблема языковой агрессии остаётся ещё недостаточно изученной и требует разработки приоритетных направлений лингвистических исследований для раскрытия механизмов её функционирования в дискурсе средств массовой информации, в частности, в выступлениях публичных языковых личностей.

В рамках данной статьи представим выявленные лингвистические и экстралингвистические параметры, определяющие выражение языковой агрессии в речи публичной языковой личности. Основная цель исследования – изучение универсальных когнитивно-дискурсивных параметров языковой агрессии в публичной речи – психолингвистических, социолингвистических и собственно лингвистических параметров, которые проявляются в психологических особенностях личности адресанта, социальном статусе отправителя речи, обстановке, речевых характеристиках, лексико-грамматических средствах, которые явно или потенциально содержат агрессию.

Речевая деятельность отображает ситуацию, порождаемую дискурсивными условиями, и психологически направлена на адресата, находящегося в едином коммуникативном пространстве с отправителем речи, который находится в соревновательных условиях с другими участниками коммуникации, где языковая агрессия выходит на ведущее место. Психолингвистические параметры языковой агрессии в речи публичной языковой личности определяют психолингвистические характеристики говорящего и особенности его воздействия на адресата посредством специфической лексики и экспрессивных стилистических приёмов. В центре нашего исследования оказываются языковые личности политических деятелей (В. Жириновского, Г. Зюганова, М. Прохорова) и тележурналиста М. Леонтьева, для речи которых характерно частотное использование различных средств языковой агрессии.

На наш взгляд, в качестве типологизирующего психолингвистического параметра языковой агрессии в речи публичной языковой личности можно выделить эмоциональное психическое состояние, которое мотивировано нацеленностью на борьбу за политическую власть и самоутверждением речевого имиджа. Дискурсивные условия обусловливают речевую деятельность адресантов, употребляющих высказывания, которое является единицей речевого общения, в целом, и содержат средства языковой агрессии в частности.

Так, В. Жириновский употребляет в публичной речи элементы фамильярно-разговорного типа речевой культуры, что всегда считалось допустимым только в бытовой разговорной речи и было совершенно недопустимым для выступления перед широкой аудиторией. Повышенная экспрессивность, фамильярность, элементы агрессии характерны для бытовой ссоры. Именно бытовая речевая игра составляет одну из основных особенностей речи данной публичной языковой личности. Например: *Видите, он* ***сумасшедший****. Его лечить надо. Будем лечить… Закончу, пока он болтал, этот* ***пьяница*** *от партии. Я прошу, чтобы голосовали только за ЛДПР… Вы там у него заберите время, партия пенсионеров и* ***пьяниц****. Переименуйте их. Вы у него заберите, вон он стоит,* ***хулиган*** (В. Жириновский, «Дебаты», канал «Россия», эфир от 30.08.2016). В. Жириновский неоднократно прибегает к речевой тактике «навешивания ярлыков», называя своего оппонента ***сумасшедшим***, ***пьяницей*** и ***хулиганом***, то есть использует номинации, присущие речи тех, кто вступил в бытовую ссору. Чрезмерная эмоциональность, излишняя возбудимость и другие психологические особенности личности В. Жириновского обусловливают активное использование политиком в спонтанной речи медиадискурса многочисленных элементов агрессии, сознательно направленных на политических противников. Психолингвистический параметр определяет и собственно речевые характеристики – сила голоса, интонация, тембр в совокупности с мимикой, жестикуляцией, что рассматривается нами как дополнительные средства проявления агрессивного коммуникативного поведения.

Эксплицитная агрессия зачастую является табуированным явлением в языке, поскольку представляет собой прямое, неприкрытое вторжение в аксиологическое и эмоциональное пространство адресата. Однако это замечание не всегда касается медиапространства, где всё чаще в последнее время стали употребляться единицы, не просто не входящие в область литературного языка, а близкие к ненормативным. Например: «*России по большому*

счету всё равно, кого ***евромайданутая*** *часть украинского электората выберет своим легитимным вождём»; «А пока у нас одна группа* ***придурков*** *борется за демократию, гей-парад и свободу своего слова в телевизоре…»* (М. Леонтьев, передача «Однако», «Первый канал», 26.05.2014). И использованный журналистом М. Леонтьевым окказионализм *евромайданутая*, построенный на базе табуированной лексемы ***анутая* (табу!) – ‘чокнутая, со странностями’ [8, с. 205], и лексема *придурок* – ‘придурковатый человек’ [8, с. 671] являются грубыми номинациями, выражающими категоричные негативные оценки, которые даёт говорящий объектам речи. Когнитивно-дискурсивный подход к изучению языковой агрессии в речи публичной языковой личности и выявление психолингвистического параметра, на наш взгляд, способствует расширению границ понимания данного явления в аспекте междисциплинарного исследования.

Когнитивно-дискурсивная объективация языковой агрессии зависит от когнитивных и психологических факторов социального сознания. Базовые характеристики социолингвистического параметра, на наш взгляд, дискурсивно проявляются в тесной взаимосвязи физических, социальных, лингвистических, психологических условий. Речевой портрет публичной языковой личности репрезентирует уникальный набор характеристик говорящего и индивидуальный социальный опыт. Выделенный У. Брайтом такой параметр социолингвистики, как «социальная принадлежность Отправителя (или говорящего)» [4, с. 35], позволяет рассматривать социальный статус журналиста в политическом дискурсе в качестве обозревателя и аналитика внешнеполитических и внутриполитических событий. Совокупность экстралингвистических социальных условий определяется наличием собственных социальных характеристик публичной языковой личности, а именно: система ценностных ориентаций и стереотипы, предпочтения и намерения, идеалы и убеждения, представления, принятые в их сообществе и ориентация конкретной языковой личности.

Например, в группе инвективной лексики особое место занимают пейоративные высказывания, в оценочном содержании которых содержится намерение дискредитировать предмет речи, выразить личную неприязнь. Например: *А пока у нас одна группа* ***придурков*** *борется за демократию, гей-парад и свободу своего слова в телевизоре (жаль только никто не знает, что это за слово), а другая – обслуживает их антуражным пиром, самое время выдувать политических слонов из химкинских мух»* (М. Леонтьев, передача «Однако», «Первый канал», эфир от 27.10.2013). Если остановиться на категоричных оценках интеллектуального и психического потенциала тех, о ком идет речь в комментарии журналиста, то необходимо отметить широкий диапазон употребления агрессивных номинаций. Например: 1. *Еще раз повторю: они ни в чем не виноваты, это мы довели армию до такого* ***идиотизма;*** 2. *Правда, никто не помешает* ***параноикам*** *добывать сланцевые углеводороды…;* 3. *Вопрос в том,* ***биться*** *ли по этому поводу* ***в истерике*** *или использовать как инструмент экономического восстановления;* 4. *Во всем этом есть что-то очень доброе, простодушное, можно сказать,* ***олигофренческое.*** Категориальные авторские номинации аутгрупп: *параноики, дебилы, придурки, олигофрены* – фактически являются номинациями психических отклонений, связанных с недоразвитием интеллекта или хроническими отклонениями в работе нервной системы [7, с. 134].

По справедливому замечанию Н.С. Валгиной, «процессы детабуизации инвективной лексики обусловлены эпохой гласности», а также раскрепощением пластов лексики, которые были под строгой цензурой в советское время [5, с. 121]. Стоит отметить, что языковая агрессия выступает не только отражением изменившихся социальных условий, но и транслятором реакций на негативные явления современности. Продолжением мысли У. Брайта о параметре социолингвистики, который указывает на разницу «между тем, как люди используют язык, и тем, что они думают о своём языковом поведении и о языковом поведении других» [4, с. 37], возможно считать желание отличаться и быть узнаваемым, что заставляет многих представителей четвёртой власти прибегать к самопрезентации с помощью тех средств языка, которые способны оказать наибольшее влияние на зрителя/слушателя, воздействовать на его эмоционально-волевую сферу. При этом языковая агрессия предстаёт как средство манипуляции, которое «в некоторых случаях является орудием воздействия на массовую аудиторию» [9, с. 31].

Так, инвектива ***упырь*** входит в активное словоупотребление Г. Зюганова. Согласно нашим данным, в дискурсе теледебатов она была репрезентирована семь раз, к примеру: *Мы считаем, что гигантские богатства нашей страны должны обслуживать каждого человека, а не пятнадцать* ***упырей****, которые захватили это всё и даже не хотят платить нормальные налоги»* («Дебаты», «Россия», эфир от 05.09.2016). Заключая в себе обвинительную направленность, лексема ***упыри*** реализуется в индивидуально-авторском употреблении как номинация с устойчивой отрицательно-оценочной коннотацией. Отметим, что упырём в славянской мифологии являлся колдун, убивающий людей ради поедания человеческой плоти. Этим словом называли также злых и враждебных людей или «нечистых» покойников. Г. Зюганов этой лексемой в переносном смысле номинирует олигархов. Ассоциативная образная связь создаёт негативный эмоционально-экспрессивный фон высказывания в целом. Тенденциозность функционирования данной лексемы в речи лидера КПРФ демонстрирует негативные стереотипные убеждения политика о постсоветском обществе, противопоставленном идеалам советской эпохи, представителем которой является говорящий.

Употребление средств языковой агрессии в речи публичной языковой личности становится (1) одним из способов выражения эмоционального состояния, которое является базовой характеристикой психолингвистического параметра, (2) способом формирования и демонстрации индивидуального агрессивного речевого имиджа, что противоречит социальному статусу отправителя речи. Например, М. Прохоров, являясь в политике

новым лицом, в качестве кандидата на пост президента России в предвыборной кампании 2012 года избегал неуместных для официально-делового стиля и жанра теледебатов жаргонных и просторечных слов, эмоционально-оценочных номинаций, экспрессивных выражений, которые могли его дискредитировать. Он старался открыто не реагировать на провокационные заявления и вопросы своих оппонентов, сдерживал эмоции, уходил от прямого ответа, не будучи уверенным в возможности адекватно ответить на агрессию, направленную в его адрес. Проиллюстрируем сказанное фрагментом из теледебатов между М. Прохоровым и Г. Зюгановым: Зюганов: *Вы хотите на **ё-автомобиле** въехать **ё-Президентом** в **ё-Кремль**, чтобы страна **ёкнулась**? Ну сделайте хоть одну приличную машину. /* Прохоров: *Через год я выпущу одну из лучших машин в мире, и **ё-Зюганов** спокойно поедет на **ё-автомобиле**. Мигалок не будет. Я понимаю, что вы завидуете Жириновскому, которому я подарил машину. Я пришёл сюда без подарка. Не волнуйтесь, Думу обеспечим **ё-мобилями**»* («Дебаты», «Первый канал», эфир от 07.01.12). М. Прохоров таким образом лишь поддерживает насмешливый и иронический тон, заданный Г. Зюгановым. Он продолжает языковую игру, дополняя ряд окказионализмов единицей ***ё-Зюганов***, направляя в соответствии с эффектом бумеранга сарказм лидера ЛДПР в шутку против него самого и тем самым добиваясь комического прагматического эффекта. Такая языковая игра показывает, как слово в качестве естественной русской речи наделено большим потенциалом в передаче негативного эмоционального состояния говорящего посредством сильной деформации формальной и семантической структуры, частотности употребления экспрессивно-оценочной и стилистически сниженной лексики, а также нелитературных элементов.

Основным когнитивно-дискурсивным параметром языковой агрессии в речи публичной языковой личности является лингвистический параметр, представленный в нашем исследовании следующими средствами: разговорно-просторечная, жаргонная, инвективная лексика. Языковая агрессия характеризуется двойной функцией: во-первых, это сознательная ориентация адресанта на субъектно-объектный тип общения; во-вторых, выражение негативного отношения к адресату либо к предмету речи. Ориентация на коллективного адресата, мнение которого необходимо изменить, стремление заслужить доверие зрителей, желание привлечь их внимание, вызвать интерес обусловливает использование средств языковой агрессии, которыми публичная языковая личность презентует себя и одновременно влияет на сознание адресата речи.

Когнитивно-дискурсивными факторами употребления агрессивных языковых средств являются особенности организации медиадискурса, где, с одной стороны, процессу табуизации должны подвергаться прямые оскорбления и унижения чести и достоинства, а с другой стороны, наблюдаются факты демократизации языка, детерминирующие проникновение в медиадискурс стилистически сниженных языковых единиц. Инвективная лексика, будучи одним из основных средств лингвистического параметра языковой агрессии, «явных» средств репрезентации языковой агрессии, представлена негативно-оценочными номинациями. Например: *Когда у вас сначала **гадят** в храмах, а потом общественность, считающая себя совестью нации, грудью встаёт на защиту **нагадивших**, – эти традиции уважать?!* (М. Леонтьев, передача «Однако», «Первый канал», эфир от 23.10.2012). В центре внимания – глагольные формы ***гадят, нагадивших*** с пренебрежительно-уничижительным коннотативным оттенком лексического значения. «Особенность речи тележурналиста Леонтьева – насыщенность и частотность употребления лексики с негативной семантикой – относится к традиционным проявлениям агрессии в тексте. Однако стоит особо подчеркнуть, что журналист придает всему произведению речи тенденциозный характер за счет перегруженности текста информацией с негативным смыслом и за счет намеренного подбора соответствующих лексических средств: *Рухнет Сирия – и вся эта **шобла, международная шваль припрется к нам*** (эфир от 26.03.2013). Данный вид агрессивного речевого поведения отличается категоричностью, имеет ярко выраженную эмоциональную окраску и строится по принципу присоединения к структурно-семантической схеме лексики с оценочной семантикой» [7, с. 135].

Сложилась точка зрения, что инвектива, оскорбление, ругательство, с точки зрения сопоставительно-типологических исследований, – это языковая универсалия, которую необходимо изучать в контексте её манифестации в различных социально-культурных языковых пространствах, так как «агрессивная природа инвективы обусловливает национальную специфику отражения отрицательно-оцениваемых параметров человека, выявить которую позволяет сопоставительный аспект исследования» [11].

Жаргонное слово как средство репрезентации лингвистического параметра языковой агрессии также является эффективным средством как самопрезентации публичной языковой личности, так выражения эмоционально-оценочного отношения к происходящим в стране и мире событиям, сложившимся политическим ситуациям, отдельным личностям. Причину проникновения жаргонной лексики в медиадискур и её актуализацию в нём исследователи видят в способности жаргонизмов отражать сущность реальных социально-экономических и властных отношений [3]. Такие признаки жаргона, как высокая степень оценочности, приближенность к разговорному стилю речи, высокий экспрессивный потенциал объясняют частое обращение к жаргонному слову. Например: *А когда тяжёлая артиллерия и самолёты утюжат плотно населённый город, ну никак не может быть девять погибших. Это **туфта**»; «Опять же обидно слышать, что наша интернет-**движуха** начинается по свистку госпожи Клинтон»; «Банальная дипломатическая **бытовуха**»; «А только лишь одна **зачистка**»* (М. Леонтьев, передача «Однако», «Первый канал», эфир от 11.10.2012). Жаргонизмы ***туфта*** – ‘пустая болтовня’ [8, с. 865], ***бытовуха*** – ‘случай нарушения общественного порядка’ [8, с. 67], ***движуха*** – ‘веселье, скопление народа’ [10] яв-

ляются отступлением от норм литературного словоупотребления, придают речи публичной языковой личности пренебрежительный тон, снижают культуру общения в целом. Используя жаргон, говорящий пытается нивелировать значимость каких-либо политических событий, рассматривая их на уровне бытовых конфликтов.

Следует отметить, что «жаргон по концентрации в нем когнитивно-дискурсивной составляющей является гиперэкспрессивной единицей. В связи с этим немаловажными его функциями можно признать привлечение внимания адресата и манипулирование им, а также создание агрессивного речевого имиджа адресанта и его последующая эксплуатация посредством системного употребления в речи жаргонных слов и выражений» [12, с. 40]. Так, лексема ***слить*** (жарг.) – ‘предоставлять для обнародования грязные сплетни, компромат и т.д.’ [10]. Репрезентация негативного отношения М. Леонтьева к политическому событию представлена следующим примером: *Сегодня Смирнов, намекая на разногласия в российском руководстве, пытается внушить людям, что его хотят убрать некие кремлевские силы, жаждущие* ***слить*** *Приднестровье* (М. Леонтьев, передача «Однако», «Первый канал», эфир от 07.05.2013). «Авторское отношение к данной речевой ситуации формируется с помощью жаргонизма ***слить*** и нейтрального глагола ***убрать***, который применим к неодушевленному объекту говорения, но в этом контексте выступает вместе с одушевленным» [12, с. 40].

Ещё одним средством лингвистического параметра языковой агрессии публичной языковой личности, является разговорно-просторечная лексика, также выражающая негативную оценку. В речи публичной языковой личности языковые средства разговорного стиля представлены широким спектром единиц. Например: 1) *Вот оно как! Как жизнь обернулась неласково! А как* ***вещал*** *еще месяц назад!;* 2) *Смирнов* ***врёт****. И знает, что* ***врёт****»;* 3) *Именно к этому моменту начавшей зримо* ***вползать*** *в нынешний кризис* (М. Леонтьев, «Однако», «Первый канал», эфир от 13. 09. 2011 г.). В данных контекстах глаголы разговорного стиля ***врать*** (разг.) – ‘говорить неправду’ [3, с. 111]; ***вещать*** (разг. ирон.) – ‘говорить торжественно, непререкаемо, внушительно, но бездоказательно’ [3, с. 80]; *вползать* – ‘взбираться куда-либо’ [3, с. 110], находясь в рамках кодифицированного языка, тем не менее, придают высказываниям стилистически сниженный характер. Следовательно, негативная семантика, заключённая в номинациях разговорно-просторечного характера, репрезентируется за счёт понятийной оценки с интегрирующей экспрессивно-стилистической окраской, и таким образом азговорно-просторечная лексика становится негативным эмоционально-оценочным фоном.

Таким образом, языковая агрессия относится к лингвистическим феноменам, изучение которых требует выбора адекватного теоретико-методологического подхода. В ходе рассмотрения *когнитивно-дискурсивных параметров языковой агрессии* был предложен междисциплинарный подход к исследованию особенностей реализации агрессивности в речи публичной языковой личности. Выявленные *универсальные* когнитивно-дискурсивные параметры языковой агрессии имеют следующие базовые зарактристики:

- *психолингвистический параметр* учитывает, что в процессе выражения языковой агрессии в речи публичной языковой личности происходит однонаправленное эмоциональное негативизирующее воздействие на адресата. В то же время самопрезентация публичной языковой личности происходит посредством комплекса присущих ей особенностей – языковых, психологических, эмотивных, ментальных, ценностных и прочих;

- *социолингвистический параметр* определяет условия реализации языковой агрессии. В медиадискурсе происходит социальное взаимодействие и языковая агрессия становится инструментом воздействия на концептосферу адресата, с одной стороны, и способом самопрезентации публичной языковой личности, с другой стороны. Когнитивно-дискурсивными основами порождения и репрезентации языковой агрессии в медиапространстве является, прежде всего, стремление языковой личности привлечь внимание широкой зрительской аудитории. Однако сам адресат сообщения не является в медиадискурсе объектом языковой агрессии, которая в большинстве случаев либо (а) направлена на объект и предмет речи, либо (б) передаёт эмоционально-оценочное состояние говорящего. Социолингвистический параметр проявляется в особенностях речевого портрета публичной языковой личности, репрезентирующего уникальный набор характеристик говорящего и индивидуальный социальный опыт, а также позволяет рассматривать социальный статус журналиста в политическом дискурсе в качестве обозревателя и аналитика внешнеполитических и внутриполитических событий;

- *лингвистический параметр* представлен лексико-грамматическими средствами объективации агрессии в речи публичной языковой личности. По нашим данным, наибольшим когнитивно-прагматическим потенциалом обладает инвективная лексика, жаргонное слово, разговорно-просторечная лексика. По данным нашего исследования, частотность употребления средств языковой агрессии в речи рассматриваемых публичных языковых личностей следующая: инвективная лексика в речи В. Жириновского занимает первое место по частотности употребления (32%), в речи Г. Зюганова и М. Прохорова первое место занимает разговорно-просторечная лексика (соответственно 50,5%) и 40%). По результатам подсчётов средств языковой агрессии в речи М. Леонтьева установлено, что главное место в его авторском комментарии занимает инвективная лексика (33%), что объясняется всеобщим раскрепощением речи и снижением порога допустимости словоупотреблений.

Учёт интеграции психолингвистических, социолингвистических и собственно лингвистических параметров формирования и репрезентации агрессивного в том или ином дискурсивном пространстве позволит выявить внутриязыковые механизмы агрессии и, как следствие, расширить лингвистическую теорию общения, подтвердив её междисциплинарный характер.

Список литературы:

1. Апресян, В.Ю. Имплицитная агрессия в языке / В. Ю. Апресян // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : Тр. Междунар. конф. «Диалог 2003». – М. : Наука, 2003. – С. 14–18.
2. Беглова Е. И. Семантико-прагматический потенциал некодифицированного слова в публицистике постсоветской эпохи: автореф. дис. … д-ра филол. наук / Беглова Елена Ивановна. – Московский гос. обл. ун-т. – Москва, 2007 [Электронный ресурс]. – URL: http://cheloveknauka.com/semantiko-pragmaticheskiy-potentsial-nekodifitsirovannogo-slova-v-publitsistike-postsovetskoy-epohi.
3. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М.: «Буколика», «РООССА», 2008. – 1247 с.
4. Брайт У. Введение: параметры социолингвистики / Новое в лингвистике. Выпуск VII / У. Брайт. – М., 1975. – С. 34-41.
5. Валгина Н. С. Основные проблемы изучения языка современных СМИ / Н. С. Валгина // Язык и стиль современных средств массовой информации: Межвузовский сборник научных трудов Всероссийской конференции, посвященной 80-летию профессора Н. С. Валгиной. – М.: МГУП, 2007. – С.7–18.
5. Земская Е. А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е. А. Земская. – М.: Русский дом, 1979. – 235 с.
6. Земская Е. А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев: ответственный редактор Е. А. Земская. – Москва: Наука, 1981. – 276 с.
7. Золотых Л. Г. Языковая агрессия как компонент современного медиапространства (на материале телепередачи «Однако») / Л. Г. Золотых, М. А. Фирсова // Вестник Костромского государственного университета. – Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2016. – Т. 22. – № 6. – С. 133-138.
8. Квеселевич Д. И. Самый полный словарь ненормативной лексики / Д. И. Квеселевич. – М.: Астрель: АСТ, 2011. – 1021 с.
9. Копнина, Г. А. Речевое манипулирование: учеб. пособие / Г. А, Копнина. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 176 с.
10. Словарь современной лексики, жаргона и сленга// Словари и энциклопедии на Академике [Электронный ресурс]. – URL: https://argo.academic.ru/
11. Файзуллина А. Г. Инвективы-композиты в системно-функциональном аспекте (на материале немецкого, русского и татарского языков): автореф. дис. … д-ра филол. наук / Файзуллина Альмира Габбасовна. – Казанский государственный университет. – Чебоксары, 2008 [Электронный ресурс] – URL: http:// cheloveknauka.com/invektivy-kompozity-v-sistemno-funktsionalnom-aspekte
12. Фирсова М. А. Языковая агрессия как специфический элемент речевого имиджа Михаила Леонтьева // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия: «Лингвистика межкультурная коммуникация» / М. А. Фирсова.– 2013. – Выпуск № 9. – С. 35–41.

Калько Валентина Володимирівна
кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Kalko V. V.
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of Ukrainian linguistics and applied linguistics
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

КОГНІТИВНА ПРОЕКЦІЯ ПАРЕМІЙНОГО ЗНАКА

Анотація: У статті запропоновано розуміння знакової природи паремії як мовного знака, що характеризується особливим зв'язком форми й змісту й слугує засобом збереження, отримання, оброблення й передавання інформації. Для проектування змісту паремійних знаків-висловлень застосовано побудову пропозиційних моделей лінійного й нелінійного типу.

Ключові слова: мовний знак, паремія, висловлення, пропозиція, семантика, значення, метафора.

Summary: The article defines main features of paremia as a language sign. The paper regards paremia as a language sign marked with a special connection of the form and the content that generally is looked upon as a means to preserve, achieve, process and give the information. Describe cognitive modeling proverbs as cognitive discursive phenomenon, the national culture output, multifunctional folk genre. The projection of the content of proverbs is applied to the construction of propositional models of linear and nonlinear type. The main definition for paremia is proposed as an ethnic culturally marked utterance/ phrase, formerly precedent, reproduced, steady in form, with deeply motivated meaning, functioning as a text component.

Key words: language sign, paremia, phrase, proposition, semantics, meaning, metaphor.

Постановка проблеми. Збагнути онтологію мови можна лише на ґрунті знакової теорії, адже лінгвосеміотика забезпечує пояснення найсуттєвіших ознак мовних одиниць як у формальному, так і в змістово-функційному аспектах. Знакова природа паремій як відтворюваних мовних одиниць реченнєвої структури ґрунтується на їхній зорієнтованості на збереження й передавання результатів культурної, історичної та міфологічної інтеріоризації дійсності як складного перетворювального процесу

формування уявлень, знань про зовнішній світ, рефлексії довкілля у свідомості індивіда, яка, з одного боку відчуває вплив колективних етнічних світоглядних орієнтирів, а з іншого – є наслідком конвенційної взаємодії індивідуальних рефлексій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прислів'я глибоко й фундаментально розглянуто у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві з огляду на їхню структуру (В. Л. Архангельський, А. Дандис, В. П. Жуков, Г. Л. Перм'яков, З. К. Тарланов та ін.), а також семантику і функції (В. П. Анікін, С. Г. Гаврин, А. Крикманн, В. В. Гвоздєв, Т. М. Ніколаєва, Н. М. Шарманова та ін.). Досить продуктивно досліджують паремії в соціокультурному, лінгвокультурному й історичному аспектах (А. М. Баранов, Д. О. Добровольський, Ж. В. Колоїз, О. О. Селіванова, В. М. Телія та ін.), зростає зацікавлення мовознавців зіставним аналізом паремій (З. Г. Коцюба, В. М. Мокієнко та ін.), упродовж останнього десятиріччя побачила світ низка праць, присвячених прагмалінгвістичному вивченню текстотворчих засобів прислів'їв (В. М. Мокієнко, Т. М. Ніколаєва, О. І. Селіверстова, З. К. Тарланов, В. Д. Ужченко та ін.). Водночас у полі зору лінгвістів і пареміологів перебуває семіотична природа паремій, яку проаналізовано насамперед в аспекті структуралізму й логічної семантики (А. Дандес, С. С. Єрмоленко, Ю. І. Левін, П. Кавілл, З. Г. Коцюба, Т. М. Ніколаєва, Г. Л. Перм'яков, А. Тейлор, Т. В. Цив'ян та ін.). Дослідники передовсім здійснюють формальний опис семантичної структури прислів'їв, вивчають їхні зв'язки з іншими жанрами усної народної творчості, описують знакову і логічну сутність у синхронно-діахронному аспекті, акцентуючи увагу на виявах універсального й ідіоетнічного. Зважаючи на це, проблема обґрунтування знакової природи паремії є актуальною і потребує уваги з боку дослідників.

Мета статті – описати особливості когнітивного моделювання паремійних знаків як когнітивно-дискурсивного феномена, продукту культури народу, поліфункціонального жанру усної народної творчості, застосувавши для проектування змісту паремійних знаків-висловлень побудову пропозиційних моделей лінійного й нелінійного типу, що інтегрують засадничі способи вербального кодування знань: пропозиційний, асоціативно-метафорчний і модусний.

Виклад основного матеріалу. Оскільки паремії за своєю знаковою природою становлять висловлення, їхній опис можна здійснити, застосувавши термін «пропозиція». Г. В. Колшанський наголошує, що пропозиція є семантичною властивістю висловлення, що зумовлює його властивість містити визначені відношення об'єктів тієї чи тієї царини [7, с. 36]. Саме пропозиційна структура становить одну з універсальних узагальнених формул когнітивних моделей і може слугувати теоретичним аналогом, який виявляє і вказує на зв'язки між елементами знання в процесі концептуалізації й категоризації досвіду людини. Вербальним вираженням пропозиції є висловлення, що передає інформацію про ситуацію і символізує тип відношень між залученими до цієї події об'єктами. Мисленнєвий образ цих відношень у формі пропозиції фіксується у свідомості людини за допомогою синтаксичних конструкцій, реалізованих у мовному вираженні конкретним типом висловлення.

Дискусійним питанням є співвідношення речення (висловлення) і пропозиції. Термін «пропозиція» увів Б. Рассел, визначивши її як інформацію, отриману в процесі пізнання зовнішніх об'єктів [16, с. 327]. Пропозиція у логіці – це семантична константа, судження, актуальний факт мовлення, що відповідає істинному стану речей у світі дійсності або не містить внутрішньої суперечності та має певну синтаксичну побудову, ізоморфну структурі реальної ситуації [16; 22]. У роботах Л. Вітгенштейна пропозиція – інформація про світ, зовнішня щодо людини, що безпосередньо співвідносна зі світом і повторює своєю будовою структуру фактів дійсності, і водночас – це ментальна сутність, породжена в процесі відображення дійсності: «це картина реальності, модель реальності, якою ми її собі мислимо» [3, с. 44]. У концепції Л. Вітгенштейна речення як пропозиційний знак є носієм якогось іншого знання, окрім інформації про об'єктивну реальність [3, с. 88], що зумовлено специфікою розроблення дослідником проблеми логічного аналізу мови як мови науки, позбавленої усіляких метафоричних суджень.

Н. Д. Арутюнова стверджує, що поняття пропозиції змінювалося в загальному руслі еволюції логічних думок у межах логіко-філософських шкіл і передовсім у філософії аналізу. На думку дослідниці, лінгвістичне становлення терміна «пропозиція» пройшло три етапи розвитку: 1) розуміння пропозиції як судження, що містить модус ствердження і диктум; 2) відокремлення пропозиції від суб'єктивної модальності і безпосередня співвіднесеність із позначуваним «станом справ», збереження зв'язку з істинним значенням через модус ствердження; 3) розуміння пропозиції як частини речення, яка здатна поєднуватися з будь-яким «модусом комунікативної мети» [1, с 34]. Але донині, як у лінгвістиці, так і в логіці, цей термін уживають неоднозначно, залежно від таких чинників як «обсяг вихідного поняття (речення, висловлення чи мовленнєвий акт) та спосіб його членування» [12, с. 401].

У лінгвістиці пропозицію спочатку ототожнювали з реченням, що поставило її в залежність від семантичних теорій речення [18, с. 603]. Н. Д. Арутюнова, О. В. Зеленщиков, С. Д. Кацнельсон, А. М. Мухін, Дж. Остін, Ю. С. Степанов, Л. Теньєр та ін. обстоюють думку про ізоморфізм пропозиції і речення. В. В. Богданов визначає пропозицію як «семантичний образ ситуації або фактів реального світу чи інших можливих світів, зафіксованих у реченні як його значення» [2, с. 69]. Ю. С. Степанов зауважує, що пропозиція – це «твердження, висловлене реченням» [21, с. 68]. У широкому сенсі пропозицію розуміють як узагальнену формулу, що містить ядро смислової структури разом з його аспектуальними, модальними та

темпоральними характеристиками [14, с. 120], тобто «семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної і комунікативної парадигми речень» [8, с. 258].

І. Р. Вихованець кваліфікує пропозицію як «семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій», який «становить стабільне семантичне ядро, об'єктивну семантичну константу речення, яка відображає структуру ситуації, події» [5, с. 121–122]. Такої самої думки дотримуються К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, О. В. Кульбабська, К. Ф. *Шульжук* та ін. Отже, пропозиція має проекцію на семантичний зміст речення, але не відповідає йому, хоч і відтворює структуру зв'язків між складниками відображуваної ним ситуації.

Нині експериментально доведено, що «довготривала пам'ять людини є великою мережею взаємно перехрещених пропозиційних дерев, кожне з яких містить певний набір вузлів пам'яті з численними зв'язками» [9, с. 134]. Дж. Лакофф наголошував на тому, що «більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виокремлюють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними» [11, с. 31]. Отже, пропозиційна структура є мисленнєвим аналогом ситуації, відображеної в синтаксичній одиниці.

Дж. Лакофф виокремив серед п'яти типів ідеалізованих когнітивних моделей – пропозиційні як ментальні сутності, у яких «не використано механізмів уяви» [10, с. 177]. Дослідник застерігав проти «об'єктивістського присмаку» пропозиційних структур: хоч вони й містять реально наявні відношення, але є результатом інтеріоризації людиною дійсності: «коли людина усвідомлює свій досвід, проектуючи на нього пропозиційні моделі, вона накладає на світ об'єктивістську структуру» [10, с. 177]. Цю рису пропозиції використав американський когнітолог Ж. Фоконьє у своїй теорії ментальних просторів: у модельному світі деякого ментального простору істинність висловлення корелює з істинністю деякого висловлення в реальному світі [23].

У зв'язку з розвитком когнітології пропозицію починають використовувати на позначення особливої оперативної структури свідомості чи специфічної одиниці збереження, репрезентації знань у мозку людини, «ментальної структури, відображення деякої ситуації і типів відношення у ній, узагальнених і організованих у нашій свідомості» [15, с. 84]. Отже, у когнітивній лінгвістиці пропозиція – це мисленнєва модель реального факту; оперативна одиниця свідомості, призначена для наступної вербалізації; прийом кодування інформації, що зберігається в людській пам'яті. Пропозиція як думка про світ містить суб'єкт (предмет думки) і предикат (ознаку, предиковану певному предмету).

Застосування когнітивного підходу дає змогу уточнити поняття пропозиції за допомогою залучення до сфери аналізу принципів сприйняття світу, сутність яких полягає в тому, що всі зовнішні події, об'єкти, явища тощо сприймаються в їхній взаємодії та взаємовідношеннях, які пов'язують різні сутності, «а уявлення про зв'язки і відношення між об'єктами формуються поряд з уявленнями про самі об'єкти і породжують особливий тип репрезентації знань – пропозиційний» [9, с. 137]. Пропозицію розглядаємо як один із різновидів структур свідомості, певну форму репрезентації знань про світ, як найбільш поширений спосіб концептуальної організації нашого знання. Отже, пропозиція є структурою репрезентації знань про певну ситуацію (подію), що характеризується відносною об'єктивністю й несуперечливістю і не використовує механізми уяви [18, с. 602].

Ядром пропозиції є предикат, який організовує ситуаційні терми, бо дія – це «координаційний центр, що регулює відношення між людиною і світом» [13, с. 13]. У пропозиційній концепції семантичного синтаксису (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, О. В. Кульбабська, М. В. Мірченко, М. В. Нікітін, І. П. Сусов, В. Чейф та ін.) пропозиція реалізується за допомогою дієслова, а відношення між предикатами і їхніми термами зумовлені актантною валентністю предиката, яка може бути обов'язковою чи факультативною. Відзначимо, що предикат як осердя пропозиційної структури відображає особливості конкретної мови, адже він наділений визначеним, характерним для кожної мови значенням, що передбачає чи забороняє зв'язок із певною кількістю термів і регулює розподіл «ролей» між ними. Пропозиційна структура – це «лінгвістичний ген, що містить генетичну інформацію про способи розгортання речення» [6, с. 204].

Спираючись на те, що пропозиція є передусім когнітивною структурою, ментальним феноменом, О. О. Селіванова вперше застосувала методику пропозиційного моделювання для пояснення особливостей синтаксису художніх текстів [17]. Наявність у мові образно-метафоричних засобів вираження змісту, що є одним із чинників неізоморфності поверхневих синтаксичних структур та їхнього когнітивного підґрунтя як інтеріоризованих у свідомості ситуацій, дала змогу дослідниці виокремити й проаналізувати висловлення, які мають нелінійну природу породження [18, с. 349–359; 363–368].

Усе зазначене вище дає нам підстави застосувати для проектування змісту паремійних знаків-висловлень побудову пропозиційних моделей лінійного й нелінійного типу, що інтегрують засадничі способи вербального кодування знань: пропозиційний, асоціативно-метафорчний і модусний. На думку О. О. Селіванової, поєднання цих способів створює особливий синтаксис, представлений на когнітивному рівні ядерною пропозицією, яка передає буквальну, несуперечливу інформацію, і вторинними (нелінійними) пропозиціями, що слугують для вираження фігурального, метафоричного змісту [20, с. 166]. Застосування проекції висловлення-прислів'я на пропозиційні структури уможливлює виокремлення таких різновидів паремійних знаків: 1) монопропозиційні; 2) поліпропозиційні лінійні; 3) поліпропозиційні лінійні із згорненою пропозицією; 4) поліпропозиційні нелінійні.

Монопропозиційні паремійні знаки – це змістово, комунікативно й інтонаційно завершені висловлення, спроектовані на одну пропозиційну структуру, пор.: *Сонце на всіх однаково світить* [П-89, с. 51]; *З глибокої криниці студена вода* [П-89, с. 147]; *Раз на рік літо буває* [П-89, с. 81]; *І завтра день буде* [П-89, с. 76]; *Коло річок колодязів не копають* [П-89, с. 147]; *Зозуля своє гніздо не в'є* [П-89, с. 218].

Поліпропозиційні лінійні паремійні знаки – це складні висловлення, спроектовані на кілька пропозиційних структур лінійного типу. Семантико-синтаксична структура таких прислів'їв відображає відношення між двома і більше ситуаціями і «орієнтована на вираження не однієї пропозиції, а комплексу пропозицій» [4, с. 283]. Зосередження уваги одразу на двох чи декількох подіях як єдиному, інтегрованому фрагменті дійсності передбачає їхнє одночасне осмислення. Унаслідок цього утворюються паремійні знаки, які указують на поєднання різних дій і суб'єктів, пор.: *Сонце блисне, сорочечка висхне; Сонце встане, то й ранок настане; Сонце низенько, то й вечір близенько* [П-89, с. 51]; *Дощ вимочить, сонечко висушить* [П-89, с. 65].

Поліпропозиційні лінійні паремійні знаки зі згорненою пропозицією – це прості висловлення, які проектуються на дві і більше пропозиції, при цьому одна з них оформлена за допомогою предиката, а інші – сполукою, семантична структура якої репрезентує додаткову ситуацію, допоміжну для головної предикативної одиниці. У їхній формальній структурі наявна напівпредикативна конструкція – згорнене позначення події, якому властива імпліцитна предикативність. До основних морфологічних засобів вираження напівпредикативності зараховуємо 1) девербатив, пор.: *Роби та й роби до* ***зложіння*** *рук* [П-89, с. 285]; *За* ***сидження*** *нема* ***їдження*** [П-89, с. 332]; 2) дієприкметник, напр.: *На* ***необробленій*** *землі лиш бур'ян росте* [П-89, с. 46]; ***Пролиту*** *воду назад не збереш* [П-89, с. 52]; ***Незав'язаний*** *сніп – солома* [П-89, с. 103]; 3) дієприслівник, пор.: *Не* ***терши****, не* ***м'явши*** *– не їсти калача* [П-89, с. 34]; *І сирі дрова* ***підпаливши*** *горять* [П-89, с. 61]; ***Збиравши*** *по ягідці, буде козубок* [П-89, с. 116]; 4) інфінітив, напр.: *До сухої криниці не йдуть* ***пити*** *водиці; Лиш до доброї криниці йдуть люди* ***пити*** *водиці* [П-89, с. 147].

Поліпропозиційні нелінійні паремійні знаки – це складні висловлення, які проектуються на кілька пропозиційних структур, що належать до різних предметних царин. Моделювання метафоричних паремійних знаків ускладнене особливою нелінійною природою їхнього породження, евристичним, креативним принципом осягнення довкілля і внутрішнього рефлексивного досвіду, парадоксальністю поєднання ситуацій, планів і модусів, творчою, конструктивною здатністю колективного адресанта, складом його мислення, психіки, світовідчуття, а також інтенційністю й прагматичною специфікою прислів'їв.

Вважаємо, що метафора в паремійних одиницях відображає насамперед типові ситуації, усталені в українській етносвідомості, сформовані на основі життєвого досвіду, оскільки їхнім підґрунтям є образна мотивованість, зрозуміла всім членам мовної спільноти. Дослідження процесів метафоризації в паремійній картині світу уможливлює виявлення специфічно народного світобачення, встановлення особливостей сприйняття дійсності і, зрештою, опис образної концептуалізації світу загалом. Відзначимо, що в прислів'ях метафора, хоч і зумовлена загальними закономірностями асоціативно-образного пізнання світу, водночас має низку яскравих особливостей. У результаті процесів метафоризації паремія набуває нового смислового змісту, який безпосередньо не умотивований значенням його компонентів. У такому висловленні не завжди можна зрозуміти, яка семантика в ньому закладена, оскільки вирішальну роль у процесі формування метафори в прислів'ях відіграють знання про явища, предмети ситуації, процеси.

Серед поліпропозиційних нелінійних паремійних висловлень першу групу наповнюють прислів'я із суцільною метафоричною формою компонентів одного донорського домену. Характерною властивістю таких паремій є й те, що їхній зміст змушує реципієнта порівнювати реальну соціальну ситуацію з вигаданою або уявною, переданою завдяки яскравим метафоричним образам. Так, у прислів'ях *Корова, що багато рикає, молока не дає; Котра корова багато реве, то та молока мало дає* [П-89, с. 157] представлено метафоричний сценарій, спроектований на пропозиційні структури домену ТВАРИНА з вербалізованими предикатами й термами суб'єкта, об'єкта й квантитатива унаслідок чого постає семантика «хто багато говорить, той мало робить». Предикати *рикає, реве, дає* слугують тлом, створюючи динаміку сюжету, і безпосередньо пов'язані зі значенням прислів'я: завдяки їм дешифрування змісту відбувається на ґрунті упізнавання адресатом низки компонентів відповідної структури знань: слухового гештальту, метафоричного сценарію.

Другу групу поліпропозиційних нелінійних паремійних висловлень становлять одиниці змішаного типу, названого О. О. Селівановою пропозиційно-метафоричним [20, с. 175]. Такі прислів'я найбільш поширені, їхня вербальна структура проектується на пропозиційну інформацію і її метафоричну переінтерпретацію, тобто інтегрує пропозиційний компонент з асоціативно-термінальним у структурі знань про позначуване. Зміст таких паремій можна дешифрувати внаслідок зіткнення об'єктивного, буквального з неістинним, фігуральним. Так, у висловленнях *Вітер йому свище в голові; Вітер свище в голові* [П-89, с. 63] поєднано два різновиди пропозиційних структур: метафоричні знаки донорського домену ПРИРОДНІ ЯВИЩА суб'єкт *вітер* і предикат *свище* корелюють із пропозицією домену ЛЮДИНА, представленого локативом *в голові*. У результаті інтеграції двох позиційних схем прислів'я набуває здатності позначати

легковажну, непостійну людину, яка часто змінює свої уподобання.

До третьої групи поліпропозиційних нелінійних паремійних висловлень належать одиниці, у позиційній схемі яких представлено метафори кількох донорських доменів. Їхнє дешифрування є найбільш складним, оскільки потребує складного багатоступеневого асоціювання. Так, паремія *Жалить, як кропива, а колеться, як їжак* [П-89, с. 117] об'єднує лексеми донорських доменів РОСЛИНА і ТВАРИНА, створюючи образ жорстокої, небезпечної, підступної людини. У прислів'ї *Тихше води, нижче трави* [П-90, с. 422] синтезовано мовні знаки доменів ПРИРОДНІ ЯВИЩА і РОСЛИНА, супутнє використання квалітативів (тихше, нижче) сприяє розумінню семантики «скромна, непомітна, покірна людина».

Висновки і пропозиції. Отже, процедура розкодування змісту прислів'я – це складний когнітивний механізм, підґрунтям якого є неоднорідна, дифузна семіотична форма і структура знань про компоненти, які використано у висловленні. Процес тлумачення семантики паремії передбачає декодування буквальної інформації, вираженої знаками відповідної пропозиції, фігуральної інформації, репрезентованої метафоричними знаками донорських доменів, що інтегровані в структуру знань індивіда про певну події, ситуацію, явище, факт, предмет тощо. Ми пропонуємо розуміти паремію як мовний знак, що характеризується особливим зв'язком форми й змісту й слугує засобом збереження, отримання, оброблення й передавання інформації. Перспективу подальших досліджень убачаємо в описі специфіки формування глибинної семантики паремійних висловлень української мови.

Список літератури

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1977. – 204 с.

3. Витгенштейн Л. Избранные работы / пер. с нем. и англ. В. Руднева / Л. Витгенштейн. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2005. – 440 с.

4. *Вихованець* І. Р. *Граматика української мови.* Снтаксис: Підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь,1993. – 368 с.

5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.

6. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А.Звегинцев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 312 с.

7. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка / Г. В. Колшанский. – М. :Наука, 1984. – 176 с.

8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.

9. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных. терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; [под общ. ред. Е.С. Кубряковой]. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.

10. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование // Язык и интеллект. – М. : Прогресс, 1995. – С. 143–184.

11. *Лакофф Дж. Мышление* в *зеркале классификаторов* / *Дж. Лакофф* // *Новое* в *зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.* : Прогресс, *1988.* – С. 12–51.

12. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. – *М.* : *Сов. энциклопедия, 1990.* – 683 с.

13. Логический анализ языка. Модели действия. – М. : Наука, 1992. –166 с.

14. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Наука, 1988. – 168 с.

15. Панкрац Ю. Г. Пропозициональная форма представления знаний / Ю. Г. Панкрац // Язык и структура представления знаний. – М. : РАН ИЯ, 1992. – С. 78–97.

16. Рассел Б. Исследование значения и истины / Б. Рассел / пер. с англ. Е. Е. Ледникова, А. Л. Никифорова. – М. : Идея-Пресс; Дом интеллектуальной книги, 1999. – 400 с.

17. Селиванова Е. А. Когнитивные модели синтаксических структур с образно-метафорическим компонентом / Е. А. Селиванова // Межкультурные коммуникации: пространство и время. – М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2004а. – С. 55–59.

18. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. − Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

19. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля–К., 2010. – 844 с.

20. *Селиванова* Е. А. *Энигматический* дискурс: вербализация и когниция / Е. А. *Селиванова*. – Черкассы : Изд-во Ю. Чабаненко, 2014. − 224 с.

21. Степанов Ю. С. Между системой и текстом – дискурс / Ю. С. Степанов // Язык и метод. К современной философии языка. – М. : Языки русской культуры, 1998. – С. 655–688.

22. Фреге Г. Избранные работы / Г. Фреге / пер. с нем. А. Л. Никифорова и др. – М. : Дом интеллектуальной книги ; Русское феноменологическое общество, 1997. – 160 с.

23. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. – Cambridge, MA: Bradford MIT / Press, 1985. – 190 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

П-89 – Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.

П-90 – Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.

УДК: 811. 111 : 81' 373. 7 :35

Погонец В. В.

ОСОБЕННОСТИ НОВОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ ВОЕННОЙ СФЕРЫ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной работе был проведен лингвальный и социолингвальный анализ фразеологических инноваций военной сферы в английском языке. Определено понятие фразеологии, выявлены принципы классификации фразеологических единиц, фразеологизмы военной сферы распределены по критериям двух классификаций. Выявлены механизмы формирования фразеологических единиц военной сферы в современном английском языке (метафорический и метонимический переносы, эвфемизация). Универсальным механизмом образования устойчивых словосочетаний выступает аналогия. Определены факторы, влияющие на процесс пополнения военного вокабуляра фразеологическими единицами и роль современных технологий в формировании фразеологических единиц. Выявлены центры фразеологических инноваций в виде понятий и соответственных лексических единиц, а именно «war(fare)», «terrorism», «weapon».

Ключевые слова: военная сфера, инновации, классификация, механизмы, словосочетание, формирование, фразеологические единицы.

Актуальность выбранной темы обусловлена необходимостью анализа новых фразеологических инноваций как средства отображения изменений в военной сфере. Эта сфера играет важную роль в обогащении словарного состава новыми устойчивыми словосочетаниями, с учетом отсутствия фундаментальных научных исследований, посвященных данной проблеме. Разработкой **теоретических вопросов** фразеологии и подходами к ее классификации занимался целый ряд ученых [1, 2, 4, 9], теоретической базой являются лингвальные и социолингвальные работы современных ученых [3, 5, 6].

Цель статьи – это лингвальный и социолингвальный анализ фразеологических инноваций. Реализация цели предусматривает решение таких **заданий:** 1) определение понятия «фразеологизм» и принципов классификации фразеологических единиц; 2) выявление лексических «центров» фразеологии, базовых (ключевых) единиц, лежащих в основе формирования устойчивых словосочетаний; 3) раскрытие механизмов формирования фразеологизмов военной сферы в современном английском языке.

Исследования фразеологизмов как языковых единиц, которые являются неотъемлемой и органической частью языковой системы, является заданием науки фразеологии. Однако в лингвистике не существует единого и однозначного толкования ключевого понятия, а именно «фразеологизм», а те, которые существуют, могут противоречить друг другу. Прежде всего, для обозначения фразеологизма как единицы языка используют различные термины: фразеологическая единица, фразеологическое выражение, фразеологический оборот, фразема, устойчивое словосочетание, идиоматическое словосочетание, идиома, и т. д.

В лингвистике существует два основных подхода к толкованию понятия «фразеологизм». В широком смысле под фразеологией рассматриваются не только словосочетания с полностью или частичным переосмысленным значением, но и устойчивые словосочетания вообще, в том числе и устойчивые терминологические словосочетания. В узком смысле под фразеологизмом понимают устойчивое сочетание слов, которое является полностью или частично переосмысленным [9, 8]. В нашей статье мы придерживаемся широкого толкования значения «фразеологизм». Тем более, что в англоязычных странах чаще употребляется не термин «фразеологическая единица», а термин «устойчивое словосочетание» (*set-expression*), наряду с ним также используется понятие «идиома» (*idiom*).

Существуют различные подходы к классификации фразеологических единиц, которые зависят от структурных, семантических и этимологических параметров данных единиц. Мы считаем, что наиболее релевантными для нашего исследования являются семантическая и структурная классификации. Согласно *семантической классификации* В. В. Виноградова, фразеологические единицы делятся на три типа: фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания [4, 89].

Фразеологические сращения – это устойчивые сочетания, целостное значение которых не зависит от значения составляющих компонентов, они синтаксически неделимы, могут включать в свой состав устаревшие слова, историзмы, в большинстве случаев в них невозможна перестановка компонентов [4, 90]. Семантика таких фразеологических единиц часто связана с историей развития определенного общества, с традициями, обычаями, с реалиями. В целом для фразеологии военной сферы не характерно употребление фразеологических сращений, в то же время можно привести примеры единичных словосочетаний: *daisy-cutter bomb* «супермощная бомба, после взрыва которой создается огненный шар, расплавляет буквально все в радиусе до двухсот метров»; *rock and roll* «открыть огонь из автоматического оружия».

Фразеологические единства – это устойчивые сочетания слов, обобщенное значение которых частично связано с семантикой составляющих их компонентов, они воспринимаются обычно как метафоры или достаточно «устойчивые сравнения», то есть используются как описательные образные выражения [4, 93]. Большинство фразеологизмов военной сферы, рассмотренных нами, представлено именно фразеологическими единствами: *carpet bombing* «бомбардирование определенной площади», *friendly fire death* «смерть от собственных

войск в результате ошибочных обстрелов и бомбардировок», *human bomb* «пояс смертника», взрывчатка на теле человека».

Фразеологические сочетания – это устойчивые обороты, в состав которых входят как слова со свободным значением, так и с фразеологически связанным, их признаками являются допустимая вариантность одного из компонентов, перестановка компонентов, возможна замена ключевого слова синонимическим [4, 93]. Так, в военной сфере такие фразеологизмы довольно часто используют для обозначения разновидностей современных войн: *hybrid warfare, non-liner warfare, drone warfare.*

Следует также рассмотреть *структурную классификацию* фразеологических единиц в английском языке. «Военные» фразеологизмы по своей грамматической функции можно разделить на два типа: номинативные и глагольные. Номинативные словосочетания, в свою очередь можно разделить на субстантивные, адъективные, адвербиальные. Среди продуктивных моделей создания номинативных фразеологизмов можно выделить такие модели, как N + N, Adj + N, N + Prep + N, N + Conj + N.

Большое количество новых фразеологизмов военной сферы представлено номинативными словосочетаниями по модели N + N: *rucksack bomb* «взрывное устройство в виде рюкзака»; *baby nuke* «ядерная мини-бомба»; *battle rattle* «военная амуниция, которую воины переносят за собой во время боевых действий»; *death blossom* «стрельба из автоматического оружия длинными очередями»; *fratricide problem* «потери в живой силе и технике в результате ошибочных обстрелов, бомбардировок»; *homeland security* «обозначение внутригосударственной безопасности».

По модели N + Prep + N созданы такие фразеологизмы, как *war on terror* «война с терроризмом»; *age of terror* «начало третьего тысячелетия, время, когда особенно обострилась террористическая деятельность»; *axis of evil* «страны, которые поддерживают терроризм»; *weapons of terror* «химическое, биологическое, радиологическое и ядерное оружие».

Следующей продуктивной моделью для создания номинативных фразеологизмов является модель Adj + N. В качестве примеров можно привести такие фразеологические единицы, образованные по этой модели: *dirty bomber* «террорист, который может изготовить или применить радиологическую бомбу»; *happy gear* «защитное, особенно пуленепробиваемое снаряжения воина»; *mine-resistant vehicle* «военное транспортное средство, которое может двигаться по заминированным дорогам»; *casualty-free wars* «будущие войны, которые будто бы предполагают отсутствие жертв в живой силе».

Глагольные фразеологизмы составляют незначительную часть устойчивых словосочетаний и воспроизводятся, как правило, по модели V + N: *fight terrorism* «бороться с терроризмом»; *sling the bat* «общаться с местным населением во время военных операций». В отдельных случаях используются и такие модели, как V + Conj + V, V + Adj + N: *cut and jog* «постепенно прекращать боевые действия, завершать войну»; *draw the first blood* «наносить первый удар».

Рассматривая механизмы образования новых фразеологических единиц военной сферы, следует отметить, что основными здесь являются метафорический и метонимический переносы, эвфемизация, аналогия. Как было выше отмечено, основная часть фразеологизмов, а именно фразеологические единства, которые употребляются в военной сфере, представлены словосочетаниями, в которых один (первый) из компонентов является метафорически-переосмысленным: *baby nuke* «ядерная мини-бомба»; *ghost soldier* «фиктивный участник боевых действий»; *microwave bomb* «микроволновая бомба», оружие для выведения из строя современной техники».

В то же время метонимия, переосмысление, основанное на переносе значения по смежности, играет не менее важную роль в формировании фразеологических инноваций: *battle rattle* «военная амуниция, которую воины переносят за собой во время боевых действий»; *suicide belt* «пояс смертника» взрывчатка на теле человека»; *suitcase bomb* «компактная ядерная бомба».

Определенная часть новых устойчивых словосочетаний в английском языке образована с помощью такого механизма, как эвфемизация, «смягчение» характеристики определенных понятий [8, 18]. Среди понятий военной сферы, которые подлежат процессу эвфемизации можно выделить следующие:

• названия боевых действий, операций: *anticipatory self-defense* – завуалированное название вооруженной агрессии против определенной страны; *decapitation strike* (*decapitation strategy*) – для подмены понятия массового использования суперточной огневой мощи с целью уничтожения лидеров страны, командного состава вооруженных сил, лишение возможности и способности управлять войсками; *stability operations* – это словосочетание фактически является обозначением облав, прочесываний местности, арестов военными на занятой вражеской территории;

• названия войн: *clean warfare, casualty-free wars, smart war* «будущие войны (считается, что такие войны будут без потерь в живой силе)»; военные конфликты: *asymmetric conflict, limited action*;

• виды оружия: *global reach weapons* – фактически обозначает оружие массового уничтожения, а именно межконтинентальные баллистические ракеты с ядерными боеголовками; *high power microwave* – обозначает на самом деле бомбу, которая уничтожает или выводит из строя главным образом, современную технику и оборудование; *special weapons* «ядерное оружие»; *unconventional weapons* – вместо словосочетания *weapons of mass destruction* «оружие массового поражения»;

• террористические действия и их участники: *jihad job* – так террористы именуют свои акции; *martyrdom operations* – завуалированное обозначение осуществления террористических акций во имя

джихада. Целый ряд эвфемистических словосочетаний *targeted leader, leadership target, target of opportunity, high value target* фактически обозначают лидера террористических группировок как цель уничтожения.

Можно отметить, что универсальным механизмом формирования фразеологических единиц следует считать аналогию, то есть создание новой фразеологической единицы по образцу существующей путем замены определенных компонентов [7, 181]. Как свидетельствует проведенный анализ, среди военной фразеологии, рассматриваемой нами, по аналогии созданы синонимические, тематически объединенные и антонимические фразеологизмы. Так, по аналогии со словосочетанием *weapons of mass destruction* «оружие массового поражения» возникает и приобретает распространение такая синонимическая фразеологическая инновация (в качестве эвфемизма), как *weapons of mass effect* «оружие массового воздействия».

Примерами тематически объединенных фразеологизмов, сформированные по аналогии, являются такие инновации английского языка, как *serial bomber* «серийный» террорист» (единица, образованная на основе словосочетания *serial killer* «серийный убийца»); *improvised nuclear device* «самодельное взрывчатое устройство, содержащее радиоактивные материалы» (по образцу словосочетания *improvised explosive device*); *briefcase nuke* «компактная ядерная бомба» (по образцу словосочетания *suitcase bomb*).

В отдельных случаях создаются и фразеологизмы, которые находятся фактически в антонимических отношениях со словосочетаниями-образцами. Так, новое словосочетание *hostile fire*, которое на самом деле обозначает потери от вражеских сил, было создано по образцу неологизма предыдущих лет – *friendly fire* «потери в живой силе и технике со стороны собственных войск».

Рассмотрим основные понятия, которые служат центрами английских фразеологических инноваций военной сферы. В процессе создания новых устойчивых словосочетаний в основе лежат следующие понятия военного дела: «*war(fare)*» (война), «*terror(ism)*» (терроризм), «*weapons*» (оружие) и соответствующие слова, отражающие эти понятия. Следует отметить, что наибольшее количество фразеологизмов создано на базе таких лексических единиц, отражающих указанные понятия, как *war(fare), weapon, terror(ism), bomb, device*.

Так, со словом *war(fare)* были созданы фразеологические единицы для обозначения различных видов современных войн: *germ warfare* «война, в которой используются бактерии, вирусы и токсины для уничтожения живой силы»; *gas warfare* «война с применением ядовитых, удушливых газов»; *hybrid warfare (non-linear warfare, war of controlled chaos)* «военная стратегия, которая сочетает стратегию обычной и современной войны»; *nuclear warfare* «война с использованием ядерного оружия».

В последние десятилетия особую роль в развитии военного вокабуляра английского языка выполняет сфера современных технологий. Так, для обозначения войны, решающим фактором которой есть не оружие, а информация, являются такие словосочетания, как *information warfare, technocentric warfare*; организация и ведение боевых действий с помощью информационно-компьютерных сетей именуются устойчивым словосочетанием *network-centric warfare* [13, 68]; ведение военных действий с помощью беспилотных летательных аппаратов носят название *drone warfare*; а война, в которой применяется современная техника и «умное оружие», получила такие синонимические номинации, как *smart war, digital warfare, wired war*.

Поскольку войны XXI века приобретают в основном характер террористических и антитеррористических войн, то и лексема *terrorism* становится основой для формирования значительного количества новых фразеологических словосочетаний, в частности, *franchise terrorism* «терроризм, осуществляемый преступными элементами, которые формально не относятся к террористической организации»; *nuclear terrorism* «терроризм с применением ядерного оружия»; *postal terrorism* «осуществление террористических актов путем пересылки пакетов и конвертов с подозрительными веществами»; *suicide terrorism* «террористические акты, совершаемые самоубийцами из-за религиозных и политических убеждений» [14, 254].

Значительную роль в создании новых фразеологических единиц играет также лексическая единица *weapons.* На ее основе сформированы словосочетания, отражающие особенности использования оружия в войнах и военных конфликтах. Так, фразеологическое словосочетание *CBRN weapons* обозначает оружие, связанное с использованием химических, биологических, радиологических и ядерных веществ. Синонимическими обозначениями такого оружия в английском языке являются такие устойчивые словосочетания, как *unconventional weapons, weapons of mass effect, weapons of terror*.

Следующим центром фразеологических инноваций является номинация *bomb*, которая вместе со своими производными *bomber, bombing* вступает в широкие фразеологические связи, образует значительное количество устойчивых словосочетаний. Так, взрывные устройства, которые используются террористами-смертниками в английском языке имеют такие фразеологические обозначения, как *homicide bombing, human bomb, rucksack bomb, suicide bomber, suitcase bomb*.

Так, с активностью террористической деятельности связано появление устойчивого словосочетания *car bomb*, обозначающее бомбу или взрывчатку внутри автомобиля, которая предназначена для взрыва в общественном месте. На его основе функционируют и такие словосочетания, как *car bomb attack* «осуществление террористических актов путем использования автомобиля со взрывчаткой»; *car bomb factory* «мастерская, в которой изготавливаются самодельные автомобильные взрывчатые приспособления»; *suicide car bomb* «автомобиль с бомбой или взрывчаткой для террориста-смертника». В английском языке наряду с фразеологизмом *car bomb* функционируют и такие словосочетания, как *lorry bomb, train bomb, truck bomb*, указывающие на

использование террористами других транспортных средств.

Необходимо отметить, что такая номинация, как *homemade bomb* указывает на использование террористами самодельных взрывчатых устройств. В связи с распространением их использования в английском языке возникает и устойчивое словосочетание *improvised explosive device*.

На его основе с целью уточнения и детализации были созданы словосочетания, обозначающие различные устройства для подрывной деятельности: *improvised nuclear device* «самодельное взрывчатое устройство, содержащее радиоактивные материалы, предназначенное для их распространения»; *person-born improvised explosive device* «взрывчатые вещества, которые спрятаны в одежде или обуви человека»; *radiological dispersal device* «взрывчатое устройство, которое рассеивает радиоактивные вещества на большой территории»; *vehicle-born improvised explosive device* «взрывчатое устройство, расположенное внутри транспортного средства, которое используется в террористических актах для убийства людей или уничтожения имущества». Тем самым лексическая единица *device* становится продуктивной базой для образования устойчивых словосочетаний.

В результате широкого распространения так называемых «умных технологий» лексема *smart* становится центром для таких устойчивых словосочетаний, как *smart bomb (smart missile)* «ракета, управляемая компьютером или лазером, направление которой можно изменить»; *smart weapons* «оружие, которое благодаря использованию компьютеров, может вести себя к своим целям»; *smart body armor (smart uniform)* «бронежилет со специальными датчиками, которые следят за его целостностью».

Базой для постоянных словосочетаний могут становиться и новейшие заимствования. Это касается, например, уже упомянутого слова *jihad*, на основе которого были созданы такие устойчивые словосочетания, как *jihad factory* «лагерь для практической подготовки джихадистов, центр идеологической обработки мусульман (особенно мечети и исламские религиозные учебные заведения)»; *jihad job* «террористический акт»; *jihadist cell* «террористическая группа, джихадистский центр»; *field of jihad* «поле битвы» во имя джихада, территория, на которой ведется борьба мусульман против «неверных» [11, 158].

В этой статье фразеология военной сферы была представлена нами сквозь призму двух классификаций: семантической и структурной. Были также выявлены механизмы формирования фразеологизмов в современном английском языке военной сферы, в частности метафорический и метонимический механизмы, эвфемизация. Универсальным механизмом формирования новой фразеологии можно считать аналогию. Были определены основные понятия военной сферы и соответствующие единицы, которые лежат в основе процесса создания новых устойчивых словосочетаний и служат центрами фразеологических инноваций.

Литература:

1. Амосова Н. М. Основы английской фразеологии / Н. М. Амосова. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 243 с.
2. Архангельський В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростовского ун-та, 1964. – 315 с.
3. Василенко Д. В. Розвиток словникового складу англійської мови військової сфери XX – початку XXI століття : автореф. дис … канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. В. Василенко; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 22 с.
4. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // В. В. Виноградов. – Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – 254 с.
5. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: монографія / С. М. Єнікєєва. – Запоріжжя, Запорізький національний ун-т, 2006. – 303 с.
6. Зацний Ю. А. Антитерористична боротьба і поповнення словникового складу сучасної англійської мови: монографія / Ю. А. Зацний, А. Б. Семенчук. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. – 220 с.
7. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу. / Ю. А. Зацний. – Львів : Паіс, 2007. – 228с.
8. Зацний Ю. А. Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 224с.
9. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М. : Просвещение, 1986. – 360 с.
10. DOD Dictionary of Military and Associated Terms. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.dtic.mil/doctrine.
11. Jarret M Brachman Global jihadism: theory and practice. / Jarret M Brachman. – London : Routledge, 2010. – 296 p.
12. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by S. Weihmeier; Phonetics ed. M. Ashby. − 6th ed. − Oxford : Oxford University press, 2002. – 1422 p.
13. Scales R. H. Yellow Smoke. The Future of Land Warfare for America's Military. / R. H. Scales. – Lanham, Maryland : Rowman and Littlefield Publishers, 2003. – 179 p.
14. Thatcher M. Statecraft. Strategies for a Changing World / M. Thatcher. – New York : HarperCollins, 2002. – 486p.
15. The Macmillan Dictionary of Contemporary Phrase and Fable. – London : Macmillan, 2002. – 677 p.

Rahimov A. A.
Phd researcher
Samarkand state institute of foreign languages

GENESIS OF EARLY LINGUISTIC OUTLOOK ON NOMINATIVE ACTIVITY

Abstract. The article deals with the problem of nomination, its functioning in the language. The author tries to describe the importance of the human factor in analyzing the language and its nominative units. The focus of the work is directed to language, phenomenon and the human. The author analyzes the works of famous philosophers as, Aristotle, Plato, Al-Farabi, Avicenna on the field of nomination process in human cognition.

Key words: linguocognitive skill, human, name, the materialists, the realists, language, thought, Al-Farabi, Avicenna

Humans gain linguo-cognitive skills as a result of the cooperation between mind and language. Therefore, relying on this skill we comprehend the objects and phenomenon, identify the interrelation between them, analyze the chain of mutual relations, and by this we interchange generality with specificity, exactness with abstractness, and on the basis of aforesaid we form the system of notions (concepts) and their linguistic expression – the name [6].

In this perspective, the name gains scientific value as a product which reflects primary and then systematic usage, and also involves linguo-cognitive ability which embodies the cooperation of two great powers: language and thought. Consequently, on the one hand, the name expresses the heritage of ancestors who could comprehend the objects and phenomenon of the universe and made the mechanism of linguistic denotation of them, on the other hand, it expresses linguo-cognitive means witnessing linguistic proficiency of descendants who inherit this intellectual heritage, the practice of ancestors and keep their mother tongue during the centuries from oppression and affects, progressing the language due to requires of time and using the linguistic means cleverly.

Due to reasons mentioned above, the names besides being a source of observing linguistic combinations of all layers of the language system, should also be considered as a mean of bringing into complex of knowledge which embodies the potential of frames, concepts and categories that gives an opportunity of knowing, analyzing and remembering the objects of universe. Also, the knowledge formed under notion - name is the fundament which serves for synthesis of thought and for the future of knowing, and it gives a chance to mark practical and theoretical progress of knowledge. The formation of secondary nominative units on the basis of the primaries is a brilliant example of it.

Then, secondary nominative units and the means forming them have a significant role in the process of imagining linguo-cognitive gradualness about the past, the present and the future of nominative activity of the humanity. An extensive study of nominative activity will, first of all, help to mark interlayer relationship that is in integral connection with the structure and the system of the language, secondly it will make an opportunity of deep entry into the analysis of such points as the place of the need and purpose of communication of humans, their linguo-cognitive abilities and the extent of the mastery of scientific work among that interlayer relationships.

The wish of gaining reliable information about knowledge and the process of learning which appears due to interrelation of the name and the object is one of the main problems of the researchers since the first stages of scientific activity [7].

It is known that the discussion about interrelation of the object and the name dates back to the debates between antic philosophers about the correlation of human thought, phenomenon of objective reality and language [4]. Although the problem that was under hot discussions in the debates between the realists and the materialists and at present it is analyzed by the materialistic and idealistic points of view, one cannot admit that all dark spots of the interrelation of object and name are completely lighted.

Of course, it does not mean that hot debates held by the supporters of these opposite points of view in history were inefficient. Because, until now there were done impressive researches in the fields of analyzing, marking out the scale, assorting the nominative units of languages and learning the linguistic base, structure-semantic, stylistic features, linguo-semiotics and gnoseology aspects and derivational graduality of them. But the experience gained through them is not enough to understand and make clear all problematic points of nominative units, e.g. why the object "bread" should be named "bread". These points still need to be solved by the subjects pertaining to the humanities.

By reminding those problematic points we do not dare to declare that the "universal solution" is found, the main purpose is to underline that "a new look" at the object of investigation periodically appears [9].

In past decades one of the reasons of appearing impossibility of making investigation except inventory of the language units during the system-structure analysis of the language system consisting of the set of the phenomenon, the human, and the language, is due to ignoring of the human factor in description of language. In order to overcome the imperfections mentioned above, a new linguo-cognitive paradigm was forwarded to agenda of scientific researchers. On this basis the anthropocentric tendency revived, and gained its importance also by the review of initial philosophic world outlooks which put in the center of researches the interrelation of the phenomenon, the human, and the language.

Every subject being a hierarchical system that reflects continuous progress of knowledge about objective regularities of the nature, the society and the thought, demands to be enriched with new opinions. By turn each new opinion is formed on the basis of the developing previous achievements. Thus, one of the main ways of reasoning the initial basis and developing latest linguistic ideas about exploring nominative act on the ground of

cognitive demands is reanalyzing existing graduality of the ideas of ancient scientific world coming out of the purpose of the research. That is the reason of making special focus on discussion of linguo-epistemological world-outlook of naming and nomination process in history below.

This is no accident that an early stage of formation of the first philosophical interpretation of the language and theoretical world outlook itself, generally, began from treatment of the interrelationship between the name and the object. Consequently, being the only animate creature with the thought, the human has always tried to learn the environment better and use the knowledge to make his life comfortable. The key of this aspiration are language and thought — two great powers given only to human being. The point of intersection of those great powers is reflected in interrelation of the name and the object. That is why ancient philosophers tried to acquire the key of the secret hidden under the interrelation of name and object.

According to Aristotle's empiric interpretation, the initial phase of human intellect and act of learning is sense, and by means of it the human gains memory, achieves experience and knowledge. By-turn, emotional learning is a spiritual gift given to the human, this gift is developed by initiative and desire for the knowledge of human [3].

According to Plato's rational interpretation, interrelation between the human and environment is based on acceleration of natural ability in his mind. Plato describes the universe as consisting of two parts which are ideal and emotional (material) ones, and the period of connection of these parts forms the human life. The main mean of connection human to the universe of ideas is the spirit. The human is born naturally with the spirit of the ideas. Thereat expressing emotional experience by means of language and making knowledge is reviving innate ideas [4. P. 97].

The rational and empiric tendencies advanced by Aristotle and Plato influenced upon the formation of Eastern and Western scientific thought in the Middle Ages. Particularly, the translation of ancient Greek philosophers' works into the Arabic during Arabic caliphate (VII-VIII centuries), served as fundament in the process of spreading their ideas into Eastern countries as well as into the Middle Asia. On one hand this case lead to conflict between Islamic representation of the world based upon the sacred book of the Muslims – the Koran and the ideas of "foreign subjects", on another hand it served for the development of the Greek philosophical ideas about the human mind, his gift of knowledge and act of understanding. It also contributed to the development of logical thinking in harmony with Islamic philosophy. Historic significance of those acts (the translations of the Greek works) was pointed out by the authors of "The History of Philosophy" as followed: "they saved Hellenistic culture from disappearing and serving as a base for revolutionary changes in the European subjects of XVI-XVII centuries"[4].

Such evidences concerning an incomparable contribution of Muslim philosophers (many of them were born in Central Asia) in preserving and developing of Hellenistic scientific and particularly gnoseological heritage, as well as in contribution to improvement of universal knowledge are recognized by many researchers [2].

One of the world famous scientists of his period was Abu Nasr Farabi (873-950). He was the first scientist to learn deeply the ancient philosophy and to establish its coherence with Islamic philosophy. As Farabi notes, "potential being" needs a cause to exist. "Real being" that is necessary being is the first cause of appearing real and abstract things (potential being). By-turn, "real being" is a symbol of active intellect. The human is an owner of acquired intellect and at the same time possesses the objectified form of active intellect which is also universal intellect. In other words, human is the representative of The God's wisdom. Thanks to this divine commencement human is born with the spirit of learning and understanding that is why those abilities are innate [11].

In his work "About intellect and science" devoted to the issue of the gradual progress of innate intellect, Al-Farabi emphasizes followings: "Innate intellect is a type of intellect which gives human the opportunity of forming initial knowledge by means of sense. The second type of the intellect is a part of soul that gives the opportunity to gain empiric knowledge and reliable scientific notions on the object through continuous repeating and reflection over it during a certain time period in order to decide whether to approach or to avoid it " [3].

It becomes clear from this idea that Al Farabi does not follow the ideas of Aristotle about senses as the direct basis of process of cognition. As Al-Farabi interprets, the senses serve as the primary base, power of innate intellect. When the human is born, the powers of intellect, imagination, desire, and different senses appear sequentially [1. P. 30]. "Different sensory experiences appear as a result of being under influence of external world; different types appear by means of five senses and they get connected to each other. The sense experiences appear as a model of thought in the domain of imagination. By this way they will stay in memory even after sensitive feelings disappear. The power of imagination coming out of the feature of uniting and separating the senses has a great number of variations of positioning them" [1. P. 40].

Thus, the senses form the stage of rational (intellectual) learning by granting sensitive image of outer world influence to the mind. Sensitive learning is based on cooperation of powers such as sense, intellect and imagination. In this process senses make a chance of taking information about peculiar features of objects and phenomenon. And intellect serves for making combined image of features revealed by senses, round them off as a system of signs. Imagination helps to embody, incarnate intellectual image formed on basis of current object, in state of not having that object in eyesight.

Peculiar feature of this interpretation is visible in description of interrelation of divine basis that is actual and human mind. Because, as Farabi notes, the actual mind is not a power that dominates on human but it is a primary basis denoting beginning of intellectual action of the human. This point of view was so widely spread in philosophy, that it was even reflected in famous Bahauddin Naqshbandi's thesis: "The heart - with the God, hands at work". As far, this quote lays the responsibility upon

the human to keep in mind the God and to develop His gift of thinking [7].

As A. Nurmonov notes, Farabi means “inner (intuitive) mind” which is formed by sensitive learning while describes innate mind as “primary knowledge that is formed by means of senses”. And while he writes: “Names and objects are products of our sensitive organs. They are inherited through generations. That’s why it is not innate, but acquired knowledge”, he means “outer (formed)” mind (the stage of intellectual learning) [8. P. 8].

So, we can summarize that names and objects are products of senses and they can be transferred through generations. On this basis, we may conclude that, firstly, the human is able to abstract the features and characteristics of notions and by this way get access to the linguistic creativity, secondly, the human, using these notions and his memory, has the ability to save them and activate where necessary which means the opportunity to transfer them to the future.

References:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Тошкент, 2012.30-40 б.
2. Абдуҳалимов Б. Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Боғдодаги илмий фаолияти. 2010
3. Аль-Фараби. О разуме и науке. Алма-Ата, 1975.7-9 с.
4. Гуннар Скирбекк, Ниле Гилье. Фалсафа тарихи. Тошкент, 2002. 235-240 б.
5. Ибн Сина (Авиценна). Избранные философские произведение. Москва, 1980.215-217 с.
6. Кубрякова Е. С., Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: "Либроком", 2010. 160 с.
7. Назаров Қ. Билиш фалсафаси (гносеология). Тошкент, 2005. 19 б.
8. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. Тошкент, 2002. 8-10 б.
9. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах “Сангзор”, 2006. 87 б.
10. Сагадеев А.В. Ибн Сина(Авиценна). Москва "Мысль",1980.С-34.
11. Сирожиддинов Ш. Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари. Тошкент, 2011. 117-122 б.
12. Языковая номинация (Виды наименований). Москва, 1977.С-97.

УДК 811.111

Semenova E.M.
PhD in Philology, Assistant Professor,
Chair of Pedagogics, Psychology, Practice and Theory of Translation,
Saint-Petersburg University of Management Technologies and Economics
Семенова Е.М.
кандидат филологических наук, доцент кафедры
педагогики, психологии и переводоведения,
Санкт-Петербургский Университет Технологий Управления и Экономики

IINTERDISCIPLINARY APPROACH TO STUDYING OF THE METAPHORICAL WAY OF CREATING AN UTTERANCE IN THE AMERICAN POLITICAL DISCOURSE
МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ МЕТАФОРИЧЕСКОГО СПОСОБА ПОРОЖДЕНИЯ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В АМЕРИКАНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Summary: The article is devoted to the research of some psycholinguistic methods applying in the analysis of the ways of figurative utterances creating in the political discourse. Special attention is paid to the principles which should be observed during the research process. Theoretical reflection is confirmed by definite practical results, having achieved as a result of scientific observing, introspection and cluster analysis of metaphorical constituents being the brightest and the most recurrent linguistic ways of making the political discourse figurative.

Key words: archetypical concept, metaphor, binary opposition, psycholinguistic analysis, research methods.

Аннотация: В статье рассматриваются психолингвистические методы исследования в применении к анализу способов создания образного высказывания в политическом дискурсе. Обращается внимание на принципы, которые необходимо соблюдать в процессе проведения научного изыскания. Теоретические размышления подкреплены практическими результатами, полученными в результате научного наблюдения, интроспекции и кластерного анализа метафорических конструктов, которые являются наиболее яркими и рекуррентными лингвистическими средствами придания образности политическому дискурсу.

Ключевые слова: архетипический концепт, метафора, бинарная оппозиция, психолингвистический анализ, методы исследования.

Современная научная парадигма предполагает применение не только общенаучных, лингвистических и экспериментальных методов исследования в ходе анализа речевой деятельности человека. Утвердившийся в последние десятилетия антропологический подход к изучению закономерностей порождения высказывания с неизбежностью указывает на необходимость принимать во внимание методы других наук, в частности, психологии, в ходе анализа языкового материала.

Проблема заключается в том, чтобы с одной стороны, придерживаться дисциплинарных границ, оставаясь в рамках научной парадигмы, диктуемой спецификой предмета исследования, а с другой стороны, пользоваться достижениями смежных областей знания, с тем, чтобы иметь возможность

прийти к углубленному, многостороннему пониманию сути изучаемого материала. В рамках лингвистической науки проблема стоит довольно жестко, так как любая дисциплина так или иначе связана с процессом вербализации мысли, и, соответственно, может рассматриваться как имеющая так или иначе отношение к языку. В этой ситуации установить междисциплинарные границы и взаимосвязи между смежными науками довольно проблематично, но вместе с тем необходимо.

Решению этой проблемы посвящено множество современных исследований. Ниже предлагается **анализ некоторых публикаций**, выполненных в этом ключе. В первую очередь обратимся к статье А. А. Леонтьева «Бессознательное и архетипы как основа интертекстуальности». В ней он указывает на «глубокие параллели между техникой анализа сознания, разработанной Фрейдом, и техникой филологического анализа текста в самом широком смысле» [3].

Уподобляя текст сознанию, а его смысл – бессознательному, автор статьи выдвигает гипотезу, что текст (точнее, его автор) скрывает подлинный смысл от читателя, который можно «вскрыть» лишь посредством процедуры анализа, наподобие тому как человек, пришедший на прием к психоаналитику, не в состоянии самостоятельно увидеть хранящееся в бессознательном воспоминание о травматической ситуации, сыгравшей роль триггера проблемного психологического состояния.

«Мы можем сказать, что скрытый смысл художественного произведения аналогичен скрытой в бессознательном травматической ситуации. Это в целом соответствует учению Фрейда о сублимации» [3].

Кроме того, по мнению А.А. Леонтьева, существует другая параллель. Наподобие тому, как в лингвистике выделяют определенные приемы выразительности или стилистические приемы (контраст, совмещение, сгущение, затемнение, конкретизация, варьирование, увеличение, обобщение), «скрывающие» прямой смысл высказывания, но позволяющие понять его подтекст, в психоанализе используют «декодирование» механизмов защиты психики (сопротивление (Widerstand), вытеснение (Verdrangung), замещение (Ersatzbildung), повторение (Wiederholung), сгущение (Verdichtung), отрицание (Verneinung), перенос (Ubertragung), с тем, чтобы проникнуть в глубины подсознания человека с целью обнаружения истоков его психологических проблем.

В зарубежных исследованиях эта тема нашла свое отражение в работах Лакана, который в работе "Инстанция буквы в бессознательном, или судьба разума после Фрейда" подчеркивал сходство механизмов защиты с поэтическими тропами, понимаемыми им в широком, якобсоновском, смысле как макрориторические элементы: "...механизмы, описанные Фрейдом как механизмы "первичного процесса", т.е. механизмы, определяющие режим деятельности бессознательного, в точности соответствуют функциям, которые эта научная школа считает определяющими для двух наиболее ярких аспектов деятельности языка - метафоры и метонимии, т. е. эффектам замещения и комбинации означающих..." [2, с.154].

Предлагаемый ниже подход к исследованию метафоры (метафтонимии) в известной мере является попыткой продолжить изыскания в рамках описанного выше междисциплинарного подхода. Поскольку механизмы работы психики и технические приемы создания текста имеют в своей основе нечто общее, мы попытались подойти к разработке модели анализа образных стилистических приемов, в частности, метафоры, используя методы, «работающие» в психологической науке. Прежде, чем перейти к формулировке цели исследования, подчеркнем еще раз, что кроме отсутствия четкой терминологической дефиниции метафоры, подробного описания механизма семантических преобразований в этом лингвистическом явлении, **остается нерешенным вопрос** о характере взаимосвязи в метафоре культуры, синтаксиса, семантики и познания. Думается, что применение междисциплинарного подхода поможет пролить свет на эту часть сформулированной выше проблемы.

Целью данной статьи является выявление степени целесообразности применения психологических методов исследования в процессе анализа способов порождения образного высказывания в политическом дискурсе.

Выбор инновационного подхода к решению любой научной проблемы, в том числе, являющейся частью методологического исследования, подразумевает необходимость придерживаться определенных принципов, обеспечивающих реальную возможность соблюдения критериев эффективности. Остановимся на них подробнее.

Принцип интегративности предполагает учет данных смежных наук, что обусловлено многоаспектностью предмета исследования и опирается на свойство лингвистического моделирования интегрировать различным способом структурированную информацию в единую объяснительную модель.

Принцип *репрезентативности* учитывает цель моделирования предмета исследования, которая заключается в реконструкции метафоры на основе анализа способов ее вербальной актуализации в лингвокультурологическом пространстве. Результатом вербальной репрезентации объекта исследования является конструкт, обладающий всеми свойствами модели.

Принцип *интерпретативности* (или субъективной объективности) предполагает совмещение объективных черт объекта и субъективных точек зрения на него, выраженных способами вербализации. Кроме того, данный принцип учитывает основное отличительное свойство метафорической модели, а именно – интерпретативную ее сущность, возможность быть понятой по-разному, в зависимости от экспериенциального багажа реципиента (накопленного им в течение жизни психического и культурного опыта).

Принцип *экспланаторности* подразумевает, что целью создания экспериментальной модели языкового явления является не описание свойств и качеств объекта исследования, а объяснение основных параметров, функций и способов актуализации языковых способов создания образности в текстах,

представляющих определенное лингвокультурное сообщество.

Указанные принципы позволяют сконструировать модель построения образного высказывания как функциональной системы, которая способна замещать предмет речи и давать новую информацию о нем.

Разработка модели любого знания, как известно, опирается на методы. Описание некоторых из них, разработанных и используемых в психолингвистической науке, представлено ниже.

К самому простому, на первый взгляд, но необходимому методу получения эмпирического знания относится *метод научного наблюдения. «*Научное наблюдение (лат. observatio – «наблюдение») в отличие от простого созерцания и непосредственного обыденного наблюдения предполагает замысел, цель и средства, с помощью которых исследователь переходит от наблюдаемых явлений (объектов, процессов, свойств, явлений и т.д.) к результату наблюдения» [1, с. 291].

Наблюдение считается исходным звеном в познавательной деятельности человека и обладает рядом достоинств. Оно доступно, позволяет воспринимать наблюдаемое явление в момент его протекания, дает возможность получить объективные показатели об изучаемом объекте, в том числе за счет использования технических средств. Эффективность наблюдения определяется условиями наблюдения – местом, временем и особенностями протекания наблюдаемых событий.

В предлагаемом примере исследования объектом наблюдения являются метафорические выражения, в основе которых лежит архетипический концепт LIGHT.

В качестве места и времени «протекания событий» может быть обозначен политический американский медиа-дискурс – статьи, выступления, заявления политических деятелей или рассуждения, репортажи журналистов на общеполитические темы и т.д., представленные современным корпусом американского варианта английского языка (Corpus of Contemporary American English) общим объемом 520 миллионов слов за период 1990-2015 годы. Так как именно *дискурсивно-вербальная среда*, в соответствии с мнением большинства лингвистов нашего времени может рассматриваться в качестве "*места*, где реализуется нечто внешнее по отношению к тому, что может быть выражено субъектом высказывания".

Что касается использования технических средств, то компьютерные технологии действительно позволяют достичь более объективных результатов, так как учитывают все возможные варианты употребления метафорических выражений в современном политическом дискурсе. В задачи исследователя входит лишь установление рамок, границ, которые позволят отобрать те языковые единицы и соответствующие им ситуативные контексты, посредством которых происходит метафорическая репрезентация концепта, интересующего интерпретатора в соответствии с конкретной целью наблюдения на определенном этапе исследования.

Так, например, задав параметры поиска языковой единицы LIGHT в газетных статьях 2010-2015 годов издания, представленных в вышеназванном корпусе американского варианта английского языка, исследователь мгновенно получает доступ к 15425 словоупотреблениям данной вербальной единицы во всех газетных изданиях, появившихся за указанный период времени [7].

Нажав на иконку “Click for more context”, он может познакомиться с более широким контекстом употребления языковой единицы и определить, используется ли она в метафорическом смысле, или сохраняет свое денотативное значение. Таким образом, классический *метод сплошной выборки* не теряет своей значимости, он лишь находит новое применение в рамах инновационных технологий, обеспечивающих исследовательский процесс не только более высоким скоростным режимом, но и большей убедительностью за счет попадающего в поле внимания исследователя объема изучаемого материала.

Рассмотрим еще один психолингвистический метод, успешно работающий в сфере анализа языка, предложенный В. Вундтом – *метод интроспекции* [4, с.134].

Интроспекция или самонаблюдение (от лат. *introspecto* «смотрю внутрь») - метод психологического исследования, который заключается в наблюдении собственных психических процессов без использования инструментов или эталонов. Методом интроспекции изучается собственная активность: отдельные мысли, образы, чувства, переживания, акты мышления как деятельность разума, структурирующего сознание и т. п.

Ниже представлен разработанный нами алгоритм выявления глубинного (скрытого) смысла метафоры в ходе самонаблюдения исследователя за своими психическими реакциями в процессе восприятия и анализа рассматриваемого языкового явления.

1. Осознание невозможности прямого декодирования смысла языкового выражения, прерывание линейности восприятия (режим «stop»)
2. Возникновение состояния эмоционального и умственного напряжения (режим «tension»)
3. Активизация когнитивных аналитических процессов, привлечение языковых и/или ситуативных контекстов, интертекстуальных связей (режим «searching»)
4. Сопоставление ядерных и периферийных признаков сферы-мишени и сфер-источников с целью обнаружения всех возможных линий ассоциаций (режим «analysis»)
5. Вычленение мотивирующего признака, позволяющего эксплицировать скрытую интенцию говорящего и понять глубинный смысл М. (режим «sense achieving»)

Алгоритм позволил разработать методологическую схему анализа языкового явления, способствующего созданию образного высказывания - метафоры, которая включает следующие этапы:

- Выявление способов активизации эмоционального и умственного состояния продуцента/реципиента
- Определение критериев, влияющих на особенности протекания ментальных процессов в ходе сопоставительного анализа «сферы-мишени» и «сфер-источников»

- Выявление форм физического и социального опыта, определяющих способы метафорической концептуализации «сферы-мишени» в предложенном контексте
- Сопоставление новой информации с похожими паттернами, накопленными в памяти и структурирование внимания: вычленение одних аспектов и абстрагирование от других
- Выявление значимых общих признаков, позволяющих найти линии ассоциации, релевантные для понимания данного метафорического выражения.

Покажем, каким образом данная схема, разработанная на основе психолингвистических методов исследования, может быть применена в ходе анализа образного выражения “stale political arguments”, использованного американским президентом Б. Обамой в своей речи.

«What the cynics fail to understand is that the ground has shifted beneath them - that ***the stale political arguments*** that have consumed us for so long no longer apply» [8].

«Что циники отказываются понимать, так это то, что земля уходит у них из-под ног – что **зачерствевшие политические аргументы**, которыми они потчевали нас на протяжении долгого времени, больше не имеют силы».

По данным Кембриджского словаря [6] значение лексемы «stale», выступающей репрезентантом семантической плоскости, актуализирующей «сферу-источник» в данном примере, сводится к следующим признакам: 1) no longer new or fresh, usually as a result of being kept for too long; 2) not fresh and new; boring because too familiar; 3) used to describe someone who has lost interest in what they are doing because of being bored or working too hard.

Лексема «argument», относящаяся к «сфере-мишени», по данным того же словаря имеет следующие значения: 1) a disagreement, or the process of disagreeing; 2) a reason or reasons why you support or oppose an idea or suggestion, or the process of explaining these reasons.

Идя путем последовательного сопоставления признаков членов оппозиции «ПОЛИТИЧЕСКИЕ АРГУМЕНТЫ ЕСТЬ НЕСВЕЖИЙ ПРОДУКТ», можно усомниться, имеем ли мы дело с метафорой в данном контексте, если в словаре имеется зафиксированное прямое значение единицы “stale” как «не новый, не свежий, наскучивший в результате частого применения» (значение 2). Однако, при анализе всего контекста в целом, с учетом предваряющей предмет исследования идиомы *“the ground has shifted beneath them” (*«земля ушла у них из-под ног»), обладающей явной образной составляющей, становится очевидным, что выбранный признак, самый близкий из денотативных значений, представленных в словаре, отражает лишь поверхностный смысл высказывания, не затрагивая его глубинную семантику. Тем самым, он не только не способствует приданию экспрессивности и смысловой глубины высказыванию, но и снижает тот эмотивный уровень, который изначально задан говорящим посредством использования устойчивого образного выражения с коннотативным смыслом, активизирующим эмоциональное и умственное состояние реципиента.

Таким образом, можно прийти к промежуточному выводу о том, что периферийный признак «сферы-источника», самый близкий по значению к «сфере-мишени», не может являться мотивирующим (главенствующим) в ходе экспликации глубинного смысла метафорического выражения. Обращение же к ядерным признакам «сферы-источника», напротив, способствует выявлению имплицитной составляющей образного высказывания.

Так, в процессе рассмотрения первого, основного признака лексемы “stale”, с учетом примеров, данных в словаре («stale bread», «stale air»), подсознание интерпретатора актуализирует чувственный опыт восприятия названных объектов: черствого хлеба (актуализируется память, связанная с работой вкусовых рецепторов) и спертого воздуха (актуализируется память, связанная с работой органов дыхания). Далее приходит понимание, что повторение подобного опыта нежелательно, так как предметы, характеризуемые как “stale”, непригодны (или слабо пригодны) к употреблению, а значит, «дисфункциональны» - происходит ментальная обработка информации.

Проецируя полученную информацию на «сферу-мишень», сознание реципиента отмечает, что политические аргументы, о которых ведет речь говорящий, не могут вызывать доверие в силу утраты своей «свежести» и «непригодности к употреблению». Их основная функция – способствовать действенному разрешению спорных вопросов, не может быть реализована. Кроме того, на эмоциональном уровне у читателя возникает неприятие по отношению к политическим «циникам», как следствие ассоциативных негативных переживаний, которые он испытывал, «приобретая опыт» нахождения в помещении со спертым воздухом или использования в пищу несвежих (зачерствевших) продуктов.

Таким образом, круг замыкается. Являясь своего рода триггером, отрицательный опыт сенсорного восприятия физических объектов, обладающих определенной характеристикой (being stale), приводит через «оживление» испытанных когда-то ощущений к неприятию политической ситуации на когнитивном уровне, сохраняя стойкое негативное отношение к предмету интерпретации на уровне эмоций.

Рассмотрим еще один научный метод с точки зрения его применения в сфере лингвистического анализа.

Метод *кластерного анализа* (<англ. *cluster* – «пучок, гроздь») предполагает многомерный анализ, который позволяет классифицировать объект одновременно по всем признакам. Кластер – множество взаимосвязанных свойств, отношений, законов, обозначающих их категории, взаимоподдерживающих друг друга в рамках некоторой целостности модели объекта или предмета познания [1].

Применительно к изучению такого сложного, многомерного языкового явления как архетипическая метафора этот метод представляется особенно

ценным, так как, будучи открытой системой, репрезентируемой дихотомией, АМ предполагает наличие множества непростых связей между ее компонентами, которые могут описываться не только терминами, характерными для отношений бинарной оппозиции, но и показателями свойств, присущих связям контрастной дистрибуции.

В качестве примера приведем схему анализа архетипической метафорической модели, представленной базовыми концептами LIGHT и DARK.

Структура АМ-модели включает в себя *базовую концептосферу* репрезентируемую универсальными ментальными единицами (концептами), которая условно может быть подразделена на два ментальных пространства (ментальное пространство концепта light и ментальное пространство концепта dark). Отношения между этими пространствами могут быть определены как *отношения бинарной оппозиции*. На уровне языка данная дихотомия представляется в виде *вторичной концептосферы,* где каждому ментальному пространству базовой концептосферы соответствует множество ментальных пространств, представленных разными ментальными образованиями и располагающимися относительно друг друга согласно радиальной схеме (центр – периферия). *Отношения* между компонентами вторичной концептосферы носят характер *контрастной дистрибуции*, то есть между ними отсутствует четкая оппозициональная связь, наблюдаемая между компонентами базовой дихотомии. Выявление особенностей взаимодействия между элементами сферы вторичной концептуализации и конституирущими составляющими области базовой концептосферы являются предметом анализа исследователя и призваны пролить свет на характер соотношения элементов архетипической метафорической модели (АМ-модели).

Алгоритм анализа АМ-модели предполагает применение корпуса современного американского варианта английского языка. Исходя их вербальных репрезентантов базовой концептосферы (light и dark), которые вводятся в систему поиска на предмет установления соответствующих им контекстов вторичной концептосферы, исследователь имеет возможность установить между ними метафорические соответствия и расположить их дальше или ближе к центру в зависимости от рекуррентности последних. Таким образом, становится возможным определить наиболее частотные метафорические соответствия архетипическим оппозициям, лингвокогнитивный анализ которых позволяет выявить их эпистемно-конститутивную суть и обозначить закономерности их актуализации в изучаемом лингвокультурном пространстве.

Применение методов психолингвистики к изучению способов порождения образного высказывания позволило **прийти к определенным выводам** и сформулировать следующие гипотетические представления об особенностях онтологизации архетипических смыслов в политическом дискурсе, а именно:

- Постижение глубинного смысла метафорического концепта возникает в результате единства осознавания телесных ощущений, чувственных переживаний и ментальных (когнитивных) процессов, происходящих в психологическом пространстве индивида в ходе актуализации архетипических представлений об окружающем его мире.
- Метафора способствует постижению смысла накопленного человечеством опыта приспособления к миру в целом (посредством активизации универсальных архетипических моделей восприятия) и культурологическому пространству в частности (посредством активизации культурно-специфических архетипических моделей).
- Архетипическая метафора дает ключ к пониманию того, как взаимодействуют подсознание (архетипы) и сознание (архетипические модели) индивида в процессе приобретения им социального (исторического, политического, культурологического) опыта.

Полученные выводы позволяют согласиться с С. А. Хахаловой относительно того замечания, что «метафора представляет собой такое кате-гориальное явление, в котором изначально заложена двоякая сущность, выражающаяся в онтологическом, функциональном и знаковом дуализме. Дуализм такого рода создает возможность для многочисленных, порой и небесспорных исследований метафоры с разных позиций и с разных точек зрения» [5].

На наш взгляд, применение междисциплинарного подхода, в частности психологических методов исследования в ходе изучения закономерностей функционирования метафоры как способа создания образного высказывания вполне релевантно и может помочь прийти к созданию убедительного эмпирического обоснования взаимосвязи этого лингвистического явления с такими универсальными категориями как сознание, культура, познание и т.д.

Следующим, **перспективным шагом** на этом пути видится разработка и анализ когнитивной модели архетипической метафорической бинарной оппозиции в рамках теории метафоры в свете лингвокультурологического подхода.

Литература

1. Комарова З.И. Методология, методы, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во УрФУ, 2012. – 818 с. (Электронная версия).
2. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном, или судьба разума после Фрейда // Консультативная психология и психотерапия. 1996. № 1.
3. Леонтьев А.А. Бессознательное и архетипы как основа интертекстуальности / Текст. Структура и семантика. – Т.1. – М., 2001. – С. 92-100.
4. Савина Е.А. Введение в психологию. Курс лекций /Главный редактор А.П. Олейникова. - М: «Прометей» МПГУ, 1998. — 252 с.
5. Хахалова С.А. Метафора в аспектах языка, мышления и культуры: монография / С.А. Хахалова – Иркутск: ИГЛУ, 2011. – 292 с.
6. Cambridge Dictionary [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://dictionary.cambridge.org/ru/
7. Corpus of Contemporary American English [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://corpus.byu.edu/coca/?c=coca&q

8. Obama B. First Presidential Inaugural Address "What is Required: The Price and the Promise of Citizenship", Delivered 20 January 2009 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.americanrhetoric.com/barackobamaspeeches

Сингаївська Ганна Вячеславівна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри романської філології
Інституту філології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Syngayivska G. V.
PhD in Philological Sciences, Assistant Professor, Department of Romance Philology, Institute of Philology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPANISH ANTHROPONYMS-SYMBOLS AS ELEMENTS OF NATIONAL CULTURE
ІСПАНСЬКІ АНТРОПОНІМИ-СИМВОЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Summary: The article presents various approaches to the definition of anthroponyms with symbolic connotations, reveals the concept of anthroponym-symbol as a linguistic and cultural phenomenon, and identifies the semantic features of anthroponyms-symbols. The proper name is considered as a part of language and culture, namely as a symbol filled with a certain content and reflecting the value system of a specific ethnic group, and the historical and cultural path of the nation's development. The analysis of information volume of a Spanish proper name shows that a well-known name may be a landmark for several cultures; however, the field of semantic and estimated meanings, which directly provide its symbolism, is culturally marked.

Key words*:* anthroponym, symbol-name, precedent name, common name, culture, value picture of the world, cultural universals.

Анотація: У статті розглядаються різні підходи до визначення антропонімів з символічними конотаціями, розкривається поняття антропоніма-символа як лінгвокультурного феномена, виявляються семантичні особливості антропонімів-символів. Власне ім’я розглядається як частина мови та культури, а саме як наповнений певним змістом символ, що відображає систему цінностей певного етносу та історико-культурний шлях розвитку нації. Аналіз інформативного об’єму іспанського особового імені показує, що широко відоме ім’я може бути знаковим для кількох культур, проте поле смислових і оцінних значень, що безпосередньо забезпечують його символічність, культурно марковане.

Ключові слова: антропонім; ім’я-символ; прецедентне ім’я; загальна назва; культура; ціннісна картина світу; культурні універсалії.

Постановка проблеми. У антропонімічній системі кожної мови у конкретний історичний період є імена, у семантиці яких присутні символічні конотації. Це імена біблійних персонажів, міфологічних та літературних героїв, відомих історичних і політичних діячів, видатних особистостей сучасності, які серед носіїв мови мають стійкі асоціації, пов’язані із характером, зовнішністю, поведінкою, національною та професійною приналежністю, соціальним статусом людини. Лишаючись за формою власними іменами, вони втрачають значною мірою ознаки своєї категорії і стають символами тих чи інших якостей, ознак, характеристик людей. Наприклад, *Адам* – перша людина, *Сократ* – мудрець, *Каїн* – зрадник, негідник, *Брут* – зрадник, якого вважали близьким другом, *Кармен* – захоплююча і руйнівна жіночність, уособлення фатальної любові, *Отелло* – ревнивець, *Ромео* – закоханий, *Дон Жуан* – спокусник, *Іван (Хуан)* – простий хлопець. Такі широко відомі імена можуть бути знаковим для декількох культур, проте поле смислових і оцінних значень, що безпосередньо забезпечують їх символічність, є культурно маркованим. Наприклад, у словнику Є. С. Отіна зафіксовано, що вторинне вживання імені першої людини *Адам* у значенні «людина зі свіжим, безпосереднім сприйняттям світу, носій "природного початку"» є прикметою російської культури, на його основі утворений термін ада-мі'зм, синонім акмеїзму [14, с.30]. Ім’я *Кармен* завдяки французам Меріме і Бізе стало міфологемою, символом пристрасті андалузької жінки і іспанки взагалі. Проте старше покоління іспанців добре пам’ятає іншу – реальну Кармен – дружину каудильйо Франко, любительку намист і коштовних прикрас, прозвану за це *Collares*. Отже, у свідомості іспанців співіснують дві Кармен, у одного імені дві «тіні», які несуть в собі прозивний зміст [13].

При осмисленні іспанського лінгвокультурного простору іноземець найчастіше вдається до стереотипізованих образів легендарного іспанського розпусника Дон Жуана (*Don Juan*), мандрівного лицаря, хитромудрого ідальго Дон Кіхота, іспанської фатальної жінки, полум’яної і неприборканої Кармен. Безперечно, наведені архетипічні уявлення (символи) закріпилися в тій чи іншій національній культурі як невід’ємна частина іспанської мовної картини світу, проте, з нашої точки зору, є лише її зовнішньою оболонкою, поверхнєвим образом, і не розкривають всього її різноманіття. Отже, вивчення таких мовних одиниць, які, акумулюючи культурну інформацію, несуть особливе аксіологічне навантаження і можуть відображати як

універсальні, так і національні особливості сприйняття навколишньої дійсності становить певний інтерес серед дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це дослідження присвячене розгляду символічного функціонування антропонімів в іспанській мові. Дослідженню мовних одиниць з символічним значенням присвячується в даний час багато робіт. Найбільш вагомий внесок у вивчення проблеми співвідношення імені і символу внесли філософія власного імені О. Ф. Лосєва, який визначав ім'я, в тому числі і як «міфічний символ» [7, с. 236], а також роботи Ю. М. Лотмана, який також розглядає поняття «символ», «ім'я» і «міф» в їх нерозривній єдності [8; 9].

О. Ф. Косиченко досліджує антропоніми у світлі концепції культурного символа Ю. М. Лотмана, акцентуючи ідею про єдність імені, міфу і символу: «міфологія трактується як основа культури, а міф розглядається як текст, здатний наповнювати ціннісним змістом будь-який мовний знак, і вперше чергу, власну назву, в результаті чого ім'я набуває символічного значення» [5].

У роботах С. М. Пак розглядаються російські та американські особові імена як знакові одиниці, як маркер соціопсихічних стереотипів, втілення антропонімічніх міфів, що являють собою значущий елемент національного культурного коду [16]. У статті «Особове ім'я як культурний символ: стереотипи і міфи» С. М. Пак пише, що «ономастичні одиниці національної мовної системи функціонують як культурні символи, узагальнюючи національно-історичний досвід і виступаючи як мета-тексти» [15, с. 169]. Д. Б. Гудков вживає безпосередньо термін «ім'я-символ» і, пов'язуючи його з поняттям прецедентного імені, зазначає, що символічність імені забезпечується його здатністю вказувати на «деяку еталонну сукупність певних якостей» [2, с. 108].

Питанню символізації біблійних антропонімів як складових релігійної картини світу, як універсального засобу ретрансляції світоглядних орієнтирів українців присвячені роботи О. О. Решетняк [19; 20].

У іспаністиці слід зазначити антропонімічні спостереження у роботах Ю. Л. Оболенської, яка досліджує інформативний обсяг іспанського особового імені, прояв його знакового характеру у національній картині світу, розглядає ім'я у якості концепту культури [13]. Ю. О. Рилов у своїй фундаментальній праці «Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика» аналізує антропонімічні традиції трьох європейських народів – італійського, іспанського та російського, а також соціокультурні параметри функціонування власних назв [21]. Олександр Пронкевич, відомий український дослідник іспанської літератури, у своїй монографії «Дон Кіхот: роман – міф – товар» пробує прослідкувати еволюцію образу Дона Кіхота протягом кількох століть: від персонажа роману Сервантеса до національного символу та героя масової культури [17]. Серед іспанських дослідників, які вивчали антропоніми у лінгвокультурному аспекті, слід зазначити М. Барбадильо де Ла Фуенте, М. Калеро Фернандес, М. Кодурас Бруна, А. Мартин Вальбуена [23; 24; 25; 26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на очевидний інтерес дослідників до імен-символів, антропоніми як лінгвокультурні символи раніше не були предметом спеціального наукового аналізу, в той час як дані мовні одиниці є самостійними фактами мови, що мають свої функціонально-семантичні особливості, і містять важливу лінгвокультурологічну інформацію. Розгляд антропонімів-символів з позиції лінгвокультурології крізь призму теорії прецедентності і ціннісної значимості даних явищ для суспільства, а також з урахуванням особливостей їх функціонування в мовах дозволяє вивчати дані феномени як «конденсатори» культури, що формують систему цінностей народу і виступають засобом реалізації оцінних суджень.

Мета дослідження полягає в тому, щоб виявити типологічні, функціонально-семантичні та культурно-специфічні характеристики одиниць символічного антропонімікона в сучасній іспаномовній культурі.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує багато визначень символа. У найзагальнішому вигляді під ним розуміються знаки, образи, що виражають будь-яку ідею, мотив, сюжет, життєву ситуацію. На думку О. Ф. Лосєва, «символ є такою оригінальною і цілком самостійною ідейно-образною конструкцією, яка має величезну смислову силу, насиченість, точніше сказати, смислову зарядженість або творчу потужність, щоб без всякого буквального або переносного зображення певних моментів дійсності в згорнутому вигляді створювати перспективу для тривалого або безкінечного розвитку, вже в розгорнутому вигляді» [8, с. 149].

В семіотичній концепції культури Ю. М. Лотмана символ визначається як: 1) «чіткий механізм колективної пам'яті» [9, с. 199] і 2) «закінчений текст, який легко виокремлюється з семіотичного оточення і настільки ж легко входить до нового текстового оточення [10, с. 148]», а також, що: 3) «символ ніколи не належить якомусь одному синхронному зрізу культури – він завжди пронизує цей зріз по вертикалі, приходячи з минулого і йдучи в майбутнє» [9, с. 192].

Дослідники відмічають у символів цілий ряд ознак, що виділяють їх серед інших знакових систем. Це – образність, вмотивованість, комплексність змісту, багатозначність, розпливчатість кордонів значень, архетипність, універсальність в окремо взятій культурі, пересічення в різних культурах, національно-культурна специфічність, вбудованість в міф і архетип. О. Ф. Косиченко визначає п'ять найважливіших ознак символу, а саме, образність, культурну детермінованість, інтерконтекстуальність, константність і ціннісну значимість, які служать свого роду решетом, «просіюючись» через яке антропоніми набувають статусу імен-символів [5].

В суспільному спілкуванні антропоніми стають символами, одержують конотативне забарвлення, перетворюються на яскраві образи дуже легко. Пор. негативну символіку наймень *Сталін, Гітлер, Пол Пот, Бен Ладен* (щось жорстоке, криваве), позитивну символіку наймень *Гарібальді, Че Гевара* (революційна романтика), *Роксолана, Сагайдачний*

(мужність, патріотизм), *мати Тереза* (милосердя). Наприклад, ім'я *Одіссей* є загальновизнаним символом хитромудрості, хоробрості й небезпечних мандрівок [3].

В рамках даної роботи ми дотримувалися визначення імені-символа, запропонованого О.Ф. Косиченко, згідно з яким «ім'я-символ» трактується як термін з досить прозорою семантикою і доволі точно характеризує певну групу власних назв» [6, с. 204], до вивчення якого застосовуються два підходи – лінгвокультурологічний та семіологічний. З точки зору першого підходу ім'я-символ «зближується з такими усталеними у лінгвістиці термінами, як «константи» або «домінанти культури». Це означає, що об'єкт дослідження представлений найбільш стійкими і важливими для членів конкретної культури ономастичними концептами, що служать ціннісними орієнтирами даної культури (Сталін, Пушкін). У центрі другого підходу знаходиться поняття «символ», що має певний набір ознак, крізь призму яких і розглядаються власні назви» [6, с. 205]. Отже, символом можна назвати тільки ті явища, які протягом довгого часу є носіями культурної інформації і мають високу частотніть вживаня і ціннісну значимість для носіїв культури.

Семантика антропоніма, що змінюється або складається століттями значно більшою мірою, ніж внутрішня форма імені, визначає його культурну специфічність. У цьому розумінні антропоніми є справжніми концептами культури. Базова сема імені може бути наднаціональна, задана цивілізацією, релігією, світовою історією і т. п., а потім ця сема доповнюється національними компонентами, концепт обростає новими і новими шарами.

Наприклад, в основі імені *Петро* лежить грецьке слово «петрос» ('камінь', 'скеля'). Це ім'я зустрічається на всіх континентах планети: Петер, П'єро, Петре, П'єр, Педро тощо. Ядро концептів імен *Петро* і *Pedro* – одне і те ж, а долі різні. В Україні асоціюється перш за все з одним із найбільших християнських свят – святом апостолів Петра і Павла. Апостол Петро (Симон) – один із перших учнів і вірних послідовників Христа. Петра вважають захисником рибалок. Тому колись рибалки молилися йому, усією громадою збирали гроші на свічки, які ставили у церкві до ікони святого. Петро, райський ключник, в оповіданнях і казках був гуманний до бідних, убогих, судив справедливо, тому його так вшановують [22].

В Андалусії це ім'я довгий час акумулювало негативну енергію, пов'язану з роллю Святого Петра у долі Христа. До сьогодні в деяких селищах Андалусії вважають недобрим знаком носити ім'я Педро (або нарікати їм немовляти), виходячи з того, що Св. Петро тричі відрікся від Христа. Цього набожний андалузький народ йому не пробачив, незважаючи на всі його наступні заслуги, звідси і з'явилася відома приказка: *Ni mozo Pedro ni burro negro* (букв.'Ні хлопців по імені Педро, ні чорних віслюків') [13].

У різних людей онімічні концепти можуть бути досить різними або частково збігатися, розрізнятися за їх оцінкою і ступенем знань про відповідний денотат. Особове ім'я може закріпити за собою певне відантропонімічне значення, обумовлене значенням цієї одиниці, і в подальшому стати своєрідним символом (дурісті, злоби, лукавства, слабкості і т. ін.). Традиційно продуктивні іспанські імена перебрали на себе такі характеристики: *Juan* – хороший, добрий чоловік, *Antón, Pascual, Aldonza, Menga Pedro, Martín, Miguel* – люди низьких соціальних верств, зазвичай пастухи або слуги, *Antona* – наївна та простакувата жінка, *Isabel* – вродлива жінка, *Pedro de Urdemalas* – герой жартів іспанського фольклору, відомий герой-волоцюга численних іспанських казок великодушний, відважний і кмітливий [23, с. 59].

Як зазначає іспанська дослідниця А. Мартін Вальбуена, для того, щоб правильно інтерпретувати прислів'я з антропонімічним компонентом – власним іменем, необхідно знати, які соціокультурні конотації передає те чи інше ім'я. Наприклад, конотема, що розвинулася на базі імені *Antona,* – «жінка, що має погану репутацію». Звідси і його вживання у прислів'ї *Válate la mona, Antona, válate la mona*. Або онім *Mari Sarmiento*, що має конотему «струнка жінка», вжитий у прислів'ї *Mari Sarmiento que fue a cagar y e la llevó el viento*, відбиває базову семантику імені і надає прислів'ю яскравого експресивно-емоційного забарвлення [26, с. 159].

У більшості паремій та фразеологічних одиниць із антропонімічним компонентом антропонім зберігає зв'язки зі своїм етимоном (антропонімом у вільному вживанні). У складі прислів'їв та приказок антропонім може мати такі ж семи, як у мовній системі або у конкретній контекстній реалізації. Важливо, що саме ця антропонімна сема переважно буває провідною в мотивації значення всього фразеологізму. У дослідженні М. Калеро Фернандес, присвяченому семантиці іспанських жіночих імен у складі паремій, ця закономірність простежується дуже яскраво: *Clara es una ramera* – жінка легкої поведінки, повія *(No hay clara que no sea puta, ni puta que no sea clara); Celestina* – стара звідниця і чаклунка *(Ser una Celestina; La Casa de Celestina, todos la saben y nadie la atina; polvos de la Madre Celestina* – магічний, чудодійний засіб; чарівна паличка); *Rita es una prostituta* – вулична дівка, шльондра *(Más puta que Ritita)*; *Benita es una ramera* – жінка легкої поведінки, повія, шльондра *(Más puta que Benita)* [24, с. 911].

Завдяки набутим значенням «людина, чоловік» загальна назва *Juan* використовується для позначення різних типів людей, часто для позначення негативних рис: *Juan Lanas* – прізвисько безхарактерної людини*; buen Juan, Juan de buen alma*, "простак"; *Juan de las viñas* "простак, добряк"; *Juan soldado* "простий солдат"; *Juan y medio* "коротун".

Розглянемо, як проявляється символічний характер іспанського особового імені у національній картині світу, як ім'я функціонує в якості концепту культури. В ономастичному плані джерелом іменсимволів виступають антропоніми, як правило, особові імена і прізвища, рідше – псевдоніми і прізвиська. Антропоніміка зазвичай розмежовує імена літературних і фольклорних персонажів, народні та канонічні імена, а також літературні та діалектні, офіційні і неофіційні форми особових імен. Важливо підкреслити, що склад антропонімів-символів не є постійним. В силу різних соціокультурних причин одні імена стають застарілими і з'являються

нові. Імена (і образи) одних і тих же персонажів у різних культурах часто інтерпретуються порізному і, відповідно, представляють різні когнітивні концепти. Як зауважує з цього приводу Ю.О. Рилов, «найдивовижніше полягає у тому, що імена біблійних персонажів, християнських святих, історичних персонажів і літературних героїв, які об'єктивно повинні інтерпретуватися однаково – оскільки походять від до одних і тих же прецедентних текстів, часто переходять у категорію загальних назв в іспанській та російській мовах у різних значеннях» [21, с. 268].

Звернемося до імен, спільних для всіх християнських культур. Переважно всі біблійні імена, на думку О. Решетняк, можна вважати символами, оскільки вони вже символізують певні властивості людини, мають переосмислене значення, трансформовані в асемантизований елемент, набувають «вторинного стану» імені-символу (Адам і Єва, Авель і Каїн, Авраам, Ісаак і Яків, Йосип, нащадки Сифа, Ноя, Лотових дочок та ін.) [20].

Цікаво сформувалися в різних мовах символічні переосмислення імен *Адам* (*«людина з червоної глини», першолюдина*) і *Єва* (*«життя», мати всього живого*). *Адам* – це перша людина, це й людина, одурена змієм, через яку все людство втратило можливість жити в райському саду і змушене було зазнавати віками праці важкої, хвороб і злигоднів, – ось ті значення, які вкладають в це ім'я, коли його вживають у переносному або в широкому, узагальненому значенні [4, с.11]. В українській мові з антропонімом *Адам* функціонують такі вирази, зафіксовані у лексикографічних джерелах: «*Адамові діти»* – нащадки Адама, рід людський. Цей вислів став крилатим у нас завдяки Шевченковій поемі «Сон», де є такі слова: *Усі на сім світі – / І царята, і старчата / – Адамові діти* [4, с.11].

Коли кажуть: «*за Адама», «за часів Адама»,* – мають на увазі дуже віддалені від нас часи. Вислів «*ветхий Адам»* походить із Послань апостола Павла до римлян (6: 6), ефесян (4: 22), колосян (3: 9). Там цим словам надається значення «грішна людина». Звідси *«скинути з себе ветхого Адама»* – духовно оновитися, звільнившись від старих звичок, поглядів. Звідси нова людина – це «*Новий Адам». «Адамове ребро», «Адамове реберце»* – так жартівливо часом називають жінку: *Місцеві "батюшечка" дуже слабкі щодо "Адамових реберців" і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами... (Остап Вишня).* [4, с.11–13].

Зовсім інший образ даного персонажа в іспанській картині світу. З іспанським ім'ям *Adán* зв'язані наступні конотації: *брудний, неопрятний, неохайний чоловік* (*ser un Adán; hombre, estás hecho un Adán; Manuel es el típico Adán, se viste mal y no se cuida nada*) (див. Статтю «Adán» Sanmartín Sáez J. Diccionario de argot). Як видно з наведених прикладів, в іспанській лінгвокультурі відбулося переосмислення першолюдини і її наготи: нагота стала сприйматися не як відкритість і початок всього, а як неорганізованість, неохайність. Крім цього значення в словнику іспанського арго слово *Adán* має й інший сенс *'droga, tipo de éxtasis, sintético, de bajo coste'* (наркотик, вид екстезі, синтетичний, дешевий). Ім'я ж прародительки *Єви* вживається у виразі *hijas de Eva* (дочки Єви) для позначення жінок взагалі; крім того, *eva* на молодіжному жаргоні – різновид наркотику [21, с. 266 –267]. Навколо імені Єви в українській мові також утворилося кілька крилатих виразів: «*Праматір Єва»* або просто «*Єва»* говорять тоді, коли риси характеру чи поведінки є типовими, властивими усім жінкам; коли кажуть: «*у костюмі Єви»,* – йдеться про голу людину [4, с. 20]. У фразеологічних зворотах *євина донька (онука), євине сім'я (плем'я, отроддя),* що є аллюзіями біблійних переказів про гріхопадіння людини, ім'я *Єва* концентрує негативну семантику. В окреслених одиницях антропонім по-різному реалізує символічне значення, що генетично сягає асоціацій, пов'язаних із денотатом цієї власної назви [19, с. 63].

Бібліонімам властива оцінна семантика, кожен з них має певну стереотипну сукупність ознак, що свідчить про здатність таких власних назв виконувати водночас номінативну й конотативну функції. Так, в іспанській мові, з ім'ям святого *Іова* пов'язане уявлення про необмежене терпіння: *tener más paciencia que el santo Job «бути дуже терплячою людиною», su padre es un Santo Job «Його батько святий Іов (тобто дуже терпляча людина)»*. В українській мові актуалізовані інші риси цього образу. Фразеологізми з компонентом *Іов* в українській мові говорять про бідність (*бідний, як Іов*), про те, що людина зазнала багато горя і різних злигоднів (*Іов Багатостраждальний, Іов праведний*). У народі ж Іова ще назвали Горошником, бо вважалося, що цього дня добре сіяти боби та горох. Також спостерігали за погодою: «Якщо вранці велика роса – на гарну погоду, немає роси – на негоду» (http://ridna.ua/2017/05/19-travnya-tse-tsikavo-znaty-2/).

Багато дослідників звертали увагу на суперечливий в іспанській культурі образ Марії Магдалини. З одного боку, її ім'я є символом плотського гріха, що логічно, враховуючи рід занять Магдалини до її каяття, з іншого боку, в іспанській мові особливо яскраво втілюється сема «каяття», «невтішності». Таким чином, Магдалина в іспанській культурі – символ «жінки, що невтішно плаче». Ця сема актуалізується в її імені в наступній приказці зі значенням «бути в поганому настрої, пригніченою, не в дусі»: *no está Magdalena para tafetanes*, буквально «не в настрої Магдалина вибирати плаття» [7].

Ім'я *Марії Магдалини* стало крилатим і в українській культурі. Так називають жінок легкої поведінки, які повернулися на шлях чесного життя (або й не повернулися): *Там, в гущавині узбічних заростей, дівчаткам зручно було ховатися від полісменів, там їх для маскування чекають наймані рикші зі своїми візками, і звідти ж, із сутіні, ці юні магдалини із щебетанням зовсім пташиним вискакують цілим з'юрмиськом на лови, тільки з'явиться на трасі бульвару якась вечірня машина* (О. Гончар).

Іронічно це ім'я позначає людину, яка плаксиво або й нещиро кається в чомусь:

—...Обіцяв, неборачок, монахові, що грішниця покається, як біблійна Магдалена, просив пробачення від її імені у бельгійця-монаха, а вона он як "покаялась"! (І. Вільде) [4, с. 148].

Інший тип прецедентних онімів – імена героїв літературних творів. При певних умовах вони можуть трансформуватися в загальні назви і, як уже зазначалося, стають яскравими когнітивними концептами. Наведемо кілька прикладів. Із персонажів іспанської літератури назвемо імена героїв Беніто Переса Гальдоса: романтичну, меланхолійну і ліричну дівчину Маріанелу – символ красивої душі, замкненої в потворному тілі [27, с. 245], літературне відтворення біблійних Марти і Марії Фортунату і Хасінту, імена, які використовуються, відповідно, для позначення практичності, тимчасовості і духовної глибини [27, с. 179]. Бернарда Альба з останньої драми Федеріко Гарсіа Лорки «Дім Бернарди Альби» є символом жінки, що фанатично дотримується консервативних поглядів на життя, правил та догм, а її власні діти, фактично, перетворюються на її полоненок. Потворна, вічно п'яна, злобна стара Селестіна Фернандо де Рохаса – саме уособлення ганебного ремесла професійної звідниці [27, с. 104 –106]. Головна героїня ряду дитячих оповідань Боріти Касас, граціозна, впевнена в собі, іноді трохи пустотлива, але завжди чарівна, ніжна і дуже людяна, Антоніта-ла-Фантастика – це прототип дівчини нашого часу [27, с. 63]. Пепа Донсель з однойменної комедії Хасінто Бенавенте – це символ авантюристки, яка використала свій шанс і стала справжньою леді [27, с. 123].

Іноді імена літературних героїв «перетинають» кордон національної культури і стають загальними за її межами. Так сталося з іменами дон Жуан, дон Кіхот, які стали надбанням словників багатьох мов; при цьому спостерігаються значні розбіжності в їх значенні і функціонуванні в різних мовах. В українській мові онім дон Жуан означає «порушник моральних і релігійних норм, шукач чуттєвих насолод, створений за середньовічними іспанськими легендами, *перен.* Спокусник, ловелас» [1, с. 317]; подібні значення наводить Є. С. Отін («шукач чуттєвих насолод, жуїр, гульвіса, спокусник, залицяльник» [14, с. 128]. Натомість, за версією Максима Рильського, Дон Жуан явив світові взірець безсмертної любові, оскільки саме це почуття є ключовим у тлумаченні Рильським образу іспанського спокусника. Це доволі оригінальна версія, яка іде врозріз як з літературним каноном, утвердженим в європейському письменстві Тірсо де Моліною, так і подальшими численними інтерпретаціями – Ленау, Мольєра, Ол. Толстого та й, зрештою, Лесі Українки [12, с. 156]. В Іспанії антропонім don Juan означає, що до людини з цим ім'ям ставляться з повагою; так в пресі називали покійного батька короля Іспанії Хуана Карлоса I: *Sin calcular aún que los nuevos vientos internacionales le iban a condenar a un largo exilio, Don Juan viajó a finales de la II Guerra Mundial a Portugal para hacer desde allí su entrada en España* (ABC.es, 12.10.2016). Для позначення «дон Жуана», тобто спокусника і звабника використовуються наступні варіанти імені героя: його прізвище *Tenorio*, що супроводжується неозначеним артиклем (*es un Tenorio*), його ім'я, теж у супроводі артикля (*es un don Juan*), а також повний антропонім: *Es un don Juan Tenorio*. Крім того, всі три утворення служать для іменування задираки і забіяки. Деантропонім *donjuán* має також ботанічне значення «дивоцвіт» (синонім *dondiego*) [21, с. 284].

Образ Дон Кіхота має дуже багато тлумачень, одне з широко прийнятих таке, що це − символ ідеаліста, мрійник, який захоплюється нездійсненним, бореться з вигаданими перешкодами [1, с. 317]. В іспанській та української культурах ім'я літературного героя Дон Кіхота оцінюється по-різному. Для іспанця з ним пов'язано більше негативних конотацій, ніж позитивних (відзначимо, що в іспанській мові воно вживається без «приставки» don). Деспективний характер загального іменника *quijote* зафіксований всіма словниками іспанської мови; відзначаються такі його семи як «важкий і похмурий характер, схильність до перебільшень, втручання в чужі справи, відсутність здорового глузду» (див., наприклад: Diccionario Enciclopédico Vox 1). Образ Дон Кіхота в українській культурі, на думку О. В. Пронкевича, є глибоко національним символом. «Він набуває сентиментальних рис і входить в українську культуру наприкінці XIX століття як націоналіст. Донині таке розуміння Дон Кіхота залишається панівним у духовному просторі країни. Незважаючи на зміни ідеологій та естетик, які спричинили модерність і постмодерн, в Україні й досі зберігає свій авторитет так званий «романтичний Дон Кіхот», ентузіаст, позначений «священним безумством». Нерідко з героя він перетворюється на антигероя – репрезентанта тих негативних рис, яких українцям треба позбутися [18, с.113]. Розмірковуючи про відмінність між формами проявлення донкіхотства в культурах України і Росії, науковець доходить висновку, що «український Дон Кіхот є націоналістом, а не імперіалістом. Його свідомість – також «священне безумство», але це радше абсурдна віра в майбутнє своєї країни попри всі негативні обставини» [18, с.112]. Всі традиційні концепти українського націоналістичного донкіхотства не втратили своєї актуальності. У різних публікаціях відтворюється архетип національного месії, виникає образ самотнього творця, романтика-утопіста. Є цілий ряд похідних від цього слова як в іспанській, так і в українській мовах: *quijotada, quijotema, quijotesco, quijotescamente, quijotil, quijotismo; донкіхотство, донкіхотський, донкіхотствувати, донкіхотувати* [1, с. 317].

Таким чином, і тут очевидні розбіжності в соціокультурних традиціях сприйняття імені одного і того ж літературного персонажа в Іспанії, Україні та Росії.

Нарешті, по-різному функціонують в різних національно-культурних соціумах і інші прецедентні імена – імена реальних історичних діячів. Ім'я національного героя Іспанії, одного з найвидатніших діячів Реконкісти, Родріго Діас де Вівара, на прізвисько Сід, оспіваного в поемі "Пісня про мого Сіда", стало еталоном хоробрості для іспанців, що знайшло своє відображення у фразеологізмі *ser más valiente que el Cid* (букв. 'бути хоробріше, ніж Сід'). Імена деяких тореадорів стали настільки популярними, що увійшли у фразеологічний фонд іспанської мови: так, фразеологізм *tener más valor que El Guerra* (букв.'бути сміливішим за самого Герру'), мотивований ім'ям легендарного матадора XIX століття і характеризує надзвичайно мужню людину [11]. Також для вираження етичної оцінки 'хоробрий' використовується ім'я знаменитого своєю

сміливістю тореро Мануеля Гарсіа Куеста на прізвисько Еспартеро: *tener más valor que El Espartero* (букв.'мати більше мужності, ніж Еспартеро'), названого так на честь відважного генерала Балдомеро Еспартеро, який воював проти карлістів.

Прізвище королівської династії Бурбонів стало прозивним в Іспанії для визначення людини, яка вміє влаштовувати справи (без негативних конотацій), від цього іменника походить дієслово *borbonear* (вміло влаштовувати свої справи). Це синонім людини гнучкої, спритної, не без підступності, хоча в цьому слові і немає особливого негативного відтінку, адже королям з династії Бурбонів дозволено те, що іншим заборонено. Тому так важко перекласти на інші мови дієслово *borbonear*, тобто «з королівською витонченістю обводити суперника навколо пальця, намагаючись при цьому не образити його» [21, с.297]. В українській мові слово «бурбон» має зовсім інший зміст, ніж в іспанській. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови іменник «бурбон» з поміткою «розмовне» визначається наступним чином: «брутальний, зарозумілий, неосвічений правитель // Взагалі брутальна, некультурна людина» [1, с. 102].

Для того щоб відбулася комунікація при використанні імені-характеристики, часто необхідна наявність фонової інформації. Всі члени мовного колективу повинні мати певні, нехай найзагальніші, але однотипні уявлення про відмінні властивості носія імені. Тому змістом нового поняття стає зазвичай лише те загальне, що відомо кожному члену мовного колективу про денотат даного імені. Наприклад, *pichichi* – це прізвисько відомого нападника в історії іспанського футболу, гравця клубу «Атлетик Більбао» Рафаеля Морено Арансаді, яке стало означати «найрезультативніший бомбардир». Кожного сезону іспанської футбольної ліги спортивна газета Marca присуджує нагороду кращому бомбардирові чемпіонату Іспанії – «Трофей Пічічі», а футболіста, удостоєного цієї премії, в пресі називають *pichichi*. Камарон де ла Ісла (Camarón de la Isla) – найвидатніший виконавець фламенко всіх часів перестав бути просто артистом і став символом гордості Іспанії, який виходить за рамки рас і культур.

Окремо слід зазначити тенденцію, що намітилася у журналістиці останнім часом, використовувати у якості метафори імена сучасників. Їх імена часто ближче і зрозуміліше читацькій аудиторії, ніж історичні, літературні або міфоантропоніми:

¿O a lo peor es que ***todos esos Rodríguez*** *que jamás dimiten y siguen tan campantes lo hacen porque conocen trapos sucios que podrían airear?* (EL PAÍS, 21.10.2014);

Florentino Pérez llevó al fútbol la fórmula de ***Zidanes y Pavones*** *que el madridista Rubalcaba - ¡cráneo privilegiado!- quiere traer al socialismo. Intelectuales autóctonos, o* ***pavones****, que piensen por comida, e intelectuales foráneos, o* ***zidanes****, que piensen por dinero* (ABC.es, 21.11.2007);

Los príncipes de Noruega, Holanda o Dinamarca se han casado con ***«letizias»*** *burguesas porque forman parte de una generación que ya no comprende ni acepta el matrimonio de alcurnia por razones de Estado*. (ABC.es, 24.05.2004).

У представлених прикладах ім'я радника з питань охорони здоров'я Хав'єра Родрігеса стало загальним для позначення людей, які займають високі посади в уряді Іспанії і є некомпетентними у вирішенні кризових питань, ім'я журналістки Летісії Ортіс, що вийшла заміж за наслідного принца Іспанії, – символом сучасної "попелюшки", футболіст Зідан уособлює футболістів екстра-класу, а Павон – гравців пересічних.

Імена відомих політиків, стають основою для цілого ряду дериватів: *felipismo, felipista, felipesco; aznarismo, aznarista, aznarizar*, що свідчить про те, що відповідні оніми (ім'я *Felipe – Felipe Gonzá1ez* – і прізвище *Aznar – José María Aznar*) перетворилися в загальні назви, часто з негативними конотаціями: при цьому *felipismo, felipesco* пов'язується у свідомості іспанців з корупцією, а *aznarismo, aznarizar* – з приватизацією державної власності [21, с. 298].

Висновки та пропозиції. Важливим висновком зі сказаного є те, що всі знакові для культури імена можуть бути виражені в мові через поняття символ. Корпус таких імен значний і є відкритою системою, яка практично щодня поповнюється новими одиницями. Особливе місце серед таких імен займають символи, які є постійними компонентами системи культурних цінностей. Ціннісна сторона ономастичних концептів формується в кожній конкретній культурі під впливом особливої ролі носія імені в історії народу і містить всі можливі смислові та оцінні значення, що відображають специфіку сприйняття імені в цій культурі, будучи в деякому сенсі «конденсатом» культури в складі прецедентного імені. Багатогранність, як ще одна характеристика прецедентних імен, проявляється в їх багатофункціональності, а саме, здатності виступати в якості власних назв, загальних назв і імен-символів. Імена-символи можна, таким чином, розглядати як форму існування прецедентних імен в свідомості носіїв культури, з одного боку, і як засіб реалізації прецедентних імен в текстах – з іншого.

Перспективними, на наш погляд, є подальші порівняльні дослідження функціонування власних назв-символів в різних культурах на прикладі різних типів дискурсу. Результативними можуть бути також науково-теоретичні дослідження, спрямовані на вивчення пізнавального потенціалу власних назв і їх місця в системі культурних цінностей.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации/ Дмитрий Борисович Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

3. Карпенко О. Пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті / Олена Карпенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/44.doc.

4. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Петрівна Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

5. Косиченко Е. Ф. Имя-символ в семиологическом и лингвокультурологическом рассмотрении / Елена Федоровна Косиченко // Вестник МГЛУ.

2012. №19 (652). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/imya-simvol-v-semiologicheskom-i-lingvokulturologicheskom-rassmotrenii-1 (дата обращения: 15.12.2017).

6. Косиченко Е. Ф. Имя-символ как средство выражения общекультурного и индивидуального опыта автора произведения художественной литературы // Вестник МГЛУ. 2012. №5 (638). С. 204 – 215. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/imya-simvol-kak-sredstvo-vyrazheniya-obschekulturnogo-i-individualnogo-opyta-avtora-proizvedeniya-hudozhestvennoy-literatury (дата обращения: 13.12.2017).

7. Лаврентьева А. С. Функционирование имен святых во фразеологизмах и паремиях / Анастасия Сергеевна Лаврентьева // Современная наука: актуальные проблемы и пути их решения. – 2015. – №1 (14). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/funktsionirovanie-imen-svyatyh-vo-frazeologizmah-i-paremiyah (дата звернення: 25.12.2018).

8. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / Алексей Федорович Лосев. – 2-е изд., испр. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.

9. Лотман Ю. М. Символ в системе культуры // Избр. статьи: в 3 т. – Т. 1. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 191– 199.

10. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 464 с.

11. Мед Н.Г. Национально-культурная специфика оценочных фразеологизмов (на материале испанской разговорной речи) / Наталья Григорьевна Мед // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. №66. [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/natsionalno-kulturnaya-spetsifika-otsenochnyh-frazeologizmov-na-materiale-ispanskoy-razgovornoy-rechi (дата обращения: 07.02.2018).

12. Міщенко Д.С. Світові образи та мотиви у творчості Максима Рильського / Д.С. Міщенко // Літературознавчі студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. – Київ : Київський університет, Вип. 34. – 2012. – С. 152–157.

13. Оболенская Ю.Л. Испанские антропонимы в контексте национальной культуры / Юлия Леонардовна Оболенская // Иберо–романистика в современном мире: материалы конференции. – М. : МГУ, 2008. – С. 43-50.

14. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Евгений Степанович Отин; Донец. нац. ун-т. – 3-е изд., перераб. и доп. – Донецк : Юго-Восток, 2010. – 517 с.

15. Пак С. М. Личное имя как культурный символ: Стереотипы и мифы // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно функциональный аспекты исследования: Сб. науч. тр. – Рязань, 2002. – С. 167 – 170.

16. Пак С. М. Социальные и психологические импликации русских и американских антропонимов как часть социальной мифологии / С. М. Пак // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2017. – № 2 (42). – С. 106 – 115.

17. Пронкевич О. В. «Дон Кіхот»: роман-міфтовар / Олександр Вікторович Пронкевич . – Київ : ВПЦ НаУКМА : Аграр Медіа Груп, 2012 . – 197 с.

18. Пронкевич О. В. Дон Кіхот – український націоналіст / О. В. Пронкевич // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 168. Вип. 156. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 109 – 113.

19. Решетняк О. О. Антропонім як маркер провідних біблійних концептів // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2016. – № 25. –Т.1 С. 62 – 64.

20. Решетняк О. О. Символема як один із репрезентантів біблійної картини світу / О. О. Решетняк. – Режим доступу : http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_3/25.pdf.

21. Рылов Ю. А. Имена собственные в европейских языках. Романская и русская антропонимика. Курс лекций по межкультурной коммуникации / Юрий Алексеевич Рылов. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2006. – 311 с.

22. Сапіга В. К. Українські народні свята та звичаї / Сапіга В. К. – К. : Т-во «Знання України», 1993. – 112 с. [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://www.sviato.in.ua/texts/sapiga_summer.php

23. Barbadillo de La Fuente Mª T. Onomástica personal del Vocabulario de refranes y frases proverbiales de Gonzalo Correas / Mª Teresa Barbadillo de La Fuente // Paremia, 23: 2014.– PP. 57-68. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cvc.cervantes.es/lengua/paremia/pdf/023/006_barbadillo.pdf

24. Calero Fernández Mª. A. “Nombres parlantes” femeninos en la onomástica paremiológica española / Mª. Ángeles Calero Fernández // Actas del II Congreso Internacional de Historia de la lengua Española. T.2. – Madrid, 1992. – PP. 907-917.

25. Coduras Bruna M. “Por el nombre se conoce al hombre”: Estudios de antroponimia caballeresca / María Coduras Bruna. – Zaragoza : Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2015. – 372 p.

26. Martín Valbuena A. El Vocativo en el “VOCABULARIO de Refranes y Frases Proverbiales” de GONZALO CORREAS / Aida Martín Valbuena. – Barcelona : Universitat Autònoma de Barcelona, 2009. – 313 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddd.uab.cat/pub/trerecpro/2009/hdl_2072_41960/PDF._trabajo.invest.vocativo_paginacion.pdf

27. Pérez Rioja J. A. Diccionario de símbolos y mitos / José Antonio Pérez-Rioja. – Madrid : Tecnos, 2008. – 434 p.

Skoryna L.V.
candidate of philology, docent of the department
of ukrainian literature and comparative studies
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Скорина Людмила Вікторівна
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української літератури та компаративістики,
Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького

SPECIFICS OF THE BIBLE RECEPTION IN UKRAINIAN EPIGRAPHISTICS OF 1920s.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ БІБЛІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕПІГРАФІСТИЦІ 1920-х рр.

Summary: The article focuses on the study of epigraphs taken from the Bible in the Ukrainian literature of 1920s, in particular, about their repertoire, sources, forms of representation, interrelation with the text and functions. Such epigraphs are only 5 (out of 240). The authors (M. Zerov, M. Rylskyi, V. Pidmohylnyi) appeal to the motives and images of the Old (Ecclesiastes Book, the Book of Job) and the New (quaternary Gospel) Testament. All the revealed biblical epigraphs are parceled quotations without attribution. The recognition is not complicated, because the Bible is one of the core texts well known to recipients. It should be mentioned that all biblical motto appear in works dated 1919-1922. It was a period of bifurcation in Ukrainian history. Obviously, in the time of wars and revolutions, the need to rely on eternal values and "eternal books" (in particular, the Bible) is especially actualized. The absence of biblical motto in the works after 1922 is related with the expansion of atheistic propaganda, which affected not only the church sphere, but also labeled everything associated with the Christian tradition as ideological hostile or archaic. And if bible quotations and allusions inside the text appear in the literary works until the end of the 1920s, demonstrating different strategies for the reception of biblical material (quotations of the Book of Books as an authoritative source, polemics, rewriting and parodying), the epigraphs, traditionally associated with the first receptive model, disappear. It happens when the artists realize that such motto can become an additional factor in provoking vile and vulgar sociological criticism. Key words: intertextuality, paratextuality, epigraph, sources, forms of representation, semantics, functions, peculiarities of the motto connection with the text where epigraph is given, the Bible, the Ukrainian literature of 1920s.

Анотація: У статті головна увага зосереджується на дослідженні особливостей побутування біблійних цитат в українській епіграфістиці 20-х років XX ст., йдеться зокрема про їх репертуар, джерела, форми репрезентації, зв'язок з епіграфованим текстом, функції. Усього в українському письменстві вказаного періоду виявлено 240 епіграфів. Джерела надтекстових цитат різноманітні: Біблія, український фольклор, вітчизняне й світове письменство, афоризми, анекдоти, цитати з газет, фрагменти розмов тощо. Біблійних епіграфів зафіксовано лише п’ять: три – у поезії М.Зерова, по одному – у творах М.Рильського й В.Підмогильного. Мова йде про лаконічні цитати без атрибуції, розпізнавання яких не є ускладненим, адже Біблія – один із «ядерних» текстів світового письменства, добре відомих реципієнтам. Прикметно, що всі біблійні епіграфи фігурують у творах, що датуються 1919-1922 рр., у письменстві середини – другої половини XX ст. такі епіграфи відсутні (вочевидь, це пов’язано з тим, що в країні провадилася активна антирелігійна пропаганда й апелювання до Біблії сприймалося як анахронізм або вияв ворожої ідейної позиції). Ключові слова: інтертекстуальність, паратекстуальність, епіграф, джерела, форми репрезентації, семантика, функції, особливості зв’язку епіграфа з епіграфованим текстом, Біблія, українське письменство 1920-х років.

Постановка проблеми. В інтертексті українського письменства 20-х рр. XX ст. ключова роль належить Біблії. Форми її репрезентації в художніх творах різні. Найширше представлені алюзії (виявлено 473 інтертекстеми цього типу; прикметно, що частотність апеляцій до образів Старого й Нового Завітів відрізняється не дуже суттєво – 212 / 261); кількість цитат на порядок менша –68 (20 – із Старого, 48 – із Нового Завіту); біблійних епіграфів зафіксовано лише п’ять. У цей період в Україні активно провадилася антирелігійна пропаганда й апелювання до Біблії могло спричинитися до ідеологічних обвинувачень та інсинуацій. До прикладу можна зацитувати уривок із статті Я. Ковальчука, котрий критикує антирелігійні твори, уміщені в журналі «Плужанин», за (sic!) «цілком зайве оперування цитатами з “святого письма”» [5, с.62]. Популярність Біблії, її широка репрезентація в письменстві різних країн Європи й Америки зумовлена передовсім її універсальністю. За слушним зауваженням Н. Фрая, Біблія «починається там, де починається час, – з початку світу; вона закінчується там, де кінчається час, – Апокаліпсисом, – і досліджує історію людства в міжчассі, або ж у ті моменти історії, якими вона переймається під символічними іменами Адама та Ізраїля» [11, с.11]. У процесі метафізичного осмислення «історії людства в міжчассі» автори біблійних книг напрацювали низку мотивів, образів, художніх прийомів, котрі нині сприймаються як універсальний код для відображення екзистенційних ситуацій, в які час до часу потрапляє людство.

Аналіз досліджень і публікацій за темою статті. Вивчення особливостей рецепції Біблії в літературах різних країн має давню розгалужену

традицію. Не стихає цей інтерес і в літературознавстві кінця ХХ – першої чверті ХХІ ст. Як зауважив Н. Фрай, «велика частка питань сучасного літературознавства закорінена в герменевтичних студіях Біблії; багато теперішніх критичних методів приховано мотивуються синдромом "Бог-помер", який теж розвинувся у межах біблієзнавства; багато формулювань літературознавства видаються мені куди більш виправданими у стосунку до Біблії, ніж у будь-якому іншому контексті» [11, с.19]. І. Бетко, мотивуючи продуктивність літературознавчого дослідження закономірностей рецепції Біблії в українській поезії, також вказувала, що цей науковий напрям «не належить до цілинних тем літературознавства. З часів Київської Русі і до наших днів нагромадилась велика кількість фактів історико- і теоретико-літературного характеру. І водночас ця тема лишається однією з найбільш теоретично невизначених у царині українського літературознавства» [1, с.31]. Наведене міркування дослідниця висловила на початку 90-х років минулого століття, однак його актуальність і досі не вичерпалася. На разі маємо низку цікавих студій, у яких висвітлені окремі аспекти рецепції Біблії в українській та світовій літературі з урахуванням сучасного методологічного інструментарію. Передовсім варто згадати концептуально вагомі праці В. Антофійчука, І. Бетко, А. Нямцу, В. Сулими; певний інтерес у межах заявленої наукової проблеми викликають також студії І. Даниленко, О. Мишанича, Л. Голомб, В. Мокрого, Л. Мороз, Я. Розумного, Л. Рудницького, Т. Салиги, О. Селезінки, Г. Сивоконя, С. Сухарєва, М. Яценка та ін. За останнє десятиліття була захищена низка кандидатських дисертацій, присвячених проблемам рецепції Біблії (чи окремих її книг) в українському й зарубіжному письменстві (Г. Крапівник, Є. Ліберт, О. Максимчук, Л. Мірошниченко, Г. Новікової, Л. Роман, О. Томоруг та ін.).

Маємо також значну кількість наукових студій, зосереджених на теоретичних аспектах епіграфології. Найчастіше в цьому контексті зринає ім'я французького літературознавця Ж. Женетта [13; 14], одного із засновників сучасної наратології й інтертекстуальних студій. Варті уваги також праці літературознавців В. Агромакова, М. Алєксєєва, С. Бочарова, Г. Гуковського, Ю. Івакіна, О. Крамара, С. Кржижановського, Н. Кузьміної, А. Кулагіна, О. Куцевол, Ю. Лотмана, М. Сокол, Б. Шкловського, М. Челецької, Д. Якубовича, лінгвістів І. Арнольд, Н. Жирмунської, О. Попової, Н. Торчинської, А. Храмченкова, Г. Чумакова та ін. Однак вказані студії лише побіжно пов'язані із проблематикою цієї статті.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині в українському літературознавстві наявні лише принагідні рефлексії про семантику й функції епіграфів у творчості окремих письменників (М. Зерова, В. Підмогильного, М. Рильського, М. Хвильового). Пропонована розвідка є частиною ширшої наукової студії – вивчення української епіграфістики 20-х рр. ХХ ст. Ця наукова проблема ще не була об'єктом системних студій, що зумовлює її наукову новизну й певну оригінальність. **Мета статті** – проаналізувати специфіку рецепції Біблії в українській епіграфістиці 20-х років ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження була творчість 50 письменників доби «Розстріляного Відродження» (у цьому переліку класики сусідять із призабутими нині авторами, чиї твори друкувалися на сторінках літературних журналів). Усього в українському письменстві 20 рр. ХХ ст. виявлено 240 епіграфів. Джерела надтекстових цитат різноманітні: Біблія, український фольклор, вітчизняне й світове письменство, афоризми, анекдоти, цитати з газет, фрагменти розмов тощо. Частка епіграфів із Книги книг у загальному масиві надтекстових цитат незначна, утім це не скасовує потребу їх докладнішого вивчення. У процесі дослідження було з'ясовано, що хронологічно поява творів із біблійними епіграфами охоплює короткий часовий відтинок – 1919-1922 рр. У періоди біфуркації (воєн, революцій, інших суспільних потрясінь) особливо актуалізується потреба опертя на вічні цінності, зростає інтерес до «вічних книг» (зокрема, до Біблії). Відсутність біблійних епіграфів у творах, написаних після 1922 р., пов'язана з розгортанням антирелігійної пропаганди. Алюзії й внутрішньотекстові цитати з Книги книг фігурують у художніх творах до кінця 1920 рр., демонструючи різні стратегії рецепції прототексту (референції до Біблії як авторитетного джерела прецедентних ситуацій та образів, полеміка, переписування, пародіювання тощо); натомість епіграфи, які займають «сильну текстову позицію», зникають. Письменники уникають їх, аби не провокувати голобельну вульгарно-соціологічну критику. Прикметним є й коло авторів, які у своїх творах апелюють до біблійних епіграфів: М.Зеров, М.Рильський, В.Підмогильний. Усі троє – кияни, члени «Аспису», за термінологією ортодоксальної «пролетарської» критики – попутники, послідовні прихильники ідеї про необхідність творчого засвоєння українськими письменниками здобутків світової класики, апелювання до текстів, що відіграли виняткову роль у становленні культурної свідомості європейської цивілізації (до цієї категорії належить і Біблія). До слова, перелік літераторів, які у своїх творах застосовували внутрішньотекстові біблійні цитати, виглядає більш презентабельно. Остап Вишня, А. Головко, П. Голота, О. Досвітній, М. Івченко, І. Кочерга, М. Куліш, І. Ле, Я. Мамонтов, І. Микитенко, Є. Плужник, В. Поліщук, І. Сенченко, О. Слісаренко, М. Хвильовий, Ю. Шпол – представники різних літературних організацій та угруповань. Однак і в цій ситуації окреслюється промовиста закономірність: у другій половині 1920 – на початку 1930 рр. цитати з Біблії все частіше застосовуються в ігровій, сатиричній чи полемічній функції, а також для характеристики персонажів, які є ворогами радянської влади або представниками відсталого селянства / міщанства.

Біблійних епіграфів в українській літературі 20-х рр. ХХ ст. зафіксовано лише п'ять: три – у поезії Миколи Зерова, по одному – у творах Максима

Рильського й Валер'яна Підмогильного. У поезіях М. Зерова й М. Рильського фігурують парцельовані біблійні надтекстові цитати старослов'янською мовою. Функціонально вони покликані акцентувати увагу реципієнта на ключовому образі / мотиві епіграфованого твору. Натомість в оповіданні В. Підмогильного «Проблема хліба» біблійний епіграф моделює параметри читацької рецепції – оприявнює думку про притчовий характер твору. Ж. Женетт свого часу запропонував розрізняти алографічні й автографічні епіграфи [14, с.87-88]. У цій статті (з огляду на специфіку досліджуваного матеріалу) репрезентовані лише алографічні надтекстові цитати, які, у свою чергу, поділяються на автентичні, апокрифальні, частково анонімні й анонімні. Прикметно, що всі виявлені біблійні епіграфи анонімні – подані без вказівки на прототекст; на відміну від внутрішньотекстових біблійних цитат, опосередкованих ксеномаркерами на кшталт «як сказано в…», «за словами…» Наприклад, у романі «Золоті лисенята» Ю. Шпол оформив біблійну цитату із застосуванням другого ксеномаркера: «По-перше, виявилося, що революцій не слід чекати, а їх треба робити. А по-друге: робити їх можуть і повинні тільки ті, хто, *за євангельськими словами, "залишить батька, матір і дружину свою, роздасть майно своє"* і так далі. Щоправда, щодо останнього (майна) швидко почав мене гризти неспокій» (***тут і далі курсив мій – Л.С.***) [12, с.160]). Вочевидь, автори епіграфованих творів розраховували на високий інтертекстуальний потенціал Біблії, яка є ядерним текстом, добре відомим реципієнтам.

Поезія М. Зерова «Ріг Вернигори» (1919) цікава для дослідників паратексту тим, що вона має інтертекстуальний заголовок, присвяту П.Я. Стебницькому й три епіграфи: «Quasi una fantasia», «Добра хочю братьи в Руській земли» і «Есть древу надежда...» [3, с.98]. Атрибуція надтекстових цитат часткова: «Влад. Мономах и др.» (фактично, вказане лише джерело другого прецедентного висловлювання). З огляду на проблематику цієї статті, планується сконцентрувати увагу лише на третьому епіграфі. У примітках до двотомного видання творів М.Зерова вказано, що він запозичений із біблійної «Книги Йова». Л. Сірик зауважує у творі «суттєвий елемент гри чужим текстом у межах іншого тексту», що виявляється «в назві й епіграфі, які вказують на патріотично-моралізаторську спрямованість» [9, 108]. Інтерпретуючи епіграф, дослідниця твердить, що «у вірші "Ріг Вернигори" він має історіософсько-моралізаторський характер» і що «з уваги на запроваджену радянським урядом атеїстичну пропаганду автор у цій частині уриває запозичене речення і не вказує джерела. Біблійний мотив дерева транспортований на іншу історичну дійсність, символізує реалізацію ідеї віталізму, відродження життя. У творі Зерова перефразований епіграф актуалізується в контексті проблеми національно-визвольних прагнень українського народу» [9, 109].

Солідаризуючись із Л. Сірик, вважаю за доцільне окремо наголосити на тому, що переадресація читачів до біблійної «Книги Йова» (зокрема, до таких її рядків: «7. Бо дерево має надію: якщо буде стяте, то силу отримає знову, і парост його не загине; 8. якщо постаріє в землі його корінь і в поросі вмре його пень, 9. то від водного запаху знов зацвіте, і пустить галуззя, немов саджанець!» – Йов 14 : 7-9) чіткіше оприявнює провідний мотив твору М. Зерова – віру в минущість страждань і випробувань. Прикметним є також те, що лідер київських неокласиків апелює саме до цього прототексту. У «Книзі Йова» йдеться про страждання праведника, який в одну мить втратив родину, здоров'я і всі свої статки. У поезії М. Зерова, написаній у розпал громадянської війни, ліричний герой також безвинно зазнає мук і непосильних випробувань. Йому (як і Йову) доводиться сподіватися лише на Божу ласку й благати: «Дай надію нам, скажи ти, / Що ми можем не тужити / Під п'ятою агарян». Біблійні рядки відлунюють і в самій поезії: «Але ж досвід нам щоденно: / – Стерпим, – каже, – цю біду. / *Древо он і посіченно* / Парость гонить молоду» [3, с.99].

З огляду на обрану наукову проблему, значний інтерес становить «новозавітний диптих» М. Зерова – поезії «Чистий четвер» і «Страсна п'ятниця» (до обох творів автор підібрав епіграфи з Нового завіту). У «Спогадах про неокласиків» Ю. Клен так окреслив обставини постання цього диптиха: «В 1921 році були чудові великодні вечори. В обох церквах правилася служба, цвіли вишні, в повітрі пахло зовсім уже розквітлою весною, бо свята на той рік припали дуже пізно (***1 травня – Л.С***.). Був чистий четвер. Ми слухали службу Божу, гуляли навколо церкви, *і тут зародився у Миколи Костевича першими рядками його сонет з моттом "і абіє пітел возгласи"*» [4, с.9]. Здавалося б, немає жодних підстав піддавати сумнівам твердження Ю.Клена, адже в обох творах євангельський антураж відіграє дуже помітну роль. Однак впадає у вічі посутня відмінність цих текстів. Сонет «Страсна П'ятниця» сприймається як поетична ілюстрація Великодніх подій. Сила поетичної уяви переносить ліричного героя «во дні они», він спостерігає, як

Спустилась ніч на Гефсіманський сад,
Горби, і діл, і військовий наряд –
Все спить, все снить під синьою імлою,
І в синій темряві, мов ряд примар,
Несуть жінки свій вікопомний дар:
Ливан і нард, і мірру, і алое [3, с.65].

На безпосередній зв'язок твору з євангельською традицією вказує епіграф «Благообразний Іосиф…» (структурно він подібний до надтекстових цитат у поезії «Ріг Вернигори» – усічений, неатрибутований). Прикметно, що цей епіграф безпосередньо відлунює в перших рядках тексту: «Благообразний муж з Арімафеї, / Поважний радник, учень потайний, / Господню плоть повив у пелени / І до гробниці положив своєї» [3, с.64]. Ці рядки є поетичним переспівом «Тропаря Страсної П'ятниці» («Благообразний Йосиф, знявши з хреста пречисте тіло Твоє, плащаницею чистою обвив, і, пахощами покривши, у гріб новий положив»). Можливо, цей

тропар М. Зеров слухав у баришівській бароковій церкві Благовіщення. Водночас, епіграф переадресовує читачів безпосередньо до Євангелія – подій, пов'язаних із розп'яттям, похованням і воскресінням Сина Божого.

Як відомо, лідер неокласичного «п'ятірного грона» віддавав перевагу античності над Біблією. Так, у дискусії з П. Филиповичем, спричиненій переглядом вистави «Саломея», в однойменному сонеті М. Зеров завуальовано висловив пораду опонентові залишити біблійні перекази заради гармонійної світлої автентики давніх греків: «Душе моя! Тікай на корабель,/ Пливи туди, де серед білих скель / Струнка, мов промінь, чиста Навсікая» [3, с.59]. Однак і його не міг залишити байдужим новозавітний мотив Розп'яття Сина Божого. Можливо, естетичні почуття поета заторкнула урочиста релігійна обрядовість Страсної П'ятниці, сповнена ліризму й особливої емоційності, коли під час вечірньої священнослужителі під спів тропаря піднімають Плащаницю з Престолу, ніби із самої Голгофи, й виносять її з вівтаря на середину храму. У цій поезії віддзеркалені особисті переживання й рефлексії ліричного героя, зумовлені осмисленням гострих колізій у долі біблійних персонажів.

Перший сонет ліричного диптиха – «Чистий четвер» – також тісно пов'язаний з євангельською фабулою, однак впадає у вічі те, що великодні мотиви накладаються тут на українські реалії початку 20 рр. XX ст. Поет рефлексує не так про давню Іудею, як про «підлі і скупі часи», в які йому довелося жити. У цій поезії також проступають, як палімпсест, реалії богослужінь Страсного тижня – вони становлять своєрідну композиційну рамку (у заспіві: «Свічки і теплий чад. З високих хор / Лунає спів туги і безнадії», – й фіналі: «А за дверми, на цвинтарі, в притворі / *Весна* і дзвін, дитячі голоси / І в вогкому повітрі вогкі зорі»), однак виникає дисонанс між «весняними» реаліями й датуванням твору – *29.06.1921 р*. Можна припустити, що первісний задум сонета виник (як і вказує Ю.Клен) після великодньої служби, однак автор на якийсь час забув про нього й повернувся лише за два місяці. Можливо, у цей час відбулася подія, яка відкорегувала авторські інтенції. У цій ситуації на особливу увагу заслуговує дібраний поетом епіграф: «І абіе пітел возгласи...» [3, с.64]. Ця надтекстова цитата пов'язана з новозавітним епізодом триразового ненавмисного зречення апостола Петра. Прикметно, що з євангельських подій, згадуваних під час богослужіння у Великий Четвер (Таємна вечеря, чин омивання ніг апостолам, молитва Ісуса Христа в Гефсиманському саду, Юдина зрада, зречення апостола Петра), автор апелює саме до останнього епізоду.

Мотивація вибору саме такого епіграфа залишається невідомою. Однак у цій ситуація видається за доречне навести ще один уступ із спогадів Ю.Клена про події, датовані червнем 1921 р. І хоч самого М. Зерова вони не зачепили, однак могли накласти відбиток на його художній текст: «*Влітку 1921 року* над "захожими різьбярами", що опинилися в Баришівці, стряслося нещастя: наскочила пирятинська міліція та виарештувала більшість інтелігенції. Зерова на той час у Баришівці не було, і він уникнув арешту. Був спечний *червневий день*, я прогулювався по садку навколо дому о. Лаврентія, в якому мешкав, коли увійшов чоловік у цивілі /…/ Був у супроводі кількох салдатів, спитав, хто тут живе і хто я сам. Коли я, нічого не підозрівавши, дав на це відповіді, уся та банда увійшла до хати й почала робити трус. Тоді я схаменувся, та пізно. Жалкував, що не домислився одразу, в чому справа, й не дав ходу городами у поле, а звідти до Києва, де можна було перебути, поки хвиля арештів спаде. Заарештовані були майже всі вчителі міста, посадовили нас на підводи і повезли до Яготина, де ми переночували, а потім до Пирятина. Там ми тиждень просиділи в в'язниці» [4, с.11-12]. З євангельською фабулою цю оповідь зближує мотив несправедливого ув'язнення, безневинної жертви, а також чиєїсь можливої навмисної чи ненавмисної зради.

У сонеті п'ять разів у різних варіаціях повторюється займенник «ми» / «наші». Вочевидь, автор умисно фіксує увагу реципієнта на цій деталі: «Навколо *нас* – кати і кустодії, / Синедріон, і кесар, і претор. / Це долі *нашої* смутний узор, / Це *нам* пересторогу півень піє, / Для *нас* на дворищі багаття тліє / І слуг гуде архієрейський хор. / І темний ряд євангельських історій / Звучить як низка тонких алегорій / Про *наші* підлі і скупі часи…» [3, с.64].

Євангельська фабула в поезії М. Зерова сприймається як пересторога для сучасників – стерегтися новітнього «синедріону», боротися з власним страхом перед новітніми зрадниками й катами.

Ще один біблійний епіграф зафіксований у поезії М. Рильського «Солодкий світ! Простір блакитно-білий» (1919) [8, с.147]. Формально він нагадує аналогічні надтекстові цитати в аналізованих творах М.Зерова. Автори коментарів і приміток до двадцятитомного видання творів класика (а за ними – й сучасні дослідники) задовольняються констатацією, що епіграф «сладокъ свѣт…» запозичений із Біблії. Однак для інтерпретації тексту видається важливим встановити точне джерело цитування. Наведені в поезії М. Рильського рядки взяті з одинадцятого розділу біблійної «Книги Проповідника, сина Давидового, царя в Єрусалимі» (скорочено – книги Екклезіаста), сенсом якої є роздуми про сенс людського буття. Її автор розмірковує про страждання й радість, які супроводжують людину протягом життя: «*І світло солодке,* і весело очам дивитися на сонце! 8 Навіть коли б хтось прожив багато років, хай усіма ними веселиться, але хай тямить про дні мороку, бо буде їх чимало. Все, що приходить – марнота. 9 Радій, юначе, у твоїй молодості, і нехай серце твоє зазнає щастя за днів твого юнацтва; іди, куди тебе тягне твоє серце, за тим, що чарує твої очі, але знай, що за все це Бог на суд тебе поставить. 10 Гони тугу з твого серця й віддали від себе лихо; але і молодість і чорний волос – марнота» (Екл, 11:7-10).

Як слушно зауважив М. Ткачук, поезія М.Рильського пройнята «вітаїстичною енергією,

захопленням й естетичною насолодою від споглядання краси природи. Ліричний герой милується "простором блакитно-білим" – символом ідеального світу, божественною природою світобудови, яку позначають улюблені кольори українців – блакитний і золотий /…/ Поступово окреслюється образ дівчини, в якої погляд – "узори надвесняних тонких віт", вона нагадує йому милий сон, ідеальний світ, який зник. Солодкий світ перетворився на гіркий, проте ліричний герой знову відчуває щастя» [10, с.143]. Книга Екклезіаста зазвичай трактується як вияв крайнього песимізму; загальновідомим є твердження: «Я бачив усе, що діється під сонцем, і що ж? Усе марнота й гонитва за вітром» (Екл. 1:14). Однак Проповідник визнає, що немає для людини «нічого кращого, як веселитися і чинити добре в житті своєму» (Екл. 3:11-13), тож і пропонує: «Йди, їж з веселощами хліб твій, і пий у радості серця вино твоє, коли Бог благоволить до справ твоїх. 8 Нехай буде повсякчас одяг твій світлим, і нехай не зменшується єлей на голові твоїй. 9 Насолоджуйся життям із дружиною, яку любиш, у всі дні суєтного життя твого, і яку дав тобі Бог під сонцем на всі суєтні дні твої; тому що це – доля твоя у житті й у трудах твоїх, якими ти трудишся під сонцем. 10 Усе, що може рука твоя робити, за силами роби; тому що у могилі, куди ти підеш, немає ні праці, ні роздумів, ні знання, ні мудрости» (Екл, 9:7-10).

Біблійна образність має важливе значення в структурі цієї поезії – варто звернути увагу на концепти сонце («І світло солодке, і весело очам дивитися на *сонце!*»), дух («Благословляє *дух* ширококрилий / Солодкий світ»), янгол («Чи *янголи* нам свічі засвітили»). Екклезіастів заклик радіти й тішитися солодким світом / світлом оприявнюється в поезії М. Рильського не через захоплення красою природи (як підкреслює частина інтерпретаторів), а насамперед через оспівування почуттів. Пейзажні деталі з'являються у творі лише через асоціації з постаттю коханої: «*Твій погляд*, ніби пролісок несмілий, / Немов трава, що зеленить граніт, / Неначе спогад нерозумно-милий...»). Зародження почуттів потрактоване як винагорода за муку «безсердечних літ» (біблійної «суєти суєт»), лиш воно змусило ліричного героя зрозуміти «солодкість світу». Важливо також звернути увагу на датування твору – 1919 р. В Україні точиться громадянська війна, люди потерпають від голоду, холоду, хвороб; здавалося б, у ліричного героя немає жодного приводу тішитися, однак він (услід за Екклезіастом) переконаний, що не варто втрачати «солодке світло» радості в часи життєвих випробувань.

Останній біблійний епіграф зафіксований в оповіданні В. Підмогильного «Проблема хліба» (1922). У творі наведені дві надтекстові цитати. Перша: «Немає нічого хибнішого, як ототожнювати ідею твору з думками автора. На жаль, читач і критика слабують на цю недоречну хворобу. Тут я якнайрішучіше застерігаюся проти цього поширеного забобону. "Гарний письменник користується не тільки з власних думок, але і з думок своїх добрих знайомих" (Ніцше)» [7, с.122]. Це твердження прозаїк приписує епатажному німецькому філософу, творчістю якого він свого часу цікавився. Оскільки в лапки взята лише частина епіграфа, початок надтекстової цитати сприймається як висловлювання В.Підмогильного, друга частина – як цитата з праці Ф. Ніцше. Джерелом епіграфа є книга «Людське, надто людське» (1878), яка принесла мислителю скандальну славу і в якій він наполегливо закликав до переоцінки звичних уявлень про життя. У четвертому розділі цієї праці «З душі художників і письменників» занотовано: «180 Колективний розум. Хороший письменник має не тільки свій власний розум, а й розум своїх друзів» [6, с.339]. Добираючи епіграф, український прозаїк, вочевидь, прагнув спертися на авторитет відомого філософа, ставлення до якого в пореволюційній Україні було неоднозначним.

Принципово важливим для розуміння твору є врахування семантики другого мотто: «*Хто має вуха слухати, хай чує»* [7, с.122]. Дослідники (напр., Т. Хом'як) слушно трактують його як приказку, але, на жаль, не акцентують увагу на її походженні. Джерелом надтекстової цитати є Новий Завіт – притча Ісуса Христа про сіяча: «1 Знову розпочав Ісус навчати над морем. Сила людей зібралась навколо нього, тож він увійшов у човен, і сидів у ньому, на морі, а ввесь народ був на землі при морі. 2 І він багато навчав їх притчами, і говорив до них своїм повчанням; 3 Слухайте: Ось вийшов сіяч сіяти. 4 Коли він сіяв, дещо з зерна впало при дорозі, та прилетіло птаство й видзьобало його. 5 Інше впало на ґрунт каменистий, де не було землі багато, і вмить зійшло, бо земля була не глибока. 6 Коли ж зійшло сонце, воно згоріло і, за браком коріння, висхло. 7 А інше впало між тернину, і зійшла тернина та його поглушила, тоді воно не дало плоду. 8 Ще ж інше впало на добру землю – і дало плід, що сходив і ріс; і принесли: те у тридцять, те у шістдесят, а те й у сто разів більше. 9 І додав: *Хто має вуха слухати, хай слухає*!» (Матвія 13:9).

Поєднання епіграфів в оповіданні В. Підмогильного «Проблема хліба» може виглядати парадоксально, особливо, якщо пригадати, з якою різкістю Ф. Ніцше заперечував християнство й авторитет Біблії. Однак у цій ситуації надтекстові цитати є взаємодоповнюючими. Завдяки біблійному мотто автор прагнув увиразнити «притчовий» характер власної оповіді, але в розумінні людської природи він значно ближчий до Ф. Ніцше. Головний герой оповідання приміряє роль надлюдини. Перед загрозою голодної смерті, спонукуваний інстинктом виживання, він вирішує для себе питання про дозволеність того, що традиційна мораль вважає переступом – крадіжки і вбивства. В.Підмогильний не коментує вчинки героя-оповідача, пропонуючи читачам зробити власні висновки, але він однозначно претендує на те, аби до його тексту поставилися з належною увагою і серйозністю. Так, у передмові до першого видання (1927), написаній у формі листа до Є. Плужника, прозаїк занотував: «… я пішов випробуваним людським шляхом у цьому

питанні, тобто обґрунтував спочатку свою притаманну властивість логічно і силогічно, далі принизив протилежний погляд і відзначив його хиби, тим виявляючи свою перевагу, заплямував міщанство, зневажив противника і таким способом високо підніс свою думку, загрожуючи заперечити поступовість тих, хто її не поділяє. Це ж золоте правило – твердити, що те, що я можу, всі мусять навчитися могти, доводити свої погляди як єдино можливі, й *робити з власного прикладу правило для людськості*» [7, с.755]. Не зважаючи на очевидну іронічність наведеного висловлювання, є підстави стверджувати, що «Проблема хліба» є спробою з літературного «прикладу» виснувати «правило для людськості». До цього схиляє й обраний біблійний епіграф.

Висновки. Частка біблійних епіграфів в українському письменстві 1920-х років незначна – лише 5 надтекстових цитат (із 240). Автори (М.Зеров, М.Рильський, В.Підмогильний) апелюють до Старого (Книги Екклезіастової, Книги Йова) й Нового Завіту (Чотириєвангелія). Біблійні епіграфи являють собою парцельовані цитати без атрибуції, розпізнавання яких не є ускладненим, адже Біблія – один із «ядерних» текстів світового письменства, добре відомих реципієнтам. Прикметно, що всі біблійні цитати фігурують у творах, що датуються 1919-1922 рр., у письменстві середини – другої половини XX ст. такі епіграфи відсутні (вочевидь, це пов'язано з тим, що в країні провадилася активна антирелігійна пропаганда й апелювання до Біблії сприймалося як анахронізм або вияв ворожої ідейної позиції).

Список літератури:

1. Бетко І. Рецепція Біблії в українській поезії: деякі історико- і теоретико-літературні аспекти дослідження // / І. Бетко // Питання літературознавства. – 1995. – Вип. 2. – С. 31-41.

2. Біблія, або Книги Святого письма Старого й Нового заповіту. – Б.м. : Укр. бібл. товариство, 1991. – 959+296 с.

3. Зеров М. Твори: у 2 т. / М. Зеров. – Київ : Дніпро, 1990 –.– Т.1 : Поезії. Переклади. – 842 с.

4. Клен Ю. Спогади про неокласиків / Ю. Клен. – Мюнхен : Накладом української видавничої спілки в Мюнхені, 1947. – 47 с.

5. Ковальчук Я. «Плуг» на протирелігійному фронті / Я. Ковальчук // Плуг. – 1928. – №1. – С.59-63.

6. Ніцше Ф. Сочинения: в 2 т. / Ф. Ницше; сост., вступ. ст. и примеч. К.А. Свасьяна; пер. с нем. – Москва : Мысль, 1990 –.– Т.1 : Литературные памятники. – 829 с.

7. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний; ред. В.Г. Дончик. – Київ : Наукова думка, 1991. – 800 с.

8. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський; [редкол. : Л.М. Новиченко (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, 1983 –.– Т. 1 : Поезії, 1907-1929 ; Проза, 1911-1925. – 534 с.

9. Сірик Л. Інтертекстуальність у структурі поетичних творів як вираз міжкультурної комунікації (на прикладі поезії київських неокласиків) / Л. Сірик // Мова і культура. – 2011. – Вип. 14, т. 7. – С. 105-112.

10. Ткачук М. Неокласичний дискурс Максима Рильського / М. Ткачук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 31. – С. 129–150.

11. Фрай Н. Великий код: Біблія і література / Н. Фрай; перекл. І. Старовойт. – Львів : Літопис, 2010. – 362 с.

12. Шпол Ю. Вибрані твори / Ю. Шпол ; упорядкув., передм., прим. та комент. О. Ушкалов. – Київ : Смолоскип, 2007. – 531 с.

13. Genette G. Palimpsestes. La literature au second degre / Gerard Genette. – Paris : Edition du Seuils, 1982. – 466 p.

14. Genette G. Seuils / Gerard Genette. – Paris : Edition du Seuils, 1987. – 254 p.

Chernova Yu.V.
teacher of Theory and Practice of Translation Department,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine
Harashchenko T.S.
student of Theory and Practice of Translation Department,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine

UKRAINIAN LINGUIST LEONID CHERNOVATYI ABOUT UKRAINIAN TRANSLATION THEORETICIAN OLEKSANDR FINKEL

Abstract: The paper deals with the book published by L. Chernovatyi in which he compiled articles and translation works by O.Finkel, having added biographical notes about talented Ukrainian translation theorist and linguist.

Keywords: Leonid Chernovatyi, Oleksandr Finkel, Ukrainian linguist, Ukrainian theoretician, theory of translation, Ivan Franko, Hryhorii Kvitka.

In 2007 Leonid Chernovatyi published the book „Oleksandr Finkel As a Forgotten Theorist of Ukrainian Translation Studies". It is one of the book series about history of translation which includes some of the most outstanding and important, as for a translator,

works of Finkel who was a Ukrainian philologist, professor, linguist and translator. He analysed the works and translations by such famous Ukrainian writers as H. Kvitka, I. Franko, T. Shevchenko, J.W. von Goethe, M. Lermontov and others.

Oleksander Finkel (1899-1968) was engaged in teaching for forty years, at the same time he was involved in scientific work. All his life Oleksandr Finkel was dedicated to languages, namely Ukrainian, Russian, English and French. In a brief section of Finkel's biography Chernovatyi gives a list of works written by him. His first article on artistic translation was published in 1922 when he was a student. The linguistic legacy of Finkel has more than 130 works, among which are textbooks and articles on the Russian literary language, textbooks on Russian for primary and secondary schools, methodological articles on the basics of language teaching, a number of articles on Ukrainian and its stylistics and many other works that deal with translation. All theoretical principles of translation developed by Finkel were applied in practice by him. He translated 154 Shakespeare`s sonnets into Russian, but they were published only ten years after Finkel`s death. One of the accomplishments of this versatile person is a collection of poetic parodies „Parnassus on End", written along with Ester Paperna and Oleksandr Rosenberg. The peculiarity of this book is retelling of three children‘s poems with a parodic preservation of the style of famous poets, from Homer and Dante to Maiakovskii and Tvardovskii. Finkel characterized the intentions of writing this collection in this way: "We were not parodists and did not want to be them, we were stylists, and even had the cognitive goal" [4]. We should consider some of Finkel`s works given in the book by Chernovatyi "Oleksandr Finkel As a Forgotten Theorist of Ukrainian Translation Studies"

In 1929 Finkel's book on translation was published after which translation studies was divided into theory and practice and now they are used under the single term "theory and practice of translation" by universities and philologists. Chernovatyi understands the term "practice" as a professional experience and "theory" as a professional credo. He also notes that Finkel writes already in the introduction of his book about the importance of knowledge of theory, methodology, history and criticism of translation.

The preface to Chernovatyi`s book provides us with an explanation that the theory models the process and structure of the translation describing its steps and levels. The theory studies the way translator's mind works, how changes occur in a text during a transition from one language to another.

The technique is intended to teach „the art of translation". Usually this applied field uses a specific pair of languages and provides with a choice of means that are necessary to achieve certain goals in translation.

History studies the process of developing translation from the beginning and up to now: who, where and when translated this or that text, what methods they used, and what mistakes they made. A necessary condition for translation is criticism that provides with an assessment of the quality of translation products.

Finkel's book "The Theory and Practice of Translation" (1929) was not left out of attention of the figures who adverted to the basics of translation. M. Zerov not only wrote a review of the book, but also expressed his opinion regarding the "clarity of the language of translation", which was slightly different from the author's opinion. M. Rylskyi considered the work by Finkel as valuable, but at some moments he shared the view of Zerov. R. Herzfeld was tough in his evaluation of Finkel's book stating that there is no theory and practice. One of Finkel's students related that after reading the professor`s textbook, he found some mistakes, inaccuracies in wording and poor examples there. And he decided to come to the professor with a list of his remarks. Finkel listened to him attentively, wrote everything down, and afterwards added that the student had not read carefully and he could have found more errors. However, criticism is not only praise, but also an identification of shortcomings. The main thing is to accept criticism correctly as Finkel did.

In his work "On Some Problems in Theory of Translation" (1939) Finkel supplements the book he wrote 10 years before, "Theory and Practice of Translation". He revised his statements, explicated in the previous book, and looked at them from another angle. At the beginning of his work Finkel notes that the universal and full book about theoretical problems of translation has not been published yet. A small number of written works about translation and the experience of the translators themselves will not resolve a number of issues. The author says that as "from a hundred rabbits you will not make an elephant, so with a dozen articles you will not build a theory of translation" [1, 228]. Finkel admits that this article does not claim to fill in all the omissions in the theory of translation and answer all questions concerning the problems of it but it will outline the ways to solve some of these problems. Finkel writes that it is impossible "to develop a single translation theory for all epochs, languages, literary genres and styles" [1, 253].

One of the problems a translator faces in the translation process is preserving the stylistic features of the text. Finkel writes that we can solve this problem by responding to 3 questions: "what is being translated, for whom and why is it being translated" [1, 229]. But the original text can be from one epoch and it must be translated for another, it means the necessity to adapt the original to another readership with another ideology. This is the second problem that translators solve in different ways. As Finkel notes, "the conscious effect is made on the reader, for that purpose the original text is more or less significantly worked up" [1, 229]. Changes can be either small and neutral or colossal, when instead of a translation translator's work turns into their own piece. Finkel narrates about the opposition of form and content, stylistics and theme. Perfect translation does not happen, and in any case something is omitted from the original. The linguist emphasizes three types of translation referring to the words of Tycho Mommsen. The first type is a motionless translation when the content is preserved, but the artistic form is lost. "Original creativity in someone else's style" is the second type, but Finkel considers it to be more imitation than

translation. And the third type is stylistic one that accurately conveys both form and content. Despite this, the translator's desire to be precise leads to "displacements" in thematic and stylistic terms.

Moreover Finkel considers the definitions of "artistic" and "inartistic" translation. Firstly, he raises the question whether the translation of an artistic work is always of that kind, and the same is applied to inartistic translation. As the matter of fact, historical and geographical works, oratorical speeches and science-fiction literature are not artless.

Secondly, he proposes to replace these concepts with the terms "prose translation" and "poetic translation". Both types are a part of the translation theory, and each of them has its own specific features and correspondingly the methods applied in the translation. But they are not absolutely different phenomena.

Finkel draws his audience's attention to concepts that are often misunderstood: what is the difference between "accuracy", "adequacy" and "literality" in translation? Literality contradicts accuracy [1, 252]. He bases his explanation on such an example "Gallia est omnis divisa in partes tres" [1, 252]. The translation "Галлия есть вся разделенная в части три"(Gaul is all divided into parts three) is an example of literality, and "Вся Галлия разделенная на три части"(All Gaul is divided into three parts) is accuracy. Concerning the notion of "adequacy" of the translation, Finkel accepts the definition of Professor Smirnov that "translation is considered to be adequate if all the intentions of the author are rendered" [1, 252].

Besides Finkel was interested in the issue of author's translation, which no one had brought up before him although this topic is compelling, because who else but an author should be the best translator of his works. In fact he knows better in what way to convey the sense from one language to another. Accordingly, in his work "H.F. Kvitka Being the Translator of His Own Works" (1929) Finkel analyzes the translations of the Ukrainian writer, studies the methods that Kvitka used and provides an assessment of the translations. Kvitka translated eight short stories, four of which under the pseudonym V.N.S. The writer took the translations for the simple reason that he was not satisfied with the translations of his works by others finding such translations "poor". The difficulty of the translation is in the difference between the Russian and Ukrainian languages. As Kvitka wrote in his letters, it can be strong, sonorous, smooth in one language, but ineffective and cold in another one [1, 189]. Finkel analyses translations of single words, examples of folk wisdom, rhythmic and rhyming fragments, poems and songs, he also compares Ukrainian and Russian syntax. In general, Kvitka used different translation approaches for each case. But the main ones were the following:

a) literal translation from Ukrainian into Russian;

b) transcription of Ukrainian words in order to preserve the Ukrainian national peculiarities. In some cases Kvitka gave an explanation of them;

c) usage of equivalents in Russian;

d) omission of a number of words and expressions that will be incomprehensible and sometimes offensive to Russian readers.

Hryhorii Kvitka strictly followed the original while the process of translating, and in his letters to Pletnyov about translation he wrote that he "had not translated but copied word for word (as it stands), without the slightest change of word order or retelling in another way" [1, 213].

On the basis of his article "H.F. Kvitka Being the Translator of His Own Works" Finkel writes another article "On the Author`s Translation"(1962), in which he further develops the theme of this kind of translation and its meaning precisely for theory of translation. Finkel systematizes his article proceeding from the preamble to the matters raised in his first article about Kvitka: the reasons for the translations of Kvitka`s own works, vocabulary, the reproduction of local peculiarities, idiomatic and syntactic phenomena, improvement of the translation. So in the part dealing with the reasons that made Kvitka translate his own works, Finkel writes that apart from dissatisfaction with other expert's translations, Kvitka also wanted to prove that the Ukrainian language is suitable for belles-lettres, and even the best Russian translation is not able to convey "its beauty". Finkel explains the significant difference between the translator-author and the usual translator. While they both have the same goals, each of them has its own approach. The translator-author reinterprets his work. The remake becomes "an integral part of the author's translation". In conclusion Finkel states that "the unification of the author and translator in one person" [1, 324] allows to approach the solution to some theoretical questions.

Finkel further proceeds from such a phenomenon as translator-author to the study of the translation practice of Ivan Franko, who was in fact not only a scientist, prose writer, playwright and poet, but also both a practical and theoretical translator. Due to his 40-year-old active translation practice, the Ukrainian reader got to know the ancient literature, Western European literature, Slavic literature and folklore of various countries. Ivan Franko said that "rendering of poems of foreign-speaking countries, poems of different ages and nations via the native language enriches the soul of the whole nation" [2]. Russian literature and Nikolai Nekrasov had a special significance for Franko as Nekrasov was "the greatest poet of Russian literature" for the author. Therefore it is not surprising that the work of the former influenced the latter. This is the reason for Finkel's article "Ivan Franko Is a Translator of Works by Nekrasov" (1956). The task of the article is to study Franko`s translations in terms of the development of Ukrainian translation craft, and to answer the question whether Franko`s translations are accurate and adequate. Franko`s choice of works for translation was dictated by his ideological and aesthetic views. He chose what "sounded in the tone of his creative vein" [1, 264]. Besides Franko was interested in theoretical issues: in what way to translate and what translation can be considered good. He carefully approached the translation and always knew that an accurate rendering of the content needs an accurate reproduction of the language

means of the original text. Franko knowingly chose what needed to be changed or omitted. And often he was guided in his choice by whether this or that fragment or expression has “a social idea”. He wanted to present the works by Nekrasov to Ukrainian readers in all ideological and thematic orientation of theirs, excluding those moments that did not match this idea. Finkel draws attention to one of the most important questions of theory and practice of translation, namely the preservation of national peculiarities, and in what way Franko could solve this question. The national peculiarities are conveyed through idiomatic expressions, proper names, ethnographic phenomena and many other ways. Sometimes what is peculiar to Russian life is not alien to Ukrainian one, in such cases there are no difficulties in translating. Ivan Franko used different methods in order to convey the phenomena of national peculiarities, which, undoubtedly, challenge translation: from translation-transcription to the search for equivalents. Finkel writes about these and other methods in his article providing examples. He also studies in what way changes in a verse composition lead to syntactic changes. Some of Franko's most notable divergences from the original text are found in the translated poetry. He always tried to preserve the metric of the original, thereby bringing to the Ukrainian poetry new imagery forms and narrative techniques. But as Finkel shows, Franko's flaws occurred when he changed the verse organization. Nevertheless, Finkel responds positively to the question of the accuracy of Franko's translations. Ivan Franko brought Nekrasov's poems with all their richness and ideological content to Ukrainian readers.

The book by Chernovatyi also contains four more works by Finkel, which deal with the translations of certain literary pieces. So, in the article “Wanderer’s Nightsong” by Goethe in the Russian Translations”(1966) Finkel compares the translations of the poems by Goethe accomplished by M. Lermontov, I. Annenskii, V. Briusov, and B. Pasternak. Finkel analyzes the translations on the lexical, semantic, intonation and syntactic levels, besides metrics and rhymes. Finkel's task is to set out “objective criteria in the assessment of translations” [1, 327].

Since William Shakespeare's “Sonnet LXVI” was translated many times into Russian, it is of great interest to Finkel as a theoretical translator. A comparative analysis of several translations of one work gives an opportunity to answer the question on the way accuracy and adequacy of the translation are achieved. Finkel writes that neither the rhythm and melodic, nor the composition, syntactic structure and vocabulary of the sonnet present difficulties in the translation. Only Shakespeare's use of antitheses and polysemantic words present a challenge. The translator must achieve the simplicity, clarity and precision, expressed in the structure, syntax, semantics and vocabulary of the sonnet. N. Gerbel, F. Chervinskii, M. Chaikovskii, B. Pasternak, O. Rumer, and S. Marshak took up this challenge. Accordingly, their verse translations were compared by Finkel in his work “Sonnet LXVI in the Russian Translations” (1968)

In the next work “Lermontov and Other Translators of “Jewish Melody” by Byron” Finkel continues to study different translations of one piece and each time poses a question which he must answer: namely, how accurate and adequate translations are in the relation to the original.

In the conclusion we can say that Chernovatyi`s book did recover the “forgotten theorist of Ukrainian translation studies”. The book contains a series of the most notable articles of Finkel. Each of these works does not lose its relevance and has a theoretical value as the author wanted. Finkel`s articles help understand:

a) the importance of the historical background of the original text;

b) the difficulties of translating idiomatic expressions and phraseology items;

c) the way different translators approached the issue of conveying(rendering) the national peculiarities in translation;

d) how important the study of translation is;

e) criteria for assessing translations regarding accuracy and adequacy.

Chernovatyi writes and proves that Finkel's works, which are included in this title, have value and will be of interest to translators, philologists, and anyone interested in the history of the Ukrainian translation studies.

References:

1. Черноватий Л.М., Карабан В.І., Подміногін В.О., Кальниченко О.А., Радчук В.Д. О.М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: збірка вибраних праць. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 438 с.

2. https://uk.wikipedia.org/wiki/Франко_Іван_Якович

3. http://ivan-franko.blogspot.com/2011/11/blog-post_7974.html

4. http://donpatriot.ru/1520finkel_aleksandr_moiseevich_lingvist_professor_perevodchik_s_neskolkikh_evropejskikh_jazykov.html

Shcherbyna S.M.
PhD in Philology, Associate Professor,
Doctoral student of the National
Pedagogical Dragomanov University
Щербина С.М.
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

ПРИНЦИПИ УНІФІКАЦІЇ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ ТАКСОНОМІЇ ЖАНРІВ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ
FUNDAMENTALS OF SCIENTIFIC DISCOURSE GENRE TAXONOMY UNIFICATION

Аннотация

У статті здійснено критичний огляд праць із лінгвогенології наукового дискурсу і зроблено спробу представити уніфіковану модель їх жанрової таксономії. Схарактеризовано наявні підходи до таксономії жанрів наукового дискурсу, розроблені представниками чотирьох напрямів: лінгвостилістики, лінгводискурсології, лінгвогенології і лінгвотипології. Систематизовано шість принципових критеріїв для уніфікації жанрів наукового дискурсу: дискурсно-жанровий; генетичний; змістоутворюваний/семіологічний; структурно-композиційний; інваріантно-варіантний; формоутворюваний.

Ключові слова: лінгвогенологія, дискурс, таксономія, науковий жанр, науковий дискурс.

Abstract This article presents the critical analysis of publications in linguistic genology of scientific discourse. It provides a detailed examination of the main approaches to scientific discourse genre taxonomy, namely linguistic stylistics, discourse analysis, linguistic genology and typology. Six principal classification criteria have been used to define a unified model of genre taxonomy. These criteria are as follows: 1) discourse and genre criterion; 2) genetic criterion; 3) semiological criterion; 4) structural and compositional criterion; 5) invariant-variant criterion; 6) form representation criterion.

Key words: linguistic genology, discourse, taxonomy, scientific genre, scientific discourse.

Постановка проблеми. Лінгвістична генологія (Ф.С. Бацевич, М.М. Бахтін, В.В. Дементьєв, Ю.Є Кійко та ін.) завжди ставила перед собою завдання розробити універсальну жанрову типологію текстів як продуктів конкретного дискурсу. Але чим більше дослідники намагалися наблизитися до його вирішення, тим дальше віддалялися від остаточного розв'язання цієї проблеми, і оптимальної класифікації усіх типів текстів, за спостереженнями Ю.Є. Кійка, наразі так і не розроблено [9, с. 11]. Об'єктивно типологію текстів, за словами Ю.Є. Кійка, слід розглядати не як сталу, закриту модель, а як відкриту, мобільну, функціональну систему (А.А. Зернецька), яка зможе сприймати й відображати можливі зміни в текстах (В.Є. Чернявська та ін.). Проблематичність цього питання пояснюється й величезним обсягом текстового матеріалу, а також перетином різних сфер дискурсивної діяльності людини тощо [9, с. 11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом все частіше обґрунтовується доцільність розробки універсальної жанрової типології текстів у конкретній дискурсивній сфері, як-от: у релігійній, військовій, мас-медійній, політичній [там само] і, звісно, у науковій. Найбільш складним у цьому плані залишається науковий дискурс, який і донині не має достатньо переконливого й аргументованого визначення, яке б містило характеристики всіх сфер наукової діяльності, результатом якої є різнорідні жанри наукових текстів – від "великих" до "малих" (Н.І. Клушина, Л.Є. Малигіна).

В українській науковій генології це питання тільки починає розроблятися, і здебільшого в наявних працях спостерігаємо тенденцію до адаптації поглядів російських дослідників як на ґрунт україномовних наукових текстів, так і на іншомовні типи наукових текстів. Проте ці спроби навряд чи можна назвати вдалими, оскільки навіть у російській школі наукової генології простежується суцільний хаос у наявних класифікаціях наукових жанрів.

Спробуємо в рамках цієї статті систематизувати різнорідні таксономії наукових жанрів, розроблені у працях російських дослідників, за певними критеріями.

Мета статті: розробити принципи уніфікації наявних типологічних класифікацій жанрів наукового дискурсу за відповідними критеріями.

Виклад основного матеріалу. Як уже було зазначено вище, у працях російських дослідників наявні численні спроби проаналізувати жанрову таксономію наукового дискурсу (Є.А. Баженова, М.П. Котюрова, Н.М. Разінкіна, Т.Н. Рибіна, Є.С. Троянська, В.Є. Чернявська та ін.), більшість з яких характеризуються непослідовністю у виборі основних критеріїв як для класифікації видів самого наукового дискурсу, так і для його жанрів. З одного боку, вже намітилася позитивна тенденція до розробки системи жанрів наукового дискурсу (наприклад, праці Є.А. Баженової, В.Є. Чернявської), а, з іншого, – в більшості праць все ще наявні протилежні і взаємно суперечливі погляди дослідників (наприклад, праці Т.М. Мальчевської, Т.Н. Рибіної та ін.). Деякі дослідники намагаються виправдати це тим, що поява Інтернет-комунікації та властивих їй жанрів значно ускладнила процес комплексного і системного підходу до розгляду наукових жанрів [27, с. 226].

Як показує аналіз лінгвістичних студій з цієї проблематики, дослідники, як правило, спираються на різні критерії до таксономії наукових жанрів, які можна об'єднати за 6 принциповими характеристиками: *дискурсно-жанровою* (класифікація жанрів за основними видами наукового дискурсу), *генетичною* (первинні та вторинні жанри); *формо-змістоутворюваною/семіологічною* (малі та великі жанри, часом середні); *структурно-композиційною* (жорсткі та нежорсткі жанри; регламентовані та нерегламентовані), *формоутворюваною* (усні, писемні та електронні жанри), *інваріантно-варіантною* (ядерні, периферійні, пограничні й гібридні жанри).

Проаналізуємо наукові праці, в яких наявні спільні й відмінні підходи до жанрової таксономії наукового дискурсу. Ці підходи, як показують наші попередні спостереження, розрізняються залежно від приналежності дослідників до конкретної наукової школи з її пріоритетами: лінгвостилістики, лінгводискурсології, лінгвогенології і типологічної лінгвогенології.

Лінгвісти, які працюють у царині функціональної стилістики (М.М. Кожина, М.П. Котюрова, Є.А. Баженова, Н.М. Разинкіна та ін.) дотримуються принципів лінгвостилістичного підходу до розробки типології жанрів, що ґрунтуються на вивченні структурно-композиційних і функціональних характеристик жанрів наукового стилю. Визначальним для представників цього підходу є твердження про те, що кожен функціональний стиль реалізується в певних жанрах залежно від "підстилів", на які він поділяється. На думку О.А. Федоровської, лінгвостилістичні показники норм функціонального стилю мають своє функціональне маркування лише в контексті певного жанру, причому "сполучуваність та вибірковість функціонально-стилістичних норм варіюється в кожному конкретному тексті залежно від жанрової приналежності останнього" [24, с. 40]. Водночас, Н.М. Разінкіна наголошує на тому, що жанрова специфіка є однією з головних диференційних ознак наукового стилю, що забезпечує його цілісність. Дослідниця розглядає жанр як різновид функціонального стилю, що визначається трьома факторами: 1) формою побудови; 2) характером інформації; 3) емоційним забарвленням інформації [18, с. 84].

В основу підстильової диференціації наукового стилю у працях російських лінгвістів покладено два визначальні принципові критерії: 1) предмет науки та 2) сфера спілкування. За першим критерієм виділяють: 3 підстилі наукового стилю: 1) *власне науковий* (або академічний), 2) *науково-гуманітарний* і 3) *науково-технічний*. Згідно з другим критерієм – виділяють 4 підстилі: 1) *академічний*, 2) *науково-інформативний*, 3) *науково-навчальний* та 4) *науково-публіцистичний* [4, с. 32]. Подальша підстильова диференціація наукового стилю увиразнюється в певних жанрових формах.

Залежно від сфери спілкування В.Є. Чернявська виділяє такі типи наукових текстів: *академічні* (науково-теоретичні) тексти, представлені такими жанровими різновидами як дисертація, монографія, стаття, тези; *науково-інформаційні* (реферат, резюме, анотація; науково-критичні (рецензія, огляд, відгук про дисертацію, висновок про можливість опублікування наукової роботи; *науково-популярні* (науково-популярна стаття, замітка та *науково-навчальні* тексти (підручник, навчальний посібник, лекція тощо) [25, с. 30 – 39]. Хоча, якщо йдеться про сферу спілкування, то, очевидно, тут варто оперувати терміном дискурс, а не текст, адже сфера спілкування передбачає мету наукового спілкування, його учасників, що взаємодіють у дискурсі, модус протиставлення усного спілкування/писемному, мовні стратегії, характерні для кожного жанрового різновиду, наукову подію тощо, тобто всі ці фактори, яким характеризується дискурс, а не власне текст як його продукт. Виходячи з цього, цей принцип класифікації стосується диференціації наукового дискурсу, а не наукових текстів. Текст у цьому разі є синонімічним із терміном жанр.

Тимчасом у працях Є.С. Троянської пропонується інший принцип до дещо подібної класифікації наукових жанрів за критерієм співвіднесеності наукових текстів з трьома основними сферами їх функціонування: 1) наукова діяльність, 2) виробництво та 4) винахідництво, відповідно до яких дослідниця розробила таку жанрову таксономію, яку представляємо в дещо уточненому вигляді: 1) за сферою наукової діяльності розрізняємо *академічні* (власне академічні жанри): монографія, стаття, тези, доповідь; *інформаційно-реферативні*: реферат, анотація; *довідково-енциклопедичні* (енциклопедія, словник) жанри; 2) за сферою виробництва – *науково-оцінні* (рецензія, відгук); *науково-навчальні* (лекція, підручник); 3) за сферою винахідництва – *інструктивні* (інструкція); *науково-ділові* (патент, авторське свідоцтво) [21, с. 16 – 27]. Але знову ж таки, якщо йдеться про науково-соціальні практики, тобто сферу функціонування, то є всі підстави оперувати і в цьому разі терміном "науковий дискурс" з його жанрами, а не поняттям "наукові тексти".

Подібний підхід до розробки класифікації жанрів наукового дискурсу знаходимо у дослідженнях Н.М. Разинкіної, яка, як Є.С. Троянська, спирається на принцип наукової діяльності при типологізації власне наукових жанрів, до яких, на її думку, слід віднести: монографію, журнальну статтю, рецензію, підручник (посібник), лекцію, доповідь, інформаційне повідомлення (про симпозіум, конференцію та ін.), усний виступ, довідкові матеріали [18, с. 83].

Подібну класифікацію представила у своїх роботах і Н.І. Колесникова, яка, аналізуючи жанрові різновиди письмової наукової комунікації, розподіляє їх на: 1) *власне наукові жанри* (монографія, стаття, дисертація, тези); 2) *науково-популярні жанри* (стаття, реферат та ін.); 3) *науково-інформаційні* (анотація, бібліографічний реферат); 4) *науково-навчальні* (підручник, конспект, навчальний реферат). До писемних жанрів наукової комунікації Н.І. Колесникова відносить і жанри *науково-технічної документації,* серед яких виділяє такі різновиди, як 1) науково-довідникові жанри (словник,

довідник, каталог); 2) організаційні документи (інструкція, положення); 3) довідкові документи (довідка, звіт, доповідна, службовий лист); 4) розпорядницька документація (накази, вказівки, рішення) [13, с. 267].

Проаналізувавши дослідницькі результати у плані таксономії наукових жанрів, можемо визначити спільний принцип їх уніфікації, який ми назвали на початку статті – *дискурсно-жанровий*, оскільки основним онтологічним й епістемологічним критерієм систематизації жанрів є наукова сфера їх функціонування/призначення, де має місце і науково-оцінна/експертна творчість як вторинна наукова діяльність і наукова діяльність у сфері отримання права на інтелектуальну власність. Оскільки йдеться про сферу наукової діяльності, то це є переконливим аргументом для того, щоб оперувати науковою дескрипцією "жанри наукового дискурсу", для уніфікації яких релевантним є *дискурсно-жанровий* принциповий критерій.

Спільним у позиціях російських дослідників щодо таксономії жанрів наукового дискурсу є принцип **генетичного критерію** їх класифікації на *первинні* та *вторинні*, які розрізняються також на основі попереднього принципу – власне наукової діяльності і науково-оцінно/експертної творчості. Як зазначає В.І. Карасик, стратегії наукового дискурсу реалізуються у таких його жанрових різновидах, як наукова стаття, монографія, дисертація, наукова доповідь, виступ на конференції, науково-технічний звіт, рецензія, анотація, тези. Проте, навряд чи можна погодитися з думкою дослідника про те, що наведений ним приклад (стаття – тези) є коректним у плані протиставлення "за ознакою первинності/вторинності" [8, с. 232]. І стаття, і тези є первинними жанрами наукового дискурсу, оскільки вони є науковими текстами, виконаними одним автором або колективом авторів, які не підлягали експертній оцінці, тобто аналітико-синтетичній обробці.

Цільове призначення первинних наукових жанрів полягає у повідомленні оригінальних наукових досліджень. Вторинними науковими жанрами називають ті друковані й письмові роботи, основна мета яких полягає в аналітичній експертній оцінці змісту первинних текстів. Ці наукові жанри містять кінцевий результат аналітико-синтетичної переробки первинного жанру, створеного іншим автором/авторами. Провідною характеристикою вторинного наукового жанру, на думку М.О. Кузнєцової, є обов'язкова наявність певного прототипу – первинного жанру, з яким перший перебуває в тісному зв'язку і на основі якого продукується, а, отже, залежить від нього в онтологічному, комунікативно-прагматичному та композиційному аспектах [10, с. 200 – 202]. На думку Л.М. Майданової, первинний жанр є стимулом для створення нового – переробленого тексту – вторинного жанру. У цьому випадку первинний жанр виступає як "предмет експертної оцінки, а вторинний – як кінцевий результат/продукт-текст аналітико-синтетичної переробки первинного тексту" [16, с. 81]. Тут хочемо зробити уточнення в тому, що, коментуючи думки і позиції дослідників у цьому плані, ми у процесі аналізу їх думок дотримуємося однакової термінології щодо позначення виду такого продукту наукового дискурсу, як жанр, а вже його різновид, наприклад, рецензія – називаємо науковим текстом. Оскільки дослідники припускаються плутанини і вживають терміни: то вторинний жанр, то вторинний текст, то у процесі аналізу їх думок, здійснюємо уніфікацію термінів на корить генології.

У свою чергу вторинні жанри В.Є. Чернявська поділяє на 2 види: 1) науково-інформативні (реферативні) і 2) науково-критичні (оцінні). До науково-інформативних текстів відносять реферат, анотацію, резюме-висновок. Науково-критичні тексти представлені рецензією, науковим відгуком, критичним оглядом [25, с. 39 – 41]. Проте, тут ще не досягнуто одностайності у диференціації вторинних жанрів за видами. Очевидно бракує принципового переконливого критерію внутрішньої таксономії цих наукових жанрів. На думку, Т.Н. Рибіної, "вторинні жанри виникли у результаті обробки первинного жанру та зазнали змін у зв'язку з різними комунікативними цілями. До вторинних жанрів наукового дискурсу дослідниця відносить анотацію, реферат, рецензію, тези, довідкову та навчальну літературу. Решту жанрів вона пропонує все ж таки розглядати у складі первинних (монографія, дисертація, стаття, підручник та ін.)" [20, с. 118].

Припускаємо, що ця дискусія може бути вирішена, якщо до принципового генетичного критерію цієї таксономії додати критерій авторства, оскільки виділені В.Є. Чернявською два види вторинних жанрів уже ґрунтуються на цьому критерії. Науково-інформативні вторинні жанри є продуктами науково-виробничої діяльності одного й того ж автора чи колективу авторів, а науково-критичні – це продукти діяльності інших авторів чи автора. Семіозис цих жанрів є, звичайно, різним. Різною в них буде і дискурсивна взаємодія учасників наукового спілкування: в науково-інформативних – ця взаємодія відбувається за характеристикою адресант-адресант, а в других – науково-критичних – адресант-адресат.

Ще один принциповий критерій до розробки типологічної класифікації жанрів наукового дискурсу (роботи Є.А. Баженової, М.М. Кожиної, М.П. Котюрової та ін.) ми назвали **формо-змістоутворюваний/семіологічний**, в основу якого покладено канони текстових пропорцій і послідовність структурних частин текстів кожного наукового жанру, а також способи логічних зв'язків між частинами. Відповідно до цього критерію виділяють "великі" і "малі жанри" наукової комунікації. Наприклад, до великих жанрів наукового дискурсу М.М. Кожина включає монографію, дисертацію, енциклопедію, словник, довідник, підручник, посібник. До малих жанрів – статтю, реферат, анотацію, тези, огляд, рецензію та ін. [11, с. 5 – 36].

Подібну класифікацію за цим принципом розробили Є.А. Баженова, М.П. Котюрова, які до групи великих жанрів включили монографію (як індивідуальну, так і колективну), дисертацію, енциклопедію, словники, довідники, підручники, посібники. До малих жанрів – наукову статтю, реферат,

анотацію, тези, рецензію, хроніку [2, с. 57]. Причому, на їхню думку, великі жанри можуть складатися з малих жанрів. Наприклад, енциклопедія містить різного роду статті на одну чи різні теми, а підручник може включати зразки рефератів у вигляді ілюстрацій до навчальних текстів [там само].

За цим же критерієм жанрової таксономії наукового дискурсу Т.М. Мальчевська виокремлює ще один вид – середні жанрові форми. Великі жанрові форми представлені у класифікації авторки такими різновидами: інструкції, довідники, спеціальні словники, підручники (навчальні посібники), курси лекцій, монографії, колективні монографії. Середні жанрові форми репрезентовані такими науковими текстами, як вузькоспеціальні статті, загальні (теоретичні) й оглядові, доповіді, розгорнуті рецензії, енциклопедичні статті, ювілейні статті, окремі лекції. До малих жанрів дослідниця відносить анотації, резюме, короткі рецензії, тези доповідей, реферати праць, короткі енциклопедичні статті та ін. [17, с. 105].

Проте, ця типологічна таксономія жанрових форм містить, на наш погляд, дискусійні моменти. Зокрема, якими принциповими критеріями керується авторка, відносячи реферат до малих жанрових форм? Як можна визначити межу між енциклопедичними статтями (середня жанрова форма) і короткими енциклопедичними статтями (мала жанрова форма)? Чому авторка відносить інструкції до великих жанрових форм? За відсутності принципових диференційних ознак важко визначити специфіку цих жанрів, а особливо – середнього, їх термінологічне наповнення й структурно-композиційну будову.

Відповідь на ці запитання можна отримати й уточнити попередню таксономію наукових жанрів за семіологічним принципом, якщо враховувати критерій **композиційно-змістової організації** наукових жанрів. І такі спроби також уже наявні, хоча і вони далекі ще від свого завершення й вичерпаності. Залежно від композиційно-змістової організації наукових жанрів виділяють "*нежорсткі*" жанри з 1) "відкритою", "вільною" та "м'якою" структурою (статті, монографії, рецензії, тези); 2) жанри з чітко фіксованою структурою ("жорсткі жанри"): патенти, авторські заявки тощо; 3) проміжні форми: реферати, автореферати дисертацій, анотації [2, с. 58]. Припускаємо, що семіологічний принциповий критерій і композиційно-змістовий варто розглядати разом у застосуванні до таксономії наукових жанрів, оскільки знакова конфігурація у кожному жанрі залежить від композиції і змісту конкретного тексту кожного наукового жанру. Найбільш проблемним у жанровій диференціації за цим принципом є виділені проміжні форми: реферати, автореферати дисертацій, анотації тощо, які, на наше глибоке переконання, мають розглядатися серед жорстких жанрів.

Найбільш коректною за цим принципом у термінологічному плані є класифікація наукових жанрів на *регламентовані*, так звані ритуалізовані форми наукової взаємодії: захист дисертації, випускної кваліфікаційної роботи, та *нерегламентовані*, тобто жанри, які не мають жорсткої структури. До таких жанрів відносять практичне заняття, конференцію, наукову дискусію та ін. [6, с. 34]. Хоча практичне заняття навряд чи доречно відносити до нерегламентованих наукових жанрів. Як бачимо, найбільш хаотичною і проблемною у жанровій таксономії є класифікація наукових жанрів саме за цим принципом, хоча і семіологічна, і генетична типологія – теж не є завершеними і такими, що не викликають запитань.

У процесі вивчення цієї складної, але вкрай важливої для наукового середовища проблеми, було проаналізовано роботи, в яких дослідники намагалися диференціювати жанри наукового дискурсу за **формою наукового викладу,** відповідно до якої виділяють: *усні* (доповідь, повідомлення, лекція, науковий діалог), *письмові* (решта) [20, с. 118 – 121] та *електронні* ("дігітальні жанри") *жанри*.

Окрім цієї типології наявні й інші підходи до жанрової таксономії наукового дискурсу за формою наукового викладу. Зокрема, розглядаючи жанрову палітру науково-навчального підстилю, М.А. Антошинцева виділяє *монологічні жанри* (лекцію, доповідь, усне повідомлення) та *діалогічні жанри* (наукові бесіди, дискусії, обговорення доповідей) наукової комунікації [1]. Водночас М.П. Брандес виділяє 1) *усно-монологічні жанри*, до яких відносить лекцію, наукову доповідь, науковий огляд та 2) *усно-діалогічні жанри* – наукову бесіду, дискусію, обговорення наукових доповідей та ін. [3, с. 189].

У зв'язку з появою нових форм наукової комунікації - жанрів електронної комунікації в науковий обіг генології було введено термін "кібержанри" [29, p. 254], що з'явилися у зв'язку із розвитком інформаційних технологій та комп'ютерно-опосередкованого навчання і наукового спілкування. До таких жанрів відносять: електронну кореспонденцію (і-мейли), інтранетову комунікацію, списки розсилок, чати, відеопрезентації, відеолекції [там само].

У процесі функціонування терміна кібержанр почали зявлятися його дублети – суміжні терміни на зразок: "дігітальний жанр" (Л. Щипіцина), "інтернет-жанр" (О. Горошко), "віртуальний жанр" (О. Лутовинова), "електронний жанр" (О. Саєнко).

Найбільш популярним став термін "дігітальний жанр". Л.Ю. Щипіцина зазначає, що цей жанр слід відносити до нових форм отримання інформації за допомогою спеціальних цифрових (дігітальних) технологій, які не обмежуються лише комп'ютером чи Інтернетом. До таких жанрів дослідниця відносить і будь-які жанри, що виникають у процесі комунікації з використанням цифрових технологій, наприклад, мобільна телефонія [28, с. 19]. Аналізуючи типологію інтернет-жанрів, О.І. Горошко виділяє три групи жанрів за формою наукового викладу: 1) *традиційні паперові жанри* – тексти, викладені в мережі Інтернет у вигляді файлів у форматі pdf або html; 2) *мережеві* жанри (дігітальні), які з'явилися та функціонують тільки в мережі Інтернет; 3) *гібридні жанри* – традиційні жанри, що набули змін у результаті розвитку Інтернет-комунікації [7, с. 344].

На підтвердження дискурсивної природи наукової комунікації наразі дослідники почали розробляти таксономію наукових жанрів залежно від **мети учасників наукової комунікації.** Цей принциповий критерій є одним із основних при диференціації одного типу дискурсу від іншого загалом. Виділяють наукові жанри, що фіксують проміжні результати дослідника (стаття, доповідь), та такі, що репрезентують завершення певного етапу наукової діяльності дослідника (монографія, дисертація) [14, с. 56].

Докладно вивчаючи проблему жанрів наукового дискурсу, ми дійшли висновку, що цей науковий напрям розвивався паралельно з етапами наукових лінгвістичних досліджень загалом у рамках конкретної наукової парадигми. Так, у 70-х – 80-х роках XX століття, коли утвердилася функціонально-комунікативна парадигма в лінгвістиці зусилля науковців були зорієнтовані на обговорення ідей польової структури різних функціональних стилів (відповідно до теорії функціональної граматики, теорії ФСП, яку почав розробляти О.В. Бондарко), їх жанрових варіацій у межах ядерно-периферійної будови функціонального стилю, відповідно до якої виділяють *ядерні жанри*, що відображають інваріантні ознаки певного стилю, тоді ж як *периферійні жанри* продукують варіантні ознаки стилю, що демонструють різного роду відхилення від стандарту стилю. Як зазначає М.М. Кожина, будь-який функціональний стиль характеризується наявністю ядра і периферії. Ядро – це інваріантна зона певного стилю, а периферія – сукупність варіантних, підстильових форм вираження функціонального стилю [11, с. 5 – 36].

Уперше ґрунтовно польовий підхід до жанрової таксономії текстів як продуктів наукової комунікації розробила у своїх працях Є.С. Троянська. За змістом та текстовою формою викладу Є.С. Троянська виділяє великі жанри та малі жанри, представлені у вигляді польової моделі. Ядро жанру утворюють провідні види наукових текстів, що домінують за обсягом (представлення значущості) у загальній кількості публікацій: наукова стаття, монографія, дисертація та ін; периферійну зону утворюють жанрові різновиди, що мають менший обсяг та, зазвичай, менш виражені лінгвістичні характеристики, властиві науковому стилю: реферат, анотація, довідник, рецензія, відгук. Пограничну позицію займають міжжанрові утворення, подібні до інших жанрів наукового дискурсу чи до жанрів інших дискурсів, до яких дослідниця відносить такі види статей, як рекламну статтю та науково-публіцистичну статтю [22, с. 91].

Відповідно до структурно-композиційного критерію ядерні жанри кваліфіковано як "жорсткі жанри", які характеризуються жорстким відбором мовних засобів, натомість периферійні ("нежорсткі") жанри – це "жанри, що не мають чіткого композиційного інваріанта".

Польовий підхід до жанрової таксономії наукового дискурсу почали застосовувати й інші дослідники. О.А. Комарова описує первинні жанри наукової комунікації, які, на її думку, містять основні ознаки наукового стилю та складають ядро наукового дискурсу: наукова стаття, науковий звіт, заявка на отримання гранту на наукове дослідження. До периферійних наукових жанрів, що виникають у результаті обробки первинного тексту, дослідниця відносить такі жанри, як анотація, реферат, тези доповіді. До пограничних жанрів наукової комунікації дослідниця відносить два види жанрів: 1) жанри, які містять характерні риси як ядерних, так і периферійних жанрів: лекція, науковий діалог, наукова доповідь, 2) жанри, що утворюють дальню периферію наукового стилю, а саме: біографія-резюме, діловий науковий лист. До ядерно-периферійних жанрів належать усно-писемні жанри, які відображають специфіку писемної комунікації, однак характеризуються особливостями усного мовлення. Це жанри-гібриди:, що поєднують в собі характеристики, щонайменше, двох типів дискурсу – наукового і ділового [15, с. 27].

Цей підхід був особливо популярним у 80-х роках XX століття, і наразі представники лінгвогенології починають до нього повертатися (праці Т.Н. Рибіної, Н.М. Разинкіної та ін.).

На завершення критичного огляду наукових праць представників лінгвостилістики, лінгводискурсології і лінгвогенології маємо сказати і про те, що паралельно з цими підходами розроблявся і власне типологічний підхід до жанрової таксономії наукового дискурсу, коли замість терміна науковий жанр оперували і продовжують оперувати терміном "тип тексту" (В.Є. Чернявська, Ю.В. Ванніков, А. Васильєв). Описуючи підстильову класифікацію наукового стилю Ю.В. Ванніков вживає термін *тип тексту*, бо, на його думку, диференціація за ознакою жанру є неоднозначною, оскільки жанр є досить об'ємною категорією [5, с. 42]. У більш сучасних студіях ця думка знову набуває актуальності. В.Є. Чернявська вважає за доцільне також послуговуватися терміном *тип тексту* замість терміна *жанр*, який уже закріпився в літературознавстві для опису типологічних параметрів художніх текстів [25, с. 34].

В.Є. Чернявська дає таке визначення типу тексту, під яким розуміє "історично утворену продуктивну модель текстової форми, що визначає функціональні та структурні особливості текстів різної тематики" [26, с. 62]. Для кожного типу тексту характерна певна система специфічних ознак – як інваріантних, так і варіантних [там само].

Аналізуючи поняття "тип тексту" і "жанр", Л.Ю. Щіпицина зазначає, що обидва терміни є синонімами, при цьому термін *жанр* є більш популярним у лінгводискурсивних і лінгвогенологічних студіях, тоді як *тип тексту* – у лінгвостилістичних [28, с. 14]. Продовжуючи цю думку, Л.Ю. Щіпицина пише, що популярність терміна "жанр" пояснюється його "операційністю". "Не конкретні тексти, а типові зразки їхнього використання (жанри) є найбільш зручною одиницею аналізу різних сфер спілкування" [там само].

Припускаємо, що термін *тип тексту* обов'язково набуде також операційності у студіях з жанро-

вої диференціації наукового дискурсу і буде вживатися на позначення типових когнітивно-семіологічних конфігурацій продуктів кожного наукового жанру, якими є наукові тексти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що наявні підходи до таксономії жанрів наукового дискурсу представників чотирьох напрямів: лінгвостилістики, лінгводискурсології, лінгвогенології і типологічної лінгвогенології є, з одного боку, як взаємодоповнювальними, так і суперечливими, а, з іншого, – дають підстави для їхньої уніфікації за 6 основними критеріями: дискурсно-жанровим, генетичним; формо-змістоутворюваним/семіологічним; структурно-композиційним, формоутворюваним та інваріантно-варіантним. За дискурсно-жанровим критерієм розрізняємо: академічні, науково-дидактичні, науково-довідкові, науково-популярні, науково-технічні жанри; за генетичним: первинні (результат власне наукової діяльності) та вторинні (науково-оцінні); за формо-змістоутворюваним/семіологічним: великі та малі жанри; за структурно-композиційним: жорсткі (в іншій термінології – регламентовані) та нежорсткі (нерегламентовані); за формоутворюваним: усні, писемні та електронні; за інваріантно-варіантним: ядерні, пограничні й периферійні.

Перспективою подальших досліджень є внутрішньожанрова таксономія наукових текстів на основі характерної для кожного з них семіотичної конфігурації та інваріантно-варіантних параметрів.

Література

1. Антошинцева М. А. Механизмы адаптации жанра научно-учебной лекции к электронной сфере коммуникации. Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2010. С. 41 – 52. [Электронный ресурс]. URL: http://www.cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-adaptatsii-zhanra-nauchno-uchebnoy-lektsii

2. Баженова Е. А. Котюрова М. П. Жанры научной литературы // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. М.: Флинта: Наука, 2003. С. 57 – 66.

3. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: учебник / под ред. М.П. Брандес. М.: Прогресс-Традиция: Инфра-М, 2004. 3-е из. пер. и доп. 413 с.

4. Буре Н. А., Быстрых М. В., Вишнякова С. А. Основы научной речи: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под. ред. В.В. Химика, Л.Б. Волковой. М.: Издательский центр “Академия”, 2003. 272 с.

5. Ванников Ю. В. Типы научных и технических текстов и их лингвистические особенности: методическое пособие. М.: Всесоюзный центр переводов, 1984. Ч. 1. 80 с.

6. Голованова Е. И. Профессиональный дискурс, субдискурс, жанр профессиональной коммуникации. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*: сб. науч. статей. 2013. № 1 (292). Вып. 73. С. 35 – 38 [Электронный ресурс]. URL: http:// www.cyberleninka.ru/article/n/professionalnyy-diskurs-sub-diskurs-zhanr

7. Горошко Е. И., Землякова Е. А. Полякова Т. Л. Жанри 2.0: проблема типологии и категоризации (на примере коммуникативного сервиса «Твиттер». *Жанры речи*: сб. науч. статей. М.: Лабиринт, 2012. Вып. 8. С. 344 – 357.

8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2004. 389 с.

9. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах: автореф. дис. д. філол. наук: 10.02.17 і 10.02.21. Київ, 2017. 39 с.

10. Кузнецова М. О. Вторинний англомовний художній текст як когнітивно-комунікативний феномен. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія “Філологічна”: зб. наук. праць / укл.: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2013. Вип. 38. С. 200 – 202.

11. Кожина М.Н. Стиль и жанр: их вариативность, историческая изменчивость и соотношение. *Stylistika, VIII:* науч. журнал. Opole: Universytet Opolski-Instytut Filologii Polskiej, 1999. С. 5 – 36.

12. Кожина М. Н. Научный стиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожиной. М.: Флинта: Наука, 2006. 2-е из. испр. и доп. С. 264 – 274.

13. Колесникова Н. И. От конспекта к диссертации: уч. пособие по развитию навыков письменной речи / под. ред. Н. И. Колесниковой. М.: Флинта: Наука, 2006. 3-е изд., испр. 288 с.

14. Колесникова Н. И. Лингводидактическая концепция формирования жанровой компетенции учащихся в системе непрерывного языкового образования: монография / под ред. Н. И. Колесниковой. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2009. 412 с.

15. Комарова Ю. А. Дидактическая система формирования научно-исследовательской компетентности средствами иностранного языка в условиях последипломного образования: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.02. Санкт-Петербург, 2008. 50 с.

16. Майданова Л. М. Речевая интенция и типология вторичных текстов // Человек – Текст – Культура: коллект. монография / под. ред. Н. А. Купиной, Т. В. Матвеевой. Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 1994. С.81 – 104.

17. Мальчевская Т. Н. Специфика научных текстов и принципы их классификации. *Особенности стиля научного изложения*: сб. науч. статей / отв. ред. Е. С. Троянская. М.: Наука, 1976. С. 104 – 116.

18. Разинкина Н. М. Некоторые общие проблемы изучения функционально-речевого стиля. *Особенности стиля научного изложения*: сб. науч. статей / отв. ред. Е. С. Троянская. М.: Наука, 1976. С. 83 – 104.

19. Разинкина, Н. М. Функциональная стилистика английского языка. М.: Высшая школа, 1989. 182 с.

20. Рыбина Т. Н. К вопросу об учете жанрового разнообразия научной речи в процессе обучения слушателей факультета повышения квалификации данному стилю речи на английском языке. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*: сб. науч. статей. Тамбов: Грамота, 2012. № 2 (13). С. 118 – 121.

21. Троянская Е. С. Полевая структура научного стиля и его жанровых разновидностей. *Общие и частные проблемы функциональных стилей:* сб. науч. статей. М.: Наука, 1984. С. 16 – 27.

22. Троянская Е. С. Обучение чтению научной литературы: монография / под. ред. М. Я. Цвиллинг. М.: Наука, 1989. 272 с.

23. Троянская Е. С. К общей концепции функциональных стилей. *Особенности стиля научного изложения:* сб. науч. статей / отв. ред. Е. С. Троянская. М.: Наука, 1976. С. 23 – 82.

24. Федоровская О.А. О жанровой классификации научно-технических документов и их лингвистических особенностях. *Разновидности и жанры прозы. Лингвостилистические особенности*: Сб. научных трудов. М.: Наука, 1989. С. 37 – 49.

25. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста. М.: КомКнига, 2006. Изд. 3, стереотипное. 128 с.

26. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учеб. пос. М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. 248 с.

27. Щипицина Л. Ю. Жанровая модель компьютерно-опосредованной коммуникации. *Вестник Тамбовского университета. Серия. Гуманитарные науки: сб. науч. статей.* Тамбов: изд-во Тамбовского гос. у-та им. Г.Р. Державина. 2008. Вып. 11 (67). С. 225 – 230.

28. Щипицина, Л. Ю. Жанры компьютерно-опосредованной коммуникации: монография / под. ред. Л. Ю. Щипициной. Архангельск: Поморский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2009. 238 с.

29. Perez Llatanda Carmen Auria Designing new genre identities in scientific and technical discourse: cognitive, social and pedagogical implications. *Journal of English studies,* 2001. Vol. 3. (2). P. 251–263.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Игнатьев Алексей Михайлович
Научный сотрудник НИЦ-3
ФКУ НИИ ФСИН России
капитан внутренней службы

УЧЕНИЕ В.С. СОЛОВЬЕВА О ГОСУДАРСТВЕ И ПРАВЕ

Аннотация. Данная работа посвящена учению о государстве и праве В.С. Соловьева. Изучение этой темы является особенно актуальным, поскольку оно представляет собой одно из ярчайших и самобытных явлений в отечественной теории государства и права и в философии в целом.

Главная цель работы – подробно рассмотреть учение о государстве и праве В.С. Соловьева.

В связи с поставленной целью необходимо выполнить следующие задачи:

1. Рассмотреть процесс формирования учения В.С. Соловьева.
2. Охарактеризовать содержание учения В.С. Соловьева.
3. Рассмотреть учение В.С. Соловьева в контексте общего развития общественно-политической мысли эпохи.

Ключевые слова. В.С. соловьев, право, государство, мораль.

Концепция государства и права В.С. Соловьева представляет собой основополагающую часть его работ, речь идет о философии софийности и «всеединства», характерная черта которой заключается в попытке формирования цельной системы знания, объединяющей религиозную веру, рациональное познание и нравственность. Создание «синтетического» учения было связано с тем, что произошли крупные изменения в общественной жизни России – государство пошло по пути преобразования, зародились кризисные явления в общеевропейском масштабе.

Философское учение В.С. Соловьева представляет собой, очередную попытку преодолеть вековое противостояние между религиозным и светским мировоззрениями, оно являлось своего рода источником альтернативного отношения европейского мышления в условиях зарождающихся противоречий.

В научном отношении основой философского учения В.С. Соловьева представляется три источника: платонизм, немецкая философия и святоотеческое наследие [5. с. 4].

В научном аспекте концепция государства и права В.С. Соловьева представляет собой идею на возвышение позитивизма и попытку восстановления мысли христианского гуманизма.

Теория права В.С. Соловьева носит синтетический характер и представляет собой весьма оригинальную попытку преодолеть барьер между различными школами, устоявшимися на тот период. В.С. Соловьевым была продемонстрирована неразрывная связь между правом, нравственностью и религией. Задача права была им определена как необходимость учитывания и реализация принципов морали в практической жизни через разделение индивидуальных и групповых интересов [5 с. 6].

Реализация правовых норм в общественной деятельности предполагает, что управление, основанное на силе, уходит в прошлое, осуществляется переход к управлению, основанному на законе. Вместе с тем, В.С. Соловьев отмечает, что неотъемлемым свойством права является принудительность, здесь подразумевается, что закон опирается на власть.

Принцип «всеединства» В.С. Соловьева используется в процессе развития теории государства. Им был утвержден основополагающий аспект построения страны на опорах нравственности, учета культурного наследия, указано на то, что доминирующее влияние экономических приоритетов является недопустимым. В.С. Соловьев показывал, что именно государство играет особую роль в реализации защиты населения от негативных явлений.

Идея В.С. Соловьева о гражданской и духовной власти в одном лице, обладает чертами гуманизма, в ней утверждается идея общественной и социальной солидарности [5 с. 6].

Определенные В.С. Соловьевым проблемы «о праве войны» помогают разрешить многие важнейшие вопросы, в частности, речь идет о детерминантах войн, гуманитарных аспектах войны, оценке войны с моральной точки зрения, взаимоотношениях между государством и гражданином.

Необходимо также заметить большую актуальность поставленных В.С. Соловьевым нравственных и религиозных вопросов в современную эпоху. Их можно считать своего рода образцом духовного воспитания в соответствии с высокими гуманистическими идеалами.

Очень важно рассмотреть вопрос об общественно-политических предпосылках формирования учения о праве и государстве В.С. Соловьева.

Период формирования учения связан с крупными изменениями в разных сферах государственной и общественной жизни. Было отменено крепостное право, вслед за этим были проведены буржуазные реформы, ставшие предпосылкой промышленного переворота и изменения социальной структуры общества.

Данные преобразования привели к возникновению различных направлений общественной мысли, представителями которых постигался

смысл произошедшего. Они предпринимали попытки предугадать, какими могут быть перспективы дальнейшего развития страны.

Жизнь В.С. Соловьева пришлась на ту эпоху, когда традиционные религиозные ценности уходили в прошлое, распространялись взгляды материалистического характера [7 с. 127].

Учение В.С. Соловьева представляло собой попытку религиозного обновления, соединения веры и разума и создания «свободной теософии». Таким образом, в качестве одного из результата этой попытки выступило учение о Софии. София – это центральный образ философии В.С. Соловьева.

София представляет собой мистическую сущность мира, и весь космический процесс является процессом её постепенного воссоединения с Богом.

Согласно софианскому учению, возможно сделать два основных вывода. В первую очередь, связаны эмпирический и божественный миры, во-вторых, человек может познавать божественный замысел и имеет свободу для содействия или противодействия данному замыслу.

Учение о Софии отразилось в принципе «всеединства», согласно которому все элементы бытия находятся во взаимной связи, «генетическом родстве».

Центром учения В.С. Соловьева о всеединстве является понятие о Сущем. В качестве проявления Сущего выступает бытие, которое есть проявление, реализация его потенциала. Человек, являющийся носителем всеединства, призван для воплощения данной идеи.

Основополагающее заключение из принципа всеединства В.С. Соловьева – это онтологический вывод о том, что мироздание является целостным, что человек причастен двум мирам, а именно, речь идет о мире материального бытия и идеальном сверхчувственном мире.

Им были совмещены рациональные философские познания и постулаты веры, науки и религии, введено понятие «универсального синтеза», в котором философия, наука и религия достигают грандиозной задачи – речь идет о том, что восстанавливается совершенное внутреннее единство умозрительного мира в своем неразрывном сочетании.

Пиковой точкой философского учения В.С. Соловьева предопределяется базис о Добре, который призван служить аспектом для того, чтобы постигать личность.

Итак, рассмотрим более подробно теорию права В.С. Соловьева.

Право должно, как отмечал В.С. Соловьев, выступать в качестве главного средства реализации нравственного идеала – речь идет

об Абсолютном Добре, воплощенном в торжестве обновленного христианства. С этим положением связан и главный принцип концепции права, здесь подразумевается связь между правом и нравственностью

Также в данной статье необходимо рассмотреть последователей идеи В.С. Соловьева. Идеи В.С. Соловьева в контексте общего развития общественно-политической мысли эпохи

В первую очередь, необходимо заметить, что XIX век прошел под знаком идейной борьбы между западничеством и славянофильством.

Для западников исторические пути развития России были иными, чем для славянофилов. В противоположность славянофилам западники утверждали, что Россия, идет по пути развития западноевропейских стран. Таким образом, европеизация для западников являлась средством достижения цели динамичного социального, политического, экономического и духовного развития России.

В качестве образца западники представляли парламентарный строй Англии и Франции. Важно заметить, что некоторые западники, к сожалению, не избежали идеализации строя Англии и Франции.

Для западников, как и для славянофилов, неприемлемым было сохранение крепостного права. Они выступали за его отмену сверху. Кроме того, резкой критике со стороны западников подвергалась самодержавно-бюрократическая система николаевского царствования.

Профессора истории и права С.М. Соловьев, К.Д. Кавелин,

Б.Н. Чичерин полагали, что государственная власть имеет огромное значение, именно эти мыслители стали основоположниками так называемой государственной школы в русской историографии. В основе этой школы были идеи Гегеля, главной из которых являлась идея о том, что государство – это творец развития человеческого общества.

Для пропаганды своих идей западники использовали московские салоны Елагиных, Свербеевых, Чаадаева и др. В этих салонах они спорили со славянофилами. Эти споры привлекали большое внимание со стороны просвещенной элиты общества Москвы. Стоит также заметить, что среди западников особенным остроумием и полемическим задором отличался Герцен. К выступлениям готовились заранее и тщательно, специально писались статьи и трактаты.

В рассматриваемую нами эпоху сложилось идейно-теоретическое течение, сторонники которого считают, что исторический путь России уникален, следовательно, его нельзя подогнать под общепринятые рамки.

В частности, идею самобытности российской истории отстаивали славянофилы А.С. Хомяков, И.С. Аксаков, Ю.Ф. Самарин, И.В. Киреевский. В доказательство своей концепции они приводили тезис о том, что Россия во всемирно-историческом развитии идёт своеобразным путём развития в силу самобытности своей культуры и исповедования православия, которому принадлежит решающая роль в становлении и развитии российской цивилизации в целом.

Славянофилы (А.С. Хомяков, И.В. Киреевский, И.С. Аксаков,

Ю.Ф. Самарин) придерживались принципа значительного развития Европы и России. В частности, они высказывали идеи, что в европейской культуре преобладает индивидуалистические начала, тогда как культура России шла и идет по пути общинному. Кроме этого история развития Европы показывает, что она шла по пути постоянной войну (завоевания одних земель другими и постоянного перехода их из рук в руки), в свою очередь история развития России показывает, что она формировалась преимущественно мирным путем, а

не явилась результатом постоянных войн. Немаловажным аспектом как отмечали указанные славянофилы явилось и то, что на Западу присущ культ католицизма с характерной для него чертой разума, тогда как России основывается на ценностях христианской веры. Указанные различия в рассматриваемых исторических рамках определяют значительную неодродность развития Запада и России.

Стоит рассмотреть философские учения о науке, последователей В.С. Соловьева.

Ю.Ф. Самарин активно доказывал, что национальная наука, долгое время зависящая от западноевропейских стран должна пойти по своему пути, так же, как и искусство. Кроме того, отечественные ученые должны воспринимать европейскую науку только в рамках необходимости и только то, что будет признаваться актуальным взглядами наших ученых.

Ю.Ф. Самарин также активно утверждал теорию о том, что ученые, занимающиеся гуманитарными науками должны непременно отработать достаточное количество времени на практической работе. В свою очередь Ю.Ф. Самарину активно оппонировал, по данному мнению, Б.Н. Чичерин, который возражал ему и утверждал идею, что вся суть гуманитарных наук сводится лишь к умению соотнести действительное с правом. По его мнению, необходимо лишь вникнуть в суть проблемы и воспроизвести наиболее рациональное решение, которое будет регулировать сложившиеся отношения.

В отношении исторических наук Б.Н. Чичерин считал, что для проведения успешных исследований по данному направлению необходимо испытывать любовь к предмету, соискатель должен обладать достаточными способностями и иметь определенное количество материала, на основе которого возможно провести анализ и сделать вывод.

Если смотреть через обобщенную призму на труды Б.Н. Чичерина,

то становится очевидным, что основная масса результатов его деятельности посвящена особенностям развития России и научной мысли. Стоит отметить, что Б.Н. Чичерин вместе с западнической партии – К.Д. Кавелин, С.М. Соловьев и ряд других считали, что наиболее рациональная взаимосвязь будет в случаи принятие во внимание национальных интересов с нравственными подходами. Резюмируя изложенное, данные ученые считали, что такой подход позволит наиболее оптимальное решение, и будет содержать духовные начала.

Б.Н. Чичерин важную роль отводил одному из основных понятия естественного права справедливость. По его мнению, данный аспект является неотъемлемой частью правовых норм, его всегда стоит учитывать при выработке того или иного документа. В свою очередь В.С. Соловьев полагал, что основное внимание при реализации законодательной функции государства стоит акцентировать на гарантиях реализации субъективного права.

Анализируя взгляды на общественную жизнь, представляется возможным сделать вывод, о совпадения во взглядах на нее Б.Н. Чичерина, В.С. Соловьева. Б.Н. Чичерин в своих трудах высказывал мнение, что человек наиболее полно может себя проявить как личность, только находясь в обществе. Однако, несмотря на то, что в трудах данных философов можно найти много общего, у них были и расхождения. В основной своей массе данные расхождения у философов носили характер разных взглядов в вопросе о государстве, о его представлении и понятии. Так, Б.Н. Чичерин полагал, что государство представляет собой особую форму организации общества, тогда как В.С. Соловьев считал, что государство – это форма общественно устройства.

Вместе с тем, несмотря на все различия, между взглядами мыслителей было достаточно много общего. В частности, ими государство рассматривалось с позиций объективного идеализма, оно являлось высшим проявлением идеи человеческого общества, призванного для воплощения требования абсолютного нравственного идеала; оба философа выступали за монархию как наиболее благоприятную форму правления. Цель развития государства, по мнению Б.Н. Чичерина, заключается в гармоничном сочетании общественных и личных интересов и содержанием этого процесса должна стать реализация нравственного закона. Он резко выступал против мысли В.С. Соловьева о том, что возможно достичь Царства Божия просто в результате исторического процесса.

В сущности, обоими мыслителями - и В.С. Соловьевым и Б.Н.Чичериным - исповедовался индивидуализм, однако взгляды Б.Н.Чичерина носили более рационалистический характер (речь идет

о концепции общества и права), тогда как для В.С. Соловьева в большей мере был характерен идеалистический, религиозный подход.

Другим видным представителем либерального направления в русской юридической мысли последней трети XIX века являлся Н.М. Коркунов.

Научные взгляды Н.М. Коркунова сформировались под сильным влиянием позитивизма, и он полагал, что «метафизические бредни» в юриспруденции неуместны.

Соответственно, им отрицались две самые главные теории происхождения права - естественно-правовая и историческая - и была предпринята попытка формировании теории, основанной на том, что существует «чувство права», которое им определено как сила, «вытекающая из сознания гражданами их зависимости от государства».

Н.М. Коркуновым право было определено «как взаимное психическое воздействие людей, основанное на сознании возможности, обусловленной какой-либо признанной ими идеей».

В целом можно сказать, что расхождение во взглядах на право между В.С. Соловьевым и Н.М. Коркуновым было связано с расхождениями, носящими, в первую очередь, общефилософский характер.

Если Н.М. Коркунов выступал в качестве сторонника позитивизма и отрицал, что следует основывать право на философских постулатах, право им сводилось главным образом к ощущениям субъективного порядка, он полагал, что содержание права нуждается в сугубо произвольном определении. Тогда как В.С. Соловьев, как и Б.Н.Чичерин, отрицательно относившиеся к позитивизму, говорили о том, что необходимо положить в основание учения

о праве метафизическое начало — абсолютный принцип (Добра).

Таким образом, концепция государства и права В.С. Соловьева тесно связана с философией. То есть, существует ясная и глубокая связь между тем философским мировоззрением, какого придерживался ученый, и его концепцией права. Связь права с философией в целом является типичной для обществоведения.

Кроме того, как уже отмечалось ранее о XIX веке, это была эпоха некоего движения, сопровождающаяся тенденциями, способствующими к порождению стремления к созданию принципиально нового знания, в котором были объединилась вся предшествующая сумма знаний в идеальном синтетическом знании.

Наконец, в концепции В.С. Соловьева нашли отражение поиски религиозные, попытки создания некоего универсального христианства.

Основным принципом философии В.С. Соловьева, является принцип всеединства. Применительно к обществу этот принцип подразумевает, что существует действительная, хотя, порой, и неявная взаимосвязь, взаимозависимость между всеми сферами человеческого бытия.

На основании этого В.С. Соловьев делает вывод о том, что любое кризисное явление в обществе носит системный характер.

Истоки кризиса В.С. Соловьев видел в том, что как общество, так и человек утрачивают руководящую нравственную идею. Христианское вероучение является носителем подобной идеи. Таким образом,

В.С. Соловьев провозглашает в своей концепции принцип зависимости материального от идеального, в том числе и в сфере государства и права.

На государство и право пагубно влияние оказывает утрата нравственных начал и ценностей.

Список литературы

1. Вахрин В.Г. Учение о праве В.С. Соловьева. // Философия и право. Материалы Международной научно-практической конференции
2. Вахрин В.Г. Учение Соловьева о государстве. // Ученые записки юридического факультета Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. - СПб., 2006. Вып. 5.

Кравченко Владимир Иосифович,
доктор философских наук, профессор кафедры философии Санкт-Петербургского государственного университета аэрокосмического приборостроения, доцент.

ДЕМОКРАТИЯ В АСПЕКТАХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ.
DEMOCRACY IN THE ASPECTS OF POLITICAL PHILOSOPHY.

Аннотация.
Автор исследуют актуальный для современности вопрос организации общества и государства с позиции их демократического переустройства. Представлены «модели» демократического общества: античности, классического демократического общества, «религиозно-демократического» общества и современности.

Ключевые слова. Демократия, общество, модель, трансформация, государство, тип, народ, аналогия, свобода, самоуправление, харизма, управление, личность.

Annotation.
The author examines the actual for the modern issue of the organization of society and the state from the perspective of their democratic reconstruction. Presented are the "models" of a democratic society: antiquity, classical democratic society, "religious-democratic" society and modernity.

Keywords. Democracy, society, model, transformation, state, type, people, analogy, freedom, self-government, charisma, management, personality.

История свидетельствует о том, что именно греки ввели в обиход термин «демократия» («demokratia»: от греч. слов demos – народ и kratos – править). Справедливости ради следует сказать, что «demos» как категорию обычно относили либо к древнегреческой элите (владелице рабов), либо к городскому населению в целом, однако иногда использовали для обозначения простолюдинов или даже бедняков. Некоторые исследователи считают, что термин «демократия», носивший оттенок недоброжелательности, употреблялся аристократами как эмоционально окрашенный эпитет и выражал презрение к простолюдинам, которые сумели оттеснить аристократов от управления государством. Появление демократии в Древней Греции связано с реформами Клисфена – афинского политического деятеля VI века из рода Алкмеонидов, возглавившего после падения тирана Гиппия афинский демос. В 509–507 гг. до н.э. он провел реформы политического устройства, в соответствии с которыми родовое членение граждан было преобразовано в территориальное. В результате этого реформирования, были образованы десять фил с разделением каждой на трети (тритии) – городскую, приморскую и внутреннюю (сельскую), а также с более дробным разграничением на демы. Таких «дем – организаций» было около ста, и они делегировали граждан для отправления должностей. Эта реформа позволила вытеснить родовую лояльность общеполисной. Неустойчивость древнегреческой демократии объяснялась отсутствием системы сдержек и противовесов, защищавших меньшинство от большинства и наоборот. Так в 411 г. до н.э. в ходе Пелопоннесской войны Афины пережили первый олигархический переворот. Однако флот

отказался признать новый режим, и под предводительством Алкивиада в 410 г. до н.э. демократия была восстановлена. В 404 г. до н.э. происходит второй олигархический переворот. В результате переворота, к власти приходят так называемые «тридцать тиранов», о чем более подробно речь идет в диалогах Платона [6]. Под руководством Крития тираны развязывают политические преследования своих противников, в ходе которых было казнено около полутора тысяч человек, включая даже умеренных олигархов. Это вызвало сопротивление демократов, которые под руководством Фрасибула в 403–402 гг. разгромили олигархов. Суть древнегреческой демократии заключалась в стремлении к общему благу. Граждане управляли Афинами при помощи Народного собрания. Сами афиняне называли его экклесией. Граждане принимали участие в административной работе города – в Совете, который готовил повестку дня собрания, в гражданских судах, в различных сборах магистратов (от лат. magistratus – начальник). Таким образом, демократия для древних греков – это не просто способ и процесс принятия решений и законов на собрании, но также отправление различных должностей. Политическое участие гражданина расценивалось как долг, а вернее обязанность, при уклонении от которого он мог быть оштрафован или лишен гражданских прав. Созданный в результате реформ Клисфена Совет пятисот (самый первый орган управления) образовался делегированием 50 представителей от 10 новообразованных фил или родоплеменных объединений в древней Греции. В свою очередь, представители, или (советники – булевты), формировали притании (секции). Каждая секция одну десятую года вела все дела Совета, а председатель секции, сменявшийся каждый день, неотлучно дежурил в Совете. В функции Совета входила подготовка вопросов для рассмотрения на Народном собрании, а также принятие прочих решений.

До сегодняшнего дня сохранилась знаменитая надгробная речь Перикла, содержание которой раскрывает преимущества афинской демократии. «Наш строй, – говорил Перикл, не скопирован с законов соседних государств; мы скорее даем пример для других, чем подражаем кому-либо. Правление склонно учитывать волю множества, а не немногих. Вот почему его именуют демократией….. От беззакония нас удерживает уважение законов, особенно тех, которые направлены на защиту обижаемых, – будь то законы, начертанные или же изустные, но невозможно их нарушить и при этом избежать позора» [6. С. 485]. В настоящее время в различных дискуссиях относительно демократии как понятия и демократического государства приоритетным является мнение непревзойденного философа древности, в мощи ума которого не сомневается даже современная наука, не могущая на имеющемся мировоззренческом фундаменте даже приблизиться к уровню понимания древним мыслителем основных проблем Бытия. Речь идёт о древнеэллинском философе V–IV вв. до н.э. – Платоне. «Демократия... осуществляется тогда, когда бедняки одержав победу, некоторых из своих противников уничтожат, иных разгонят, а остальных уравняют в гражданских правах и в замещении государственных должностей, что при демократическом строе происходит большей частью по жребию» [8. С. 346]. Любопытным, на наш взгляд, является упоминание Платона о возможности получения должностей «по жребию», что еще раз подтверждает возможность создания «выборной» компании в период древнегреческеой цивилизации. Далее Платон описывает демократического человека, свойства которого рождаются как результат демократического или иного правления. «Как в государстве происходит переворот, когда некоторой части его граждан оказывается помощь извне их единомышленниками, так и юноша меняется, когда некоторой части его вожделений помогает извне тот вид вожделений, который им родствен и подобен» [8. С. 350]. Результативность такого рода воспитания демократического человека рельефно налагается на образ воспитанника. В дальнейшем «его хвастливые речи... в битве с бережливым началом... одержат верх и с бесчестьем, как изгнанницу, вытолкнут вон стыдливость, обозвав её глупостью, а рассудительность назовут недостатком мужества и выбросят её, закидав грязью... Опорожнив и очистив душу юноши, ...они затем низведут туда... наглость, разнузданность, распутство и бесстыдство, увенчивая их венками и прославляя в смягчённых выражениях: наглость они будут называть просвещённостью, разнузданность – свободою, распутство – великолепием, бесстыдство – мужеством». В демократическом государстве только и слышишь, как свобода прекрасна и что лишь в таком государстве стоит жить...» [8. С. 352–353]. Болезнью такого праздного демократического государства Платон называет появление особого рода людей, праздных и расточительных, под названием трутни. «При демократическом строе они, за редкими исключениями, чуть ли не стоят во главе: самые ядовитые из трутней произносят речи и действуют, а остальные усаживаются поближе к помосту, жужжат и не допускают, чтобы кто-нибудь говорил иначе. Выходит, что при таком государственном строе всем, за исключением немногого, распоряжаются подобные люди» [8. С. 358].

Помимо трутней как определенного «класса» своевольников, философ выделяет класс дельцов, т. е. богатых людей, у который трутни «берут больше меда». Таких богатых дельцов Платон называет «сотами трутней». Наконец, третий условный класс в платоновско-демократическом государстве называется народ. Именно народ обладает наибольшим влиянием в демократическом обществе, особенно когда эти люди вместе. Народ как самая многочисленная сила может жестоко расправиться с клеветниками и обманщиками, но само проявление народного зла может быть результатом провокационных действий со стороны трутней.

Таким образом, «идеальная» модель государственного устройства Древней Греции, сегодня оказалась перманентно-актуальной для развития любого общественного строя. Трудно не заметить принцип паразитизма, усиленно и насильственно

насаждаемый сегодня в так называемых «демократических» государствах. Современный мир потрясают непрекращающиеся войны, революции и различного рода противоборства, и иногда приходится удивляться не только актуальности самой теории идеального государства, но и прозорливости великого философа. Не забыл Платон и о работниках искусства, инженерах человеческих душ античности в лице трагических поэтов: «Обходя... государства, собирая густую толпу, подрядив исполнителей с прекрасными, сильными, впечатляющими голосами, они привлекают граждан к тирании и к демократии... Они получают вознаграждение и им оказываются почести... со стороны тиранов, а на втором месте и от демократии» [8. С. 358]. Если задаться вопросом, почему Платон, точно выявляя пороки современной ему демократии и словно бы описывая наше современное положение дел, так оценивает этот строй, который он буквально клеймит позором? Всё проясняется при знакомстве с классификацией государственного устройства у Платона. Он выделяет 5 типов государства, из которых «хорошим и правильным» является один – царский (или аристократический), а четыре остальных являются порочными и больными и следуют друг за другом по мере возрастания порочности и деградации: *тимократия, олигархия, демократия и тирания.* И вот эту третьей степени порочности государственную систему, третью (предпоследнюю) фазу прогрессирования болезни государства нам и сегодня рекламируют и вбивают в сознание как единственный путь в светлое, сытое будущее, путь, которому «нет реальной альтернативы». Справедливости ради, нельзя не заметить определенный прогресс такого рода рекламирования идеи в сознание человека, а проще его «оболванивания», ибо «слово – великий мыслитель, телом малое и незаметное, свершает оно божественные дела. Ведь оно может и страх пресечь, и горе унять, и радость вселить, и сострадание умножить» [2. С. 29].

Признавая актуальность сказанного, мы не можем не признать, что «… в демократическом государстве народных собраний и свободы слова дар красноречия впервые становится действительно необходимым – он, собственно, делается кормчим веслом в руках государственного человека», которого классическая эпоха называет ритором [4. С. 340].

В наше время страдающие избытком интеллигентности (как разновидность духовной болезни) и учёности (то есть узкофизического взгляда на мир) современные мыслители-идеологи могут возразить насчёт демократии двумя железными аргументами (живём-то не в золотом, не в серебряном и даже не в бронзовом, а именно в железном веке). Платон ведь жил на заре зарождения научной мысли и многого ещё не мог знать. А во-вторых, время тогда было другое – всё-таки почти две с половиной тысячи лет назад и, может быть то, что было тогда болезнью, к нашему времени уже выздоровело? Соглашаясь в целом с такими доводами, нельзя согласиться с моментом выздоровления общества. Последнее может нами только предполагаться сознанием и оставаться желаемым, но не действительным. В реальности «ментальная гордыня», провозглашающая древних мыслителей «недоумками», а современных учёных мужей воздвигающая на вершину человеческих знаний– это естественный результат рассмотрения всех процессов на Земле через призму идеи прогресса. В действительности же, «само наше государственное устройство и тогда было и ныне является аристократией. Эта форма правления почти всегда господствовала у нас, как и теперь. Одни называют её демократией, другие еще как-нибудь – кто во что горазд, на самом же деле это правление лучших с одобрения народа» [7. С. 268].

Как уже ранее отмечалось в работе, тема демократии представляет постоянный интерес и имеет непреходящую ценность в жизни любого государства. В начале XIX века классиком демократического устройства государства был признан третий президент США Джефферсон. Именно этот человек и поныне является воплощением не только американской мечты о свободе и равенстве, но и освободительных идеалов всего человечества. «Демократия, – по словам Джефферсона, – это не добровольный дар благосклонных богов. Если мы не будем мудрыми и просвещенными, у нас в будущем может и не быть демократии. За каждую ценность нужно бороться, чтобы ее сохранить. В прошлом победа в борьбе за свободу была завоевана людьми, обладавшими умом и волей, чтобы стать свободными» [3. С. 9]. И первым среди этих мастеров – строителей демократии, был, конечно, Томас Джефферсон, беспримерно сочетавший в себе ученого, писателя, эрудита-исследователя, администратора и бывший вместе с тем одним из самых крупных политических деятелей своего времени, добившихся наибольшего успеха. Согласно исследователю и политику Джефферсону «существо демократии заключалось в идее свободы. Необходимо не забывать, что он был сыном своего века, человеком, изучавшим философию восемнадцатого столетия и наблюдавшим политическую сцену своего времени. Но если то, что он читал, приходило к нему из Европы, то обеими ногами он твердо стоял на свободной земле Америки. Поэтому его поражало разительное несоответствие между концепцией естественных прав человека, розданной европейскими философами, и реальным унижением людей, царившим в окружавшем их мире. Рационалист и поклонник природы, он был полон решимости не допустить, чтобы мракобесие и тирания, эти два врага-близнеца человечества, смогли укорениться на американской земле» [3. С. 13]. Джефферсон, по аналогии с Платоновской моделью государства, предлагает нам свое видение будущего своего народа. Например, он не исключает наличие правительства в государстве, но строго регламентирует его функции. Поскольку все правительства неизбежно склонны деградировать в состояние тирании, перед людьми поколения Джефферсона стояла проблема: как не допустить, чтобы слуга, необходимый обществу, не вырастал в чудовище. Или, другими словами, как можно сдерживать правительство от покушений на всеобщую свободу, а применительно к нашей реальности, –

как сделать так, чтобы «слуги – депутаты» не превратились в господскую элиту? «Существуют права, – писал Джефферсон в 1789 г., – которые не имеет смысла передоверять правительству и которые все правительства до сих пор всегда стремились нарушать. Это право мыслить и предавать гласности свои мысли устно или письменно; это право свободной торговли; это право на личную свободу и неприкосновенность». Для Джефферсона права правительства были всецело подчинены жизни и свободе, а без свободы человек не способен строить свое счастье. Могущественное государство, писал Джефферсон Джеймсу Монро в 1782 г., «уничтожает радости существования» и заставляет человека думать о том, «что лучше бы ему вообще не родиться на свет» [3. С. 14].

Одна из возможностей решения проблемы заключалась в «самоправлении» или (самоуправлении для современной реальности). «Люди, настаивал Джефферсон (это была разработанная в восемнадцатом столетии доктрина, которую разделяли и многие другие выдающиеся умы), от рождения обладают рядом неотчуждаемых прав, «среди них – право на жизнь, свободу и стремление к счастью». Среди этих естественных прав человека есть также право на самоправление. Каждый человек и каждая общность людей, живущих на земле, – пояснял Джефферсон президенту Вашингтону в 1790 г., – обладают правом на самоправление. Они получают его вместе с жизнью из рук природы. Личность осуществляет это право через свою индивидуальную волю, общность людей – через волю большинства, так как закон большинства есть естественный закон каждого человеческого общества» [3. С. 14].

Сегодня таких политических деятелей как Джефферсон можно отнести к числу харизматичных лидеров, веривших в умственные и моральные силы человека и доверявших «здравому смыслу человечества». Люди, управляющие сами собой, могут совершать ошибки, но у них есть, возможность исправлять их. А у людей, которыми правят, нет иного пути, как страдать, пребывая в терпении или взрываясь в насилии. «Я настолько полагаюсь на здравый ум общности людей и на честность их лидеров, что не боюсь и того, чтобы они предоставляли любым делам идти плохо до любой степени». Людьми можно плохо руководить или обманывать на некоторое время, но там, где для правды пути открыты, люди научатся отвергать то, что фальшиво и вредно. Там, где люди хорошо информированы, им можно вверить управление самими собой; когда же дела пойдут настолько плохо, что они начнут отдавать себе в этом отчет, на них можно будет положиться в том, что они смогут исправить ошибки» [3. С. 15]. Таким образом, главным элементом своей модели демократического общества Джефферсон называет людей, а одной из фундаментальных элементов модели демократического общества, – образование народа. Особое внимание американский исследователь уделяет бытующей в то время тирании, как форме правления. Тирания всегда процветает за счет невежества, а там, где «царит темнота», люди никогда не будут свободны. «В нынешнем стремлении распространить на как можно большую часть человечества благословение образования я вижу перспективу великого продвижения вперед, к счастью всей человеческой расы» [3. С. 16].

С таким же политическим энтузиазмом Джефферсон выступал за «свободную» прессу, что было не только логическим развитием событий, но и актуальным по тем временам. «Если демократия нуждается в гражданах, которые могут читать, – пишет Джефферсон, то из этого следует, что они должны быть свободны в своем чтении. Цензура любого рода и ограничение доступной каждому информации уничтожают саму душу демократии и заменяют деспотическую власть над телом человека тиранией над его разумом» [3. С. 16]. Сегодня трудно не признать актуальность вопросов, связанных с защитой прессы (СМИ), однако сама история свидетельствует о невозможности решения проблемы диалектического соотношения власти и прессы. Тот же самый принцип прилагался и к книгам. Джефферсон говорил, «если приведенные в книге факты фальшивы – это должно быть доказано и если аргументация ложна – она должна быть опровергнута, но ради Бога ради, предоставьте нам свободу выслушать обе стороны!» [3. С. 17]. Актуальным на наш взгляд, являются представления Джефферсона относительно свободы совести, в частности – демократия, при которой люди свободны думать и говорить, что они пожелают, также подразумевает и свободу совести. При всей актуальности «модели демократического общества Джефферсона», нельзя не заметить тот факт, что автор не рассматривает будущую модель общества как «государственный монолит», напротив, сама модель – это живой организм, которому свойственны перемены и реформы. Джефферсон знал, что в человеческом обществе ничто не вечно и ничто не застраховано от перемен и поэтому в 1816 г. он пишет: «Я, разумеется, отнюдь не сторонник частых и неоправданных опытом изменений в законах и конституциях... Но я также знаю, что законы и человеческие институты должны идти рука об руку с прогрессом человеческого разума... По мере того как совершаются новые открытия, как открываются новые истины, а обычаи и мнения меняются с изменениями обстоятельств, должны развиваться также и институты государства и общества, они также должны идти в ногу со временем. Каждое поколение людей... имеет право избирать для себя ту форму правления, которая, по его убеждению, более всего сможет помочь ему быть счастливым» [3. С. 17]. Сегодня Томас Джефферсон – этот мудрец демократии, сформулировавший фундаментальные принципы «идеального демократического общества» для своего народа, является неоспоримым классиком теоретического преобразования общественной жизни в рамках всемирного масштаба.

В современной исследовательской литературе довольно редко можно встретить серьезные научные изыскания относительно роли религии в организации и определении форм государственного правления. На первый взгляд это можно объяснить наличием некоторого конституционного «водораздела» между церковью и государством, однако такой аргумент сегодня не выдерживает критики,

особенно, если коснуться истории института церкви и самой религии как связующего звена в человеческих отношениях (Фейербах). Между тем, сама история свидетельствует о «политической активности» института церкви в деле организации человеческого общества. На одном из церковных собраний в 1904 г. обсуждался вопрос о «демократическом правлении» в государстве и обществе. В одном из выступлений отмечалось, что «представители современной демократии часто позиционируют себя пророками всенародного блага и прогресса, желая предоставить народу «свой идеал», а именно, участие всего народа и голоса каждого в особенности в развитии «прогресса». Но вместе с тем, отмечалось в выступлении, они (пророки) и знать не хотят: ни духа народного, ни вековых преданий и верований, на которых утверждалась жизнь народа, и как только демократия попадает в руки «законников от народа», её законодательный механизм принимается орудовать законами для своей цели, издавая закон за законом и не стесняясь нисколько соображением о том, насколько стесняются законом стремления и потребности быта и духа народного. «Этим путем создается и держится прямолинейный деспотизм мнимого народоправления, сосредоточенного в руках преобладающей партии, во имя идеальной истины и народного блага. В этом смысле всего для демократии опаснее и всего противнее – религия и церковь: воля человеческая так тесно связывается с верованием, в особенности церковным, что не легко бывает одолеть ее. Отсюда борьба практической демократии с церковью: самое существование церкви – смущение для демократии» [1. С. 43]. Не обошлось на этом почтенном религиозном собрании без критики в адрес существующей политики того времени и было отмечено, что «на первый раз эта политика нуждается еще в религии, на сколько религия нужна еще для её целей; – но для этого требуется снять с религии по возможности догматический облик, лишить ее способности действовать на душу дисциплиною характера и мышления; пусть остается в ней то, что, по мнению политики, составляет её недогматическую сущность, – то есть общие начала нравственности, соединяемые общим понятием о Боге и о нравственном достоинстве человека. Таким способом, очевидно, вытравляется из религии самая её сущность. Отсекаются корни, без которых растение жить не может, – хотя, как бы имеется в виду сохранить плоды его, то есть удержать результаты христианской совести, отняв ту веру, которая создала ее и хранила. Но политика демократии думает достигнуть техже результатов, заменяя в школе Закон Божий курсом морали, а в жизни общественной любовь и жалость христианскую началами и учреждениями альтруизма и филантропии» [1. С. 44–45]. Сегодня актуальность подобного утверждения прошлого века, особенно очевидна, когда речь идет о демократических преобразованиях в России и в частности, в нашей образовательной системе.

Нынешний информационный век вносит свои коррективы относительно понимания «политическим животным» (Аристотель) человеком не только демократии, но и всех демократических изменений в обществе. Людям нужно не «светлое» будущее, а понятное, стабильное и спокойное, к такому выводу пришли ученые ИС РАН при поддержке Российского научного фонда (РНФ) в октябре 2014 г. Сегодня, учитывая высокий уровень репрезентативности исследований, социологи констатируют: впервые за два прошедших года в умонастроениях россиян наметились позитивные перемены. На фоне роста числа оптимистов, которые смогли адаптироваться к существующим кризисным явлениям, больше половины (56%) опрошенных россиян не считают ситуацию в стране напряженной. Снизилось количество так называемых «катастрофистов», которые рисуют будущее страны в черных тонах. В ходе опросов социологи выявили любопытную закономерность. О Родине и о других людях наши сограждане печалятся гораздо больше, чем о себе самих. На вопрос о том, какие чувства у них преобладают в повседневной жизни, половина респондентов (48%) ответили «спокойствие и уравновешенность». При этом о безразличии и апатии говорили 23% респондентов. Можно отнести это к особенностям национального характера, но факт остается фактом. В нынешних условиях кризис остается кризисом, а патриотизм патриотизмом. На вопрос, какие чувства испытывают жители нашей страны к своей Родине, россияне произносят добрые слова и не проклинают свою страну, как это было в 90-х годах прошлого столетия. О любви к Родине заявили 13%, о гордости за неё – 20%, об уважении – 24%. Только четверть всех опрошенных (24%) испытывают эмоции со знаком минус – например, обиду (14%), возмущение (10%), 14% дать ответ затруднились, а равнодушных оказалось только 5%.

Прошедшие парламентские выборы показали, что люди устали от изобилия повторяющихся политиков, а к их речам выработали иммунитет, однако будущее свое население страны рассматривает как стабильное и спокойное. Наши люди не горят желанием устраивать перевороты, проводить «российские майданы» менять власть. Наибольшее доверие россияне испытывают к так называемой «державной триаде» – президенту России (81,8%), Российской армии – (65%) и православной церкви – (46%). Зато представительным институтам власти доверяют в меньшей степени: Совету Федера- ций – 46,4%, Государственной Думе – 45,5%, органам местного самоуправления – 25%, политическим партиям – 15 %. Надежность власти по-прежнему отождествляется с высоким уровнем доверия нынешнему президенту В. В. Путину. Люди уверены, что нынешняя власть при всех её недостатках, достойна народной поддержки, а Россия должна стать великой державой. Таковы результаты исследований по данным ВЦИОМ («Новое время» от 31 октября 2016 г.). Конечно, любые результаты исследований при всей репрезентативности, не могут претендовать на истину в последней инстанции, но факты – «упрямая вещь», и поэтому общую положительную динамику существующей демократии в России трудно не признать. При этом нельзя не

признать, что современные политические исследования и их результативность уже давно ориентированы ни столько на категориальное определение демократии, сколько на выявление особенностей социально-политической трансформации режима власти под названием демократия. Причем внимание исследователей акцентируется на структурной типологии неопатримониальных (неопатримониализм (от лат. patrimonium – вотчина, отчина) режимов, которая выстраивается на основе различных отношений между ядром режима и его периферией [9.]. В этой связи нельзя не отметить, что возникновение неопатримониализма, по мнению Ш. Эйзенштадта, обусловлено тем, что становление политических институтов современного государства во многих развивающихся обществах Азии, Африки и Латинской Америки происходит в рамках специфического режимного «синтеза» традиционного и современного. Становление неопатримониального режима является следствием неудачной или фрагментарной модернизации, что представляет собой одну из проблем демократизации современного общества.

Таким образом, различаются частичная демократия, жесткий тоталитаризм, авторитаризм и при этом каждый со своей спецификой неопатримониальных связей. На этой теоретической основе рассматривается разнообразие неопатримониальных режимов с африканской, латиноамериканской и постсоветской спецификой. В частности динамика постсоветских режимов в научных кругах представлена в трех измерениях: демократия, тоталитаризм и авторитаризм.

Такой подход в анализе динамики постсоветских режимов, на наш взгляд, позволяет выявить условия посткризисного демократического развития нашей страны. Например, особенностью устройства постсоветских неопатримониальных режимов является тот факт, что неопатрмониальные элиты в постсоветских государствах разделены и конкурируют между собой, прежде всего, за доступ к клиентарно-патронажной сети, в центре которой находится лидер государства. В этом смысле сущность политической борьбы в неопартимониальной системе состоит в борьбе за расположение и покровительство со стороны главы государства, но отнюдь не за голоса потенциальных избирателей [10.]. С этим трудно не согласится, поскольку высокая стабильность жестких авторитарных и тоталитарных режимов объясняется монополизацией главных политических ресурсов правящей группой, а также сплоченностью, солидарностью элит, благоприятными условиями ренты, личной харизмой правителя, геополитическим престижем и уверенностью, что каждый отступник будет подавлен соединенными усилиями тех, кто сохранил лояльность [9.]. Если признать верными эти факторы, то их ослабление, тем более скоординированное, должно снизить стабильность, как минимум, до уровня «турбулентности». Действительно, в прошлой истории тоталитарных режимов смерть диктатора, военное поражение, падение международного престижа, существенное сокращение государственных доходов и ренты для элиты – все это приводило к кризисам, а то и к распадам, глубоким трансформациям режимов. Сегодня, когда активизируется роль личности в истории, на наш взгляд, харизматическая личность становится доминантой любого процесса преобразования общества, а тем более общества демократического толка. Современный лидер-харизматик, обладает харизмой, как социокультурным феноменом, а сама харизма, понимается как *«совокупность психофизиологических свойств человека, проявляющихся в определенных социально-политических условиях в процессе коммуникативного распредмечивания личности»* [5. С. 50].

Особенности будущей российской «демократической действительности», на наш взгляд, тесно связаны с наличием двух факторов: личности лидера-харизматика, и окружающей его элиты. Будущая стабильность режимов на постсоветском пространстве зависит, таким образом, от того, насколько правящие группы сумеют нивелировать негативные факторы или хотя бы не допускать их одновременного действия. В этом случае сохранение сплоченности современных российских элит, высокий уровень рейтинга лидера, поддержание лояльности силовых структур, – оказываются главными условиями удержания современной авторитарно-демократической власти.

Литература

1. Вопросы жизни: сб. ст. М.: Синод. Тип. 1904. 70 с.

2. Георгий. Похвала Елене / пер. С. Кондратьева // Ораторы Греции. М.: Худож. лит., 1985. 290 с.

3. Джеферсон Томас. О демократии / сост.: Сол К. Падовер. СПб.: Лениздат, 1992. 335 с.

4. Йегер В. Пайдейя. Воспитание Античного Грека. Т. 1 / пер. с нем. А. И. Любжина. М.: ГЛК, 2001. С. 340.

5. Кравченко В.И. Харизматическая личность: многообразие понимания: Монография. СПб.: ЛГОУ им. А. С. Пушкина, 2005. 147 с.

6. Платон. Полное собрание сочинений в одном томе. М.: АЛЬФА – КНИГА, 2015. 1275 с.

7. Платон. Диалоги. Менексен / пер. с древнегреч. С. Я. Шейман – Топштейн. М.: Мысль, 1986. 345 с.

8. Платон. Государство / пер. с древнегреч. А. Н. Егунова. М.: АСТ, 2017. 356 с.

9. Розов Н. С. Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации // Полис. Политические исследования. 2016. №. С. 139–156.

10. Фисун А. А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация // Политическая концептология. 2016. № 4С. 158–187.

Rogova E.G.
Professor, Department of Philosophy
MHEI "Dniprovska Academy of Continuing Education"
Рогова Олена Георгіївна
професор кафедри філософії
КВНЗ «Дніпровська академія неперервної освіти»

THE ENCRACY AS A COMPONENT OF THE SPIRITUAL VALUES SELF-DEVELOPMENT
ЕНКРАТІЯ ЯК СКЛАДОВА ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО САМОСТАНОВЛЕННЯ

Summary: In this article are considered the philosophical-educational problems of the formation and the values and world-view foundation of the personal strong motivated ability to the voluntary self-restraint as a component of the anti-crisis consumer social and economic models. Is offered the definition of the encracy that is based on the interpretation of the texts of the Christian spiritual heritage. The encracy is defined as a stable personal spiritual quality that motivates a person to the self-rule and self-restraint on the basis of the assimilation to the expediency of the religious axiosphere. Are proposed some philosophical-educational directions for the forming of the encracy on the internal-personal and external-activity level. Is revealed the possibility of its perfection at the spiritual transcendental level.

Keywords*:* spirituality, personality**,** temperance, self-restraint, religious education.

Анотація: В статті розглядається філософсько-освітня проблематика формування та ціннісно-світоглядного обґрунтування особистісної здатності до добровільної та вмотивованої стриманості як складової антикризових споживацьких соціально-економічних моделей. На підставі тлумачення текстів християнської духовної спадщини запропоновано визначення поняття енкратії, як стійкої особистісної духовної якості, що мотивує людину до самокерування та самообмеження на підґрунті засвоєння доцільності аксіосфери релігійного світогляду та світосприйняття. Накреслені окремі філософсько-освітні напрямки формування чесноти енкратії на внутрішньо-особистісному і зовнішньо-діяльнісному рівні, розкрита можливість її удосконалення на духовно-трансцендентному рівні.

Ключові слова*:* духовність, особистість, помірність, стриманість, релігійна освіта.

Постановка проблеми. Невпинний процес розвитку науки, технологій і задоволення потреб продовжує впливати на зростання споживчих запитів. Наслідком руху світової цивілізації даним шляхом стали різноманітні кризові стани, підґрунтям яких є подолання рубікону між задоволенням потреб і задоволенням примх. Це і світова екологічна криза (виснаження енергетичних, водних ресурсів, скорочення орних земель; забруднення повітряного басейну, парниковий ефект тощо); і гострі соціально-економічні конфлікти з майже ритуальною боротьбою за престижність споживчої корзини, що стає безглуздою карикатурою на принцип здорової конкуренції; і руйнівна непомірність в забезпеченні себе фізичними задоволеннями (харчові розлади, алкоголізм, наркоманія тощо). Дані процеси вже давно викликали необхідність осмислення шляху, по якому йде людство і приступити до вироблення коригуючих програм оздоровлення з метою зниження темпів зростання кризових станів. Європейська філософська і соціальна думка вже глибоко проаналізувала, що таке споживання в його нинішньому вигляді. Так, робота одного з європейських дослідників феномена споживання Жана Бодрійяра «Суспільство споживання: його міфи і структури» [1] з'явилася ще в 1970 році. Свою увагу дослідженню цього питання приділяли також Е. Фромм, Х. Ортега-і- Гасет, З. Бауман, Р. Барт, Ф. Фукуяма, М. Фезерстоун, С. Жижек та багато інших зарубіжних науковців. Результат упертої гонитви за все новими придбаннями американські автори Т.Х. Нейлор, Дж. де Грааф і Д. Ванн у фундаментальній праці «Споживацтво. Хвороба, що загрожує світові» визначають, як «хворобливий, заразливий, такий, що передається усередині суспільства стан пересичення, перевантаженості боргами, тривоги і спустошеності [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх публікацій антимодернізаційні небезпеки суспільства споживання досліджує О. Ільїн [8]. Про необхідність самообмеження у міжособистісних стосунках наголошує Г. Ковалдо [7]. Соціокультурні чинники формування ідеологічних засад суспільства споживання аналізує О. Сінькевич [14]. Соціально-філософський аналіз витоків суспільства споживання проводить О. Сердюк [11]. Розглянуто особливості соціальних практик споживання, і типових рис суспільства споживання у соціальних практиках споживання Я. Зоською [6].

Оскільки ніяка соціально-економічна система не може існувати без концептуального обґрунтування і супроводу, остільки будь-яка її криза є не тільки чисто економічною чи соціальною, але і ідеологічною також. Тому важливою складовою програм оздоровлення суспільства споживання виступає етичний компонент, а також постановка проблем збереження цивілізації як найважливіша домінанта етичної поведінки. Сукупність поглядів на цю проблему в етиці отримала назву «етики самообмеження», яка походить від роботи Макса Вебера [2], що детально описує протестантську етику кальвіністів. Сьогодні *етика самообмеження* – це швидше світогляд, ніж стрункі концепції і теорії, проте світогляд, що вимагає серйозних змін в свідомості, особливо у свідомості зростаючої особистості. Дитяча форма синдрому необмеженого споживання набуває катастрофічних розмірів. Якого роду системи цінностей набувають сучасні діти, піддавшись дії синдрому непомірного споживання? Породжені ринком цінності у вигляді егоїзму, постійного прагнення до задоволень, відчуття невдоволеності і бажання безперервного споживання, що не припиняється, виявилися діаметрально протилежними тим цінностям, які більшість батьків хочуть

прищепити своїм дітям. Дати суспільству, а також системі освіти нові орієнтири успіху та повноцінності є головним завданням на шляху до посткризових споживацьких соціально-економічних моделей, що мають враховувати плекання навичок самообмеження. Ця думка знайшла віддзеркалення у О. Добридень, яка аналізує соціально-філософські аспекти розвитку неформальної освіти в контексті культури безпечного споживання [5]. Виховання помірності споживання як одного з найголовніших завдань екологічної освіти проголошують Б.Міркін та Л.Наумова [9]. Про самообмеження як засіб соціалізації і виховання особистості говорить Л. Сідак [12]. Н. Сіманова зазначає, що вихід на сучасну проблематику межі як норми є можливим при вихованні в особистості здатності до самообмеження [13]. Проте у порівнянні з великою увагою, що приділяється необхідності формування поміркованості та самообмеження, обґрунтування їх світоглядно-ціннісних засад, що забезпечують подолання синдрому безперервного споживання, досить слабко рефлексується у площині вітчизняної філософії освіти, наслідком чого є відсутність праксеологічних траєкторій їх плекання.

Мета роботи. Тому метою даного дослідження є філософсько-освітнє визначення та духовно-ціннісне обґрунтування здатності до поміркованого самообмеження та стриманості, які є одними з провідних характеристик духовності особистості, що відповідає традиційним релігійно-духовним уявленням про мистецтво самокерування та забезпечує мотивацію особистості до її міцного засвоєння, а також накреслення шляхів її плекання в сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Людина суспільства споживання вже давно сплачує гроші не за товар, а за імідж, статус, знаки самоідентифікації, за відчуття приналежності, купуючи не річ і не послугу, а засіб самовираження і стиль життя. Але сам факт готовності людей платити більше за свій імідж і спосіб життя говорить про те, що їм потрібен не стільки товар, скільки самовідчуття успішності та повноцінності. На цьому шляху дуже легко втрачається відчуття міри, межа необхідного в світі споживчої культури, що живе за принципом «скористайся – цим – один – раз – й – викинь – це – геть». «Понадзадоволення матеріальними благами – один із найважливіших принципів невідродженої особистості», – говорить прот. В. Свешніков [10, с.204]. Відношення, що формується у людей до речей, з часом переноситься і в сферу людських стосунків, породжує і міцно формує непомірність у всьому. Непомірність, як якість особи, є схильністю до подолання меж необхідного в задоволенні своїх бажань, вимог, намірів, устремлінь; прояву нестриманості, потурання перебору бажань. Непомірність має місце і в потуранні ненаситним відчуттям, що приводить до хворобливого дисбалансу організму. Тоді як, навпаки, дійсне оздоровлення приносить помірність як здатність зважено і розсудливо ставитись до задоволення своїх потреб, виявляти стриманість, непримхливість і невибагливість.

Свого часу ще стародавні греки вже застерігали від небезпек синдрому необмеженого споживача. Аристотель закликав остерігатися тих, хто оволодів більшою кількістю матеріальних благ, ніж здатен використати, і при цьому страждає недоліком духовних багатств. Він висловлював думку, що щастя прийде до тих, хто удосконалює свій характер і свій розум до найвищих можливостей і обмежує себе в придбанні матеріальних благ. Дві групи греків, а саме стоїки і циніки, ставились до накопичення матеріальних благ ще критичніше. Живучи просто, вони висміювали традиції і звичаї, яких дотримувалися їх багаті співгромадяни. Два тисячоліття тому їх ідеї були широко відомі по всьому середземноморському узбережжю. Учення Епіктету, Діогену та інших послідовників традиції циніків мають сильну схожість з ученнями, які сповідували перші християни.

Проте дослідження процесу еволюції будь-якої хвороби, починається зазвичай з пошуків першої людини, у якої було виявлено захворювання. У авраамічних релігійних традиціях історія самообмеження починається з перших людей, Адама та Єви. Не дивлячись на те, що в Едемському саду у них було все, що потрібно, вони отримали право володіння і управління всім творінням, і це право включало також і право на самокерування людини (Бут.1:26-28). Будь-яке керування, таким чином, починалося з окремої особистості та мало поширюватись від окремої особистості до решти життєвих сфер. Плекання людського самоврядування спочатку було пов'язаним з особистісною здатністю до утримання від посягання на заборонений плід без яких-небудь зовнішніх, стримуючих чи приборкуючих чинників. Перші люди повинні були самі управляти собою відповідно до Божої настанови, для того, щоб досягати успіху в житті (Бут.2,16-17). Фактично сенс заповіді полягав у формуванні таких навичок самообмеження, що свідчили про наявність внутрішніх гальм. Цей принцип стриманості цілком зрозумілий навіть раціональній свідомості. Це є ще більш зрозумілим для особистості, що довіряє промислительним діям Творця, влаштовуючим все дійсно необхідне для людини. Пошук надмірного, понад необхідного є порушенням принципу стриманості. Таким чином, перший урок, який підносить нам Біблія – це застереження проти прагнення до того, що перевищує необхідне (необхідним на початку шляху духовного удосконалення вважалось виконання трьох окремих завдань: завдання праці, дослідження навколишнього світу та формування стримання). Проте перші люди порушили заборону Бога про самообмеження через те, згідно Святому Письму, гріх увійшов до світу, і тепер будь-якій людині вельми складно керувати собою.

Старозавітні пророки засуджували тих, хто займався накопиченням багатств, принижуючи бідних і слабких. Більше всього цінувалася помірність: «Убогості і багатства не давай мені, живи мене насущним хлібом», – говорить книга Приповісток Соломона (Прип.30,8). Ті, хто оволоділи мистецтвом керування собою, мають справжню владу, згідно етики Старого Заповіту: «Довготерпеливий краще хороброго, і той, хто володіє собою краще за завойовника міста» (Пр.16:32). Повторення Закону неодноразово застерігає від порожнього марнотратства речей, від образу життя, наповненого прагненням до матеріального. Але, напевно, найсильнішому засудженню синдром споживацтва,

піддався у Новому Заповіті з боку самого Ісуса Христа, Який постійно застерігав від небезпек необмеженого прагнення до придбання багатства, проголошуючи його головною перешкодою для входження до Царства Небесного. «Легше верблюдові пройти крізь голчане вушко, чим багатому увійти до Царства Небесне», – говорив Він своїм послідовникам (Мат.19,24). Багатій людині, яка мала бажання слідувати за Христом, Він сказав, що той має спочатку продати все, чим володіє, і роздати гроші бідним. Хлопець відійшов із сумом, тому що у нього був великий маєток (Лк.18,18-24). Не накопичуйте собі скарбів на землі, – закликав Христос (Мат. 6,20). Краще будьте як птахи і квіти, які не мають нічого. Бог піклується про них, і навіть цар Соломон у всій своїй славі не може порівнятися з ними красою (Мат. 6,28-29). Христос попереджав про небезпеку поклоніння ідолу багатства та грошей. Він говорив, що не можна одночасно служити Богові і мамоні (Мат. 6,24). Він не промовив, що це важко і потребує зусиль, що це вимагає досвіду і мистецтва. Він наголосив, що це є неможливим. Однією з останніх публічних дій Ісуса стало жорстоке засудження синдрому споживацтва, який почав розповсюджуватися серед Його народу й просунувся у найсвященніше місце, храм, через вигнання торговельників з нього.

Закон самообмеження знайшов також своє віддзеркалення і в стосунках з оточуючими, в так званому золотому правилі (Мат.7,12), і в заповіді любові до ближнього (Гал.5,14). Той же закон пропонується і для почуттєвого стримання (1 Кор.6,9-10), упереджуючи зажерливість, пияцтво, розпусту, лиходійство.

За апостолом Павлом здійснення принципу стримання заради успішного виконання апостольського служіння і досягнення особистісної моральної досконалості необхідно пов'язано з боротьбою, труднощами і позбавленнями (1 Кор. 9, 27; Кол. 2, 20-23). Ап. Павло безперечно розуміє важливість реалізації в своєму житті принципу самообмеження. Цей принцип він також висуває у вигляді загальнообов'язкової вимоги, необхідної для духовного удосконалення. Проводячи аналогію між тими, що «біжать на іподромі», з одного боку, і християнами, що з великими зусиллями проходять призначений їм подвиг напруженого та безперервного удосконалення, з іншого, апостол зазначає, що між одними та другими існує певна схожість, бо вони за особливостями своєї діяльності мають дотримуватись суворої стриманості (1 Кор.9,24). Як спортсмени обмежують себе багато у чому для отримання перемоги у змаганнях і досягненні результатів, так і обмеження особистості у духовному зростанні має на меті отримання перемог духовних. У іншому місці (Гал.5,22) стриманість (έγκρατεί) прямо поставляється у апостола серед плодів духу, відродженого й освяченого в християнинові. Отже, за апостолом Павлом, для справжнього духовного зростання та удосконалення необхідним є дотримання закону самообмеження.

Ап. Петро представляє стриманість як один з проявів специфічних особливостей віри в християнській життєдіяльності («покажіть у вірі вашій ...стриманість» 2 Пет. 1,5-6), причому «стриманість» серед інших особливостей християнського життя щонайближче пов'язується з розсудливістю, а з іншого боку — з терпінням. Якщо відправним пунктом стриманості є віра, то кінцевим результатом її подальшого розвитку є любов, яка, очевидно, і служить метою всього релігійно-етичного християнського розвитку, що надихається і одухотворюється вірою.

Що стосується патрістичного вчення, то в ньому ми знаходимо докладне, ґрунтовне і глибоке розкриття суті, сенсу, важливості й значення етичного принципу стриманості (έγκρατεί). У просторі власне християнського зростання цей принцип, за думкою святих отців, тільки і отримує свій справжній глибокий сенс, так що тільки і саме тут здійснюється глибинно мотивована стриманість. Поняття стриманості (ή εγκράτεια) у патристичній писемності має дуже широкий обсяг, захоплюючи своїм змістом не тільки «зовнішню людину» (τον εξω άνθρωπον), але також і «людину внутрішню» (τον Ισω άνθρωπον), так що «стриманість фізична» далеко не покриває собою всього поняття, будучи лише одним з його істотних моментів. За словами св. Василя Великого [3], подвиг стриманості стосується не однієї тільки їжі, але тягнеться також і на все взагалі, що так чи інакше перешкоджає духовному життю. В цьому випадку зрозуміло, головним і переважним є стриманість від будь-якої пристрасті, від лукавих і суєтних помислів. Стриманість, що розуміється в широкому сенсі, є знищенням гріха, відчуженням від пристрастей. Вищою метою такого саме подвигу є приведення власної волі до гармонії з волею Творця — досягнення благочестя, що в трансцендентному вимірі може здійснюватись нескінченно на шляху до богоуподібнення.

Термін εγκράτεια походить від εγκρατής (έν κράτει ών). Відповідно до такого філологічного складу, названий термін означає, насамперед, силу, міць, владу того, хто бере участь в чому-небудь, отримав що-небудь; пануючий над чим-небудь, тренуючийся у стриманні, помірний, здержливий (Сирах 26,15; Прем. 8, 21). У Новому Завіті εγκρατής береться для позначення якості, якою необхідно повинен володіти кандидат в єпіскопа (Тит. I, 8). Έγκρατευομ - стриманий у всьому взагалі різноманітним способом (1 Кор. 9, 25). Цей термін із запереченням уживається для зазначення поведінки людей, яким важко керувати своїми статевими потягами (1 Кор. 7, 9). Нарешті, εγκράτεια означає чесноту тих, які управляють своїми пристрасними потягами, побажаннями, стримують і обмежують свої відчуття (Сир. 18, 29). У Новому Заповіті Апостол Павло говорить перед Феліксом про правду, про стриманість (έγκρατείας) і про майбутній суд, – маючи на увазі, швидше за все, зробити нарис перед язичницьким правителем найбільш характерних особливостей християнства, що пред'являються богоодкровенною релігією, особливо з причини наявного релігійно-етичного стану тогочасного язичництва (Діян. 24,25).

Таким чином, ми бачимо, що у текстах Святого Письма та патрістичних напрацюваннях особливої уваги заслуговує грецький термін εγκράτεια, що означає необхідний внутрішній закон стримання для тих, хто бажає духовного удосконалення. На підґрунті тлумачення терміну εγκράτεια під «енкра-

тією» як добровільною стриманістю будемо розуміти особистісні навички самокерування, саморегулювання, самовпорядкування, самоконтролю, самообмеження, самоприборкання проявів внутрішньої і зовнішньої непомірності з метою користування тільки необхідним, відповідаючим справжнім потребам душі й тіла, залишаючись у межах потреб, а не примх. Формування енкратії починається усередині, в серці людини, з її здатності управляти своєю свідомістю, волею, характером, думками, ідеями, спонуками, переконаннями, ставленням до навколишнього світу і бажаннями. То, як людина внутрішньо керує собою, визначає її зовнішні вчинки, манеру мови, поведінку, ставлення до власності тощо. Кожна зовнішня сфера управління є віддзеркаленням внутрішньої сфери. Іншими словами, внутрішнє є причиною зовнішнього. Чим більшими внутрішніми можливостями енкратії володіє людина, тим менше вона потребує зовнішнього управління. Відповідно, велика кількість законів і правил, необхідна для підтримки праведної поведінки людей, характеризує обмеженість можливості самоврядування. Історія свідчить, що людина може управляти собою, але лише в обмеженому ступені. Недолік самоврядування веде до посилення централізації зовнішнього управління, що, у свою чергу, веде до втрати свободи особистості. Оскільки енкратія не може бути нав'язана ззовні, а сама людина володіє обмеженими можливостями самовиховання, існує необхідність в іншому джерелі внутрішнього управління. Релігійна освіта відкриває, що реально людина може управляти собою тільки в тому випадку, якщо її розум, воля і почуття підпорядковані *Творцеві і Ним запропонованим нормам поведінки.* Отже, принцип енкратії, з точки зору релігійної етики, не може отримати міцної основи до тих пір, поки внутрішній світ особистості не починає вихід на трансцендентний рівень цінностей.

Що стосується норми, меж енкратії, то патристичне учення у розв'язанні цього питання приймає два основні напрями, в залежності власне від того, що саме є прямим об'єктом названої чесноти, — порочні пристрасті та гріховні потяги людської природи або ж її природні і необхідні потреби. Унаслідок корінної відмінності названих об'єктів, і регулюючий їх прояв принцип енкратії отримує абсолютно різне застосування, має різний характер в тому і іншому випадку. Що стосується гріховних проявів, що мають місце в людській природі, то у відношенні до них принцип енкратії слід вживати без будь-якого обмеження, в сенсі абсолютному і безумовному. В цьому випадку будь-яке послаблення є справою небажаною і неналежною, як зрада принесеній обітниці, тому саме й пропонується рішуче дотриманням принципу енкратії.

Зовсім інший відтінок і інші характерні особливості отримує енкратія в тому випадку, якщо існують певні природні потреби людської істоти. У такому випадку енкратія не може бути застосована без значних обмежень, бо християнство зовсім не має на увазі не тільки рекомендацій щодо недбання про фізичне тіло, але воно несхвально ставиться навіть до його «виснаження» (ἀφειδία), коли практикується нехтування про задоволення необхідних потреб Звідси з'ясовується, що фізична стриманість своїм необхідним, головним і основним припущенням має спостереження розуму людини за станом своїх психофізіологічних сил і потреб з метою стримання їх в необхідних межах і, коли це уявляється доцільним, з метою етичного вдосконалення, – навіть відмовляти їм в задоволенні.

Проте в справі такого підпорядкування фізичної сторони інтелектуальній, має бути дотримувана розсудливість. В цьому відношенні можливі і дійсно спостерігаються дві рішуче відхилені від здорового принципу енкратії крайнощі, в рівній мірі небажані і не нормальні. З одного боку, завжди були і є люди, які цілком віддаються потягам до задоволень, пристрастей і насолоди. З іншого боку, бувають і такі, які, цілком зосередивши свої сили і увагу на боротьбі проти задоволень, виявляються переможеними протилежною крайністю: печалями, спалахами гніву, злопам'ятством і всім іншим, що є абсолютно протилежним пристрасті до задоволень. Це і спостерігається найчастіше при надмірно аскетичному способі життя. Енкратія порушується і знищується зовсім не тим, що задоволення певної потреби має елемент задоволення, відчуття приємності, це відбувається саме і лише у тому випадку, коли у людини починає панувати захоплення прагненням до приємностей життя самим по собі, тобто коли насолода, задоволення самі по собі є метою задовільнення певної потреби.

Отже, уникаючи полюсних крайнощів енкратичного розвитку, розглянемо філософсько-освітні напрямки його плекання. Вважаємо, що чеснота енкратії має формуватись через навички самовиховання, самонавчання і самоконтроля. Самовиховання передбачає розвиток сили волі, відповідальності і обов'язковості, емоційної врівноваженості з контролем особистих відчуттів, реакцій на події, що відбуваються, через самодисципліну, самостимулювання, самоаналіз, подолання негативних шкідливих емоцій або створення нових позитивних якостей особистості. Самонавчання передбачає прагнення людини до вдосконалення за допомогою отримання інформації і знань на основі певних прагнень до щастя, до пошуку відповідей на сенсожиттєві питання, формування навичок розрізнення «зерен від полови», як вміння виділяти головне від другорядного. Самоконтроль – це оцінка внутрішніх відчуттів за результатами виконуваних або виконаних дій. Внутрішні відчуття при самоконтролі зазвичай базуються на засвоєних моральних цінностях, прийнятих нормах або традиціях. Самоконтроль дозволяє людині оцінити свою діяльність, виявити свої можливості для її поліпшення, переконатися у відповідності або невідповідності дій цінності енкратії.

На початку свого формування принцип енкратії є більш кількісним, ніж якісним і полягає у зменшенні непомірності, заради вищих цінностей. Проте мірою свого зростання він набуває якісного значення до свого максимального розгортання – до жертовності як готовності й здійснення певної віддачі.

Визначимо можливі рівні формування енкратії. Перший рівень – внутрішньо-особистісний, на якому процес становлення якості відбувається через самопізнання себе, власної недосконалості у досягнення поставлених цілей (помилкові рішення,

невиважені вчинки тощо). Реалізація цього аспекту залежить від рівня інтелектуального розвитку, сили волі, етичних якостей і емоційної стійкості індивідуума. Людина з розвинутими зазначеними характеристиками здатна самостійно утілювати задумане в життя у напрямку до самовдосконалення. Від результатів самооцінки залежить мотивація людини до подальших дій і досягнення наступних цілей у засвоєнні енкратії.

Другий рівень – зовнішньо-діяльнісний. Оскільки духовність має вчинковий характер, на перший план висуваються такі якості особистості, як уміння втілювати в життя всі знання і ресурси, які придбала людина з метою реалізації її світоглядних засад (від безмежного споживання до самообмеження), побудови нової стратегії життя, ланцюжків удосконалення. У цьому підході релігійно-етична освіта цілком здатна стати підґрунтям дієвої самоорганізації людської особистості.

Третій рівень – трансцендентно-духовний. Духовна культура особистості складається з сукупності наступних якостей людини: рівня духовно-ціннісної освіти; наявності релігійних переконань і мотивацій, рівня духовного розвитку, прагнення до самовдосконалення. Релігійна освіта є основою духовного аспекту становлення енкратії особистості. Прагнення стати краще, змінити цей світ, жити по законах і заповідях, прописаних у Святому Письмі, – все це основи самовдосконалення, що ведуть до висот духовної самореалізації. І навіть, якщо шлях, орієнтований на ці цінності буде пов'язаний з великими самообмеженнями, ні на який інший шлях людина не погодиться: тільки на цій дорозі збираються скарби її серця. Саме на цьому рівні особистість з великою обережністю ставиться до закликів тих людей, які часом гаряче і переконливо пропонують шляхи, іноді дуже схожі, але такі, що ведуть до інших цінностей.

Щеплені людині з дитинства цінності духовного рівня стають для неї орієнтиром для дій і вчинків впродовж життя. Тому важливо у вихованні підростаючого покоління обирати правильну послідовність розвитку в душі дитини духовних якостей. Варіантом такого розвитку цілком може стати включення релігійно-гуманітарного компоненту до навчальних планів, який з великою вірогідністю може виховати високодуховних осіб, які прагнуть до самопізнання, самоорганізації і самовдосконалення. Для цього релігійна освіта має всі ресурси, щоб мотивувати і спрямувати думки і прагнення учнів в доброчинне русло, або розкрити небезпеку непомірності у житті людини на самому початку життєвого шляху. Енкратія є проявом перемоги над будь-якими автономними прагненнями індивідуальності, у тому числі й автономії природних потягів.

Висновки. Стійке суспільство може бути досягнуте не на рівні зовнішніх заборон і обмежень, а на свідомому самообмеженні, на вільній здатності всіх разом і кожного окремо керувати собою, бути здатними до стриманого споживання і, головне, на вмінні сформувати освітні траєкторії трансляції цих чеснот підростаючому поколінню. У жодній з релігійних традицій призначення людини не розглядається як просте накопичення речей, грошей або задоволень. Релігійно-етична чеснота енкратії в своєму повному розгортанні, за умови правильного, доцільного користування нею, забезпечує досягнення не тільки негативної мети — викорінення пороків, звільнення від згубних пристрастей, але разом з цим, необхідно припускає і позитивне вдосконалення особистості шляхом придбання чеснот, протилежних порокам, завдяки стриманості. Формування енкратії засобами релігійної освіти пропонується на внутрішньо-особистісному, зовнішньо-діяльнісному рівні та відкритті можливості духовно-трансцендентного рівня її удосконалення. Її формування повинно бути чужим насильства і крайньої напруги, з визначенням, де закінчується непомірність і неприродність у напрямку задоволенні якоїсь потреби, і де починається власне нормальний її стан, що виявляється в запитах і потребах, що мають бути обов'язково задоволені.

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структура / Ж. Бодрийяр. – М. : Культурная революция : Республика, 2006. – 269 с.

2. Вебер Макс. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер; [пер. с нем. М. И. Левиной и др.]. – М.– СПб : Центр гуманитарных инициатив, 2013. – 649 с.

3. Василий Великий (свт., архиеп. Кесарии Каппадокийской). Избранные поучения / свт. Великий Василий. – М. : Братство св. ап. Иоанна Богослова, 2003. – 685 с.

4. Грааф Джон. *Потреблятство*: *болезнь, угрожающая миру*: [пер. с англ.] / Дж. де Грааф, Д. Ванн, Т.-Х. Нэйлор. – Екатеринбург : Ультра. Культура, 2005. – 375 с. Режим доступу: – http://insiderblogs.info/wp-content/uploads/2012/01/vann_dyevid_potreblyatstvo_bolezn_ugrozhayushaya_miru.pdf

5. Добридень О. В. Неформальна освіта як стратегічний навігатор у сфері безпечного споживання / О.В. Добридень // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2013. – № 2(31). – С.47-52

6. Зоська Я. В. Соціальні практики сучасного споживача в Україні / Я. В. Зоська // Грані. – 2011. – № 6. – С. 94-98.

7. Ковалдо Г. Толерантність як вимога розуму та взаємного самообмеження / Г. Ковадло // Філософські діалоги 2010. Вип. 4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. — К., 2010. — С. 159-168.

8. Ильин А. Н. Антимодернизационные аспекты потребительского общества / А. Н. Ильин // Социологические исследования. – 2013. – № 5. – С. 121-127.

9. *Миркин* Б. М. *Железная клетка* консумеризма / Б. М. *Миркин*, Л. Г. Наумова // Биология в школе. – 2014. – № 7. – С. 46-48.

10. *Свешников* В. прот. *Очерки* христианской этики / Прот. В. *Свешников*. – М. : Паломник, 2001. – 624 с.

11. *Сердюк О. О. Витоки* суспільства споживання: соціально-філософський аналіз / О. О. *Сердюк* // Грані. – 2014. – № 7. – С. 26-31.

12. *Сідак* Л. М. *Самообмеження* як один з головних засобів саморозвитку особистості / Л. М. *Сі-*

дак // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2015. – Вип. 45(1). – С. 241–253.

13. Симанова Н.О. Лиминальная персональность и отношение к жизни через самоограничение / Н.О. Симанова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 7., Ч. 2. – С. 155-157.

14. Сінькевич О.Б. Ідеологія суспільства споживання та масова культура: філософсько-культорологічний аналіз / О.Б. Сінькевич // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании'2012: материалы Международной научно-практической интернет-конференции, (18-27 декабря 2012 г.). – Режим доступу: http://www.sworld.com.ua/index.php/en/philosophy-and-philology-412/philosophical-anthropology-412/15224-412-1223

Sivkov P.Y.
Vice-president of NP "National expert union", engineer degree.
Lyasnikov M.V., *candidate of technical sciences, manager of laboratory of physics and chemistry, scientific secretary of "scientific research institute of museum activity standardization"*
Shestakov V.A., *Doctor of Philosophical Sciences, Director of ANO "Scientific research institute of museum activity standardization".*
Shestakov D.V., *Master of information technology, vice director of ANO "Scientific research institute of museum activity standardization"***.**
Сивков П.Ю.
Вице-президент НП «Национальный союз экспертов», Дипломированный инженер
Лясников М.В.,
кандидат технических наук, зав физико-химической лабораторией, Ученый секретарь "Научно-исследовательский институт стандартизации музейной деятельности"
Шестаков В.А.,
доктор философских наук, Директор АНО "Научно-исследовательский институт стандартизации музейной деятельности"
Шестаков Д.В.,
магистр информатики, заместитель директора АНО "Научно-исследовательский институт стандартизации музейной деятельности"

SPECIFICATION OF THE COEFFICIENT IN VITAL SIGNIFICANCE OF CULTURAL VALUE
УТОЧНЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ КОЭФФИЦИЕНТА ЖИЗНЕННОЙ ЗНАЧИМОСТИ КУЛЬТУРНОЙ ЦЕННОСТИ

Summary: current article has a goal to provide an objective definition to vital significance of cultural value. Special significance status is issued by experts, and while they are attested by ministry of culture, the decision is still mostly formed through subjective personal inference. Result of such actions often leads to inadequate restriction of art object owners' rights. Authors of this article propose a solution that will allow a process of expert decision making to satisfy criteria of scientific principle, authenticity and verifiability.

Keywords*:* cultural value, vital significance, object of cultural heritage, probability of authenticity, Euler number.

Аннотация: Настоящая статья ставит своей целью дать объективное определение особой значимости культурной ценности. Статус особой значимости культурных ценностей назначают эксперты, аттестованные Министерством культуры России на основе субъективных личных заключений. Это решение накладывает ограничения на права владельцев произведений искусства. Авторы предлагают решение. Рекомендуемые действия экспертов отвечают критериям научности, достоверности, проверяемости, доказательности.

Ключевые слова*:* культурная ценность, жизненная значимость, объект культурного наследия, вероятность подлинности, число Эйлера.

Постановка проблемы. В некоторых случаях экспертизы культурных ценностей и объектов культурного наследия (памятников истории и культуры), например, при проведении государственных историко-культурных экспертиз объектов культурного наследия (памятниках истории и культуры), а так же для принятия решения о выдаче разрешения на вывоз культурных ценностей за пределы Российской Федерации, применяется понятие «особо ценных объектов культурного наследия» и коллекций, «имеющих особое культурное, историческое или иное значение».

Культурные ценности – движимые предметы материального мира независимо от времени их создания, имеющие историческое, художественное, научное или культурное значение;

Культурные ценности, имеющие особое значение, - культурные ценности, отнесенные в соответствии с критериями, установленными Правительством Российской Федерации, к культурным ценностям, имеющим особое историческое, художественное, научное или культурное значение; [2. Ст.5].

Не подлежат вывозу без обязательства их обратного ввоза следующие культурные ценности, за исключением случаев, установленных настоящим Законом:

культурные ценности, имеющие особое значение, за исключением случаев вывоза таких культурных ценностей физическим лицом - их автором;

культурные ценности, постоянно хранящиеся в государственных и муниципальных музеях, архивах, библиотеках, иных государственных и муниципальных организациях Российской Федерации, осуществляющих постоянное хранение культурных ценностей;

культурные ценности, включенные в состав Архивного фонда Российской Федерации, Музейного фонда Российской Федерации, в национальный библиотечный фонд, в том числе находящиеся в частной собственности; археологические предметы [2, ст.35,1.]

В тексте процитированного законодательного акта не приводится определение «особо ценных объектов культурного наследия» и «коллекций, имеющих особое значение». В условиях Таможенного союза и распространения действия Решения Коллегии Евразийской экономической комиссии от 21 апреля 2015 г. № 30 "О мерах нетарифного регулирования" и Соглашения от 18.06 2010 г. «О порядке перемещения физическими лицами товаров для личного пользования через таможенную границу таможенного союза и совершения таможенных операций, связанных с их выпуском» проблема вывоза за пределы Российской федерации культурных ценностей, чей возраст на дату оформления составляет 100 и более лет, становится актуальной.

Если ранее большая часть культурных ценностей, предлагаемая к вывозу за пределы России, отклонялась экспертами по формальному признаку – 100 лет с момента изготовления (создания, выявления), то в настоящее время эта категория культурных ценностей существенно трансформировалась, до «культурных ценностей (коллекции культурных ценностей), имеющих особое значение». Временной барьер не является основным признаком, ограничивающим права владельца культурной ценности на вывоз предмета за пределы России, но одновременно и значительно ограничивает его возможности вывоза таковых вне временных рамок создания культурной ценности, если экспертом будут выявлены признаки «особого культурного исторического и (или) иного значения». Именно на эксперта законодательство возлагает обязанности по установлению свойств и качеств представленного к вывозу предмета (группы предметов). Ещё в большей степени понятие «особо значимых объектов культурного наследия» необходимо при определении категории памятника истории и культуры [11, ст.3,4,9,24].

Для унификации определения «объект культурного наследия особого значения» предлагаем обратить внимание на основные базовые принципы, применимые к культурным ценностям.

Анализ последних исследований и публикаций: к категориальному определению культурных ценностей можно отнести следующие разделы:

- Предметы (вещи, книги, документы), в том числе коллекции оных;
- Объекты (здания, сооружения, строения либо их фрагменты, непосредственно связанные с территорией, на которой они на расположены и которая их окружает), в том числе ансамбли (коллекции объектов культурного наследия) или непосредственно земельные участки;
- Объекты природного наследия (объекты живой природы, леса, поля, горы, реки озёра и пр.);
- Феномены нематериального культурного наследия (сказы, говоры, технологии, способы, приемы традиции и пр.);
- Культурные программы (проекты), как планы по осуществлению культурной деятельности по воздействию на население в определённых целях;
- Места сосредоточения культурных ценностей без учёта культурно-исторического значения зданий, в которых они находятся (музеи, архивы, библиотеки, иные места сосредоточения коллекций культурных ценностей [4, ст.3]).

У выявленных и поставленных на государственный учёт культурных ценностей, «имеющих особое культурное, историческое или иное значения», имеется формальный признак – регистрационный номер, который присваивается при условии, если предмет (объект) включён в Свод особо ценных объектов культурного наследия народов Российской Федерации [9, п.2]. Проверить наличие вывозимого предмета на предмет отнесения к особо ценным объектам культурного наследия можно по ссылке на интернет ресурс [5]. В случае обнаружения вывозимого предмета, или объекта в электронной базе по указанному выше адресу, его установленные признаки следует указать в экспертном заключении.

1. Дата регистрации.
2. Регистрационный номер.
3. Дата и номер указа Президента Российской Федерации, на основании которого объект отнесен к числу особо ценных.
4. Полное наименование объекта.
5. Местонахождение объекта.
6. Тип объекта (музей, библиотека, архив, учебное заведение, научная организация и т.п.).
7. Наименование органа исполнительной власти (ведомства), в ведении которого находится объект. [8]

Безусловно, далеко не все культурные ценности и объекты культурного наследия, имеющие особое значение для культуры и искусства народов России, прошли процедуру включения в состав Свода особо ценных объектов культурного наследия, поэтому на эксперта, участвующего в государственной экспертизе объектов культурного наследия или экспертизе на право вывоза предмета за пределы Российской Федерации, накладывается обязательство выявления в представленном на экспертизу предмете (объекте) признаков особой значимости его для народов России, если таковые в нем обнаруживаются.

В начале XX века русский философ и математик П. Флоренский [12, с. 547] доказал, что культурная ценность определяется как произведение степени вероятности подлинности материального носителя культурной ценности, на его ценность,

выраженную в нравственных ожиданиях эксперта (1)

$$КЦ = \rho\alpha; \quad (1)$$

где ρ – степень вероятности подлинности материального носителя культурной ценности, α – её ценность, выраженная в нравственных ожиданиях эксперта.

Для определения признаков особой значимости культурной ценности целесообразно использовать формулу

$$Cv = P \times k(\sum_{s=1}^{13} vscs + \sum_{s=1}^{13} vsacrs + \sum_{s=1}^{13} vms + \sum_{s=1}^{13} vids + \sum_{s=1}^{13} ves + \sum_{s=1}^{13} ve\cos + \sum_{s=1}^{13} vsims); \quad (2)$$

где, *Cv* – значимость объекта культурного наследия, как суммы всех элементов (составляющих частей) предмета (объекта культурного наследия или события) $n(a_1, a_2, a_3 \ldots a_n)$; ρ_n – онтологическая ценность или вероятность (подлинности материального носителя предмета (объекта); *P({Cv})=1/n*, вероятность события); k – коэффициент жизненной значимости; *vsc* – научная ценность; *vsacr* – сакральная ценность; *vm* – моральная ценность; *ves* – эстетическая ценность; *vid* – идеологическая ценность; *veco* – экологическая ценность; *vsim* – символическая ценность; *s1, s2, s3 … s13* – общественные образования, в аспекте которых устанавливается значимость . [10, С. 132]

При использовании формулы (2) эксперт первоначально устанавливает вероятность подлинности предмета. Для определения вероятности подлинности материального носителя ценности целесообразно наличие заключения технико-технологической экспертизы [13, с. 229], в котором бы имелись суждения о всех существенных компонентах (элементах, частях) материального носителя культурной ценности, с указанием состава, структуры, технологии создания (производства, возникновения, ремонта, реставрации).

Вероятность подлинности (ρ) материального носителя культурной ценности (*Cv*) предлагаем охарактеризовать формулой (3):

$$p(Cv) = P(Cv)\frac{nCv}{n}; \quad (3)$$

где материальный носитель культурной ценности (C_v) имеет место состоять в конечном подмножестве всех элементов (O^A_n) $Cv \in O^A_n$, и число элементов памятника будет иметь составлять определенное число $n\ |Cv| = n_{Cv}$.

Вероятность подлинности (*P*) любого элементарного материального носителя культурной ценности (*Cv*) можно описать формулой (4):

$$P(\{Cv\}) = 1/n, \forall Cv \in O_n^A; \quad (4)$$

где *P* – вероятность подлинности материального носителя культурной ценности (*Cv*); *n* – количество подлинных частей (элементов) материального носителя культурной ценности (*A*), для всех частей (элементов), из которых состоит множество культурной ценности (O^A_n); ∀ – квантор всеобщности (для всех) [13, с. 230].

Таким образом, онтологическая значимость объекта культурного наследия или культурной ценности, может выражаться в виде вероятности подлинности материального носителя культурной ценности. Это утверждение верно и для определения мемориальной ценности объекта, в получении вероятности события, которое могло бы быть.

Если в исследуемом предмете (объекте) <50% подлинных частей (деталей, элементов), то подлинность данного предмет (объект) будет не всегда очевидна. Исключение из этого правила представляют собой только предметы имеющие особую ценность, само существование которых, пусть даже в реставрированном виде является жизненно значимым для многочисленных социальных групп – народов, наций, политических классов, представителей традиционного религиозного культа, рас, человечества.

Подлинность материального носителя лучше всего выражать коэффициентом (ρ) в виде десятичной дроби (от 0 до 1). Цифра 1 представляет собой 100% подлинность материального носителя.

Для удобства фиксации, результаты исследования вероятности подлинности мы предлагаем заносить в таблицу 1:

Таблица 1. Результаты фиксации вероятности подлинности материального носителя культурной ценности.

Название объекта культурного наследия (ОКН)		ОА	ρ	Признаки ОКН или его обособленной части (название части, подлинность, автор, изготовитель, способ/материал, год создания и пр)							
	обозначение	название части ОКН (Cv)	подлинность или её отсуствие (0/1)								
a	n	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l
	1										
	2										
	3										
	4										
	5										
	6										
	7										
	8										
	9										
	10	**сумма**									

Установив вероятность подлинности материального носителя предмета (объекта), эксперт должен стремиться описать признаки особой значимости культурной ценности (объекта культурного наследия), если таковые им обнаруживаются при исследовании. Подробный порядок экспертиз изложен в нормативно-распорядительных документах Министерства культуры РФ, а комментарии к ним в специальной литературе [12].

Для удобства фиксации признаков рекомендуется использовать таблицу 2:

Таблица 2. Фиксация результатов выявления признаков особой значимости культурной ценности

Социум	Вероятность подлинности	Виды значимости (ценность)						
k	ρ	vsc	vsacr	vm	ves	vid	veco	vsim
Общественные группы	Онтологическая ценность	Научная ценность	Сакральная ценность	Моральная ценность	Эстетические ценности (архитектура, живопись, музыка и т.д.)	Идеологическая ценность (родовая, корпоративная, государственная и т.д.)	Экологическая ценность	Символическая ценность
s1. семья								
s2. род								
s3. народ								
s4. церковь								
s5. община								
s6. профессиональное сословие								
s7. творческое объединение								
s8. класс								
s9. политическая партия								
s10. нация								
s11. раса								
s12. биологический вид								
s13. иное								

Зафиксированные признаки особой значимости ранжируются экспертом в зависимости от отношения к тем группам общества, для которых они являются жизненно значимыми. При этом спекулятивные, по природе гуманитарных исследований, действия эксперта рекомендуется сопровождать данными объективного контроля (результаты обработки первичных носителей информации) с состоянием исследуемого объекта [3]. Таблица 2 уже содержит графу вероятности подлинности, в которую можно перенести данные из таблицы 1 [7].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Если экспертом выявлена значимость (традиционная, эстетическая, идеологическая или иная другая), то он отмечает её наличие простановкой цифры 1 в соответствующей ячейке таблицы 2.

Для установления «особо ценных объектов культурного наследия», ранее мы предлагали присваивать коэффициенты жизненной значимости (k) для определённых социальных сообществ. При этом k, произвольно, выбиралась равная числовому значению 2. Произвольный выбор константы представлял явную недоработку этой темы.

Цель статьи. В настоящей статье мы предлагаем использовать в качестве базового коэффициента жизненной значимости число Эйлера, приблизительно равное 2,71828 в десятичной системе счислений.

Изложение основного материала. Выбор числа Эйлера как константы Коэффициента значимости не случаен. В первую очередь число *e* присутствует в одном из фундаментальных законов познаваемого нами мира, о том, что прирост величины пропорционален самой величине: *«$\Delta I \sim I\Delta t$ (5), где, I - сигнал, а Δt - малый интервал времени, за который происходит прирост сигнала ΔI. Поделив обе части равенства на I и проинтегрировав, получим $\ln I \sim kt$. Или: $I \sim \boldsymbol{e}^{kt}$ – закон экспоненциального нарастания либо убывания сигнала (в зависи-*

мости от знака k). Таким образом, закон пропорциональности прироста величины самой величине приводит к натуральному логарифму и тем самым к числу e» [1].

Таким образом, свойства культурной ценности не изменяются, если она признаётся жизненно значимой для значительного количества представителей социума. Её персонализация по объекту не изменяется, но изменяется персонализация по субъекту обладания. Осталось определить, при каком значении коэффициента значимости культурная ценность приобретает признак особо значимой. В этом нам поможет рис. 1, который содержит график распределения функции $\sqrt[x]{x}$, максимум которого достигается при x = e. Немного модернизируем значения. На графике по оси абсцисс отмечаем численность социальных групп в миллионах человек, а по оси ординат – коэффициент значимости. Нетрудно заметить, что максимальное значение кривая достигает при численности населения свыше двух миллионов, при коэффициенте значимости, приближающемся к 1,5; собственно, это максимальное состояние и описывается числом Эйлера. Достигнув экстремума в районе 2,5 миллионов человек, кривая несколько идёт на спад, но никогда не опускается ниже 1,4. Такое распределение функции можно интерпретировать тем, что особо значимые культурные ценности, имеющие мировое значение, обычно признаются бесценными (или равноценными настолько, что утрата любой из них невосполнима), хотя очевидно, что они имеют рыночную стоимость. Таким образом, согласно графика распределения функции, представленной на рис 1.

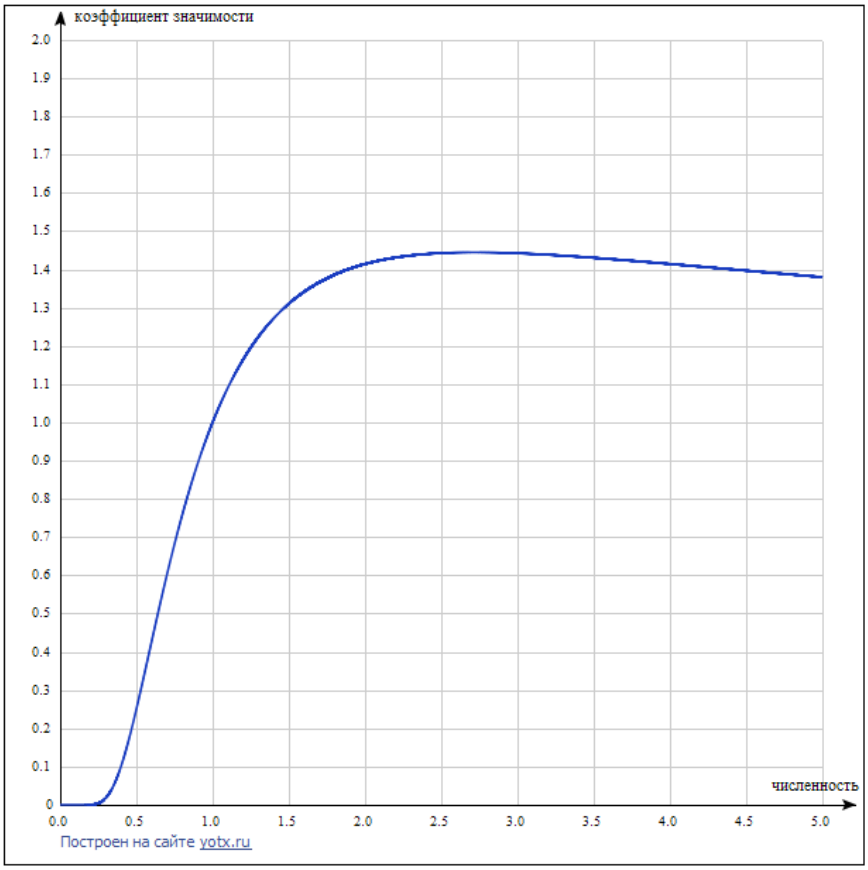

Рис. 1. График распределения функции $\sqrt[x]{x}$ для определения коэффициента жизненной значимости

1. всемирная (всенародная) (s10-s12) значимость характеризуется k = e, где e – число Эйлера. Не обязательно, чтобы её признавали общезначимой все жители России. Если культурная ценность является жизненно значимой для более чем 2 млн. граждан, она может быть признана имеющей особое значение. Коэффициент значимости k равен 1,444, как это отмечено на оси ординат.

2. политическая (общественная, религиозная, научная, региональная, городская и т.п.) (s3-s9) характеризуется k=$\sqrt[x]{x}$ при значении x = от 0,3 до 1,0 (в зависимости от численности населения России, признающих культурную ценность жизненно значимой в интервале от 0,3 млн. граждан до 1 млн. граждан). Коэффициент значимости будет в интервале k = 0,018 -1,

3. семейная (родовая) (s1-s2) характеризуется k= $\sqrt[x]{x}$ при значении x от 0,0003 до 0,3 (в зависимости от численности населения России, признающих культурную ценность жизненно значимой в интервале от 0,0003 до 0,3 млн. граждан). Коэффициент значимости будет в интервале k = от 0 до 0,018.

При расчете общезначимости итоговые коэффициенты (k_1, k_2, …, k_n) суммируются и умножаются, согласно приведённой выше формуле (2), на коэффициент вероятности (ρ), полученный ранее и зафиксированный в таблице 1.

Продемонстрируем определение особой значимости культурных ценностей на примерах:

Пример 1: некий предмет – фотография (f1) имеет:

вероятность подлинности материального носителя 98% – P_{f1}=0,98

экспертом выявлено наличие в нём культурной ценности, а именно идеологической значимости (родовой для истории представителей этой фамилии), и научной (семейной значимости для характеристики жизненного пути представителя семьи, как исторического деятеля) k_{f1}=0,1

$$Cv = P \times k(\sum_{s=1}^{13} vscs + \sum_{s=1}^{13} vsacrs + \sum_{s=1}^{13} vms + \sum_{s=1}^{13} vids + \sum_{s=1}^{13} ves + \sum_{s=1}^{13} ve\cos + \sum_{s=1}^{13} vsims) ;(2)$$

$C_{vf1}= P_{f1}$ xk_{f1}x (Σvsc+$\Sigma_{VID\ GEN}$) = 0,98x0,1(1+1) = 0,196

Числовое значение семейной фотографии, как культурной ценности, после проведённых подстановок и вычислений составляет 0,196, что существенно менее 1. Таким образом фотография, как культурная ценность не имеет особого культурного значения, и по нормам российского законодательства и правилам оформления перемещения через государственную границу, эта культурная ценность может быть вывезена за пределы Таможенного союза.

Если по результатам вычислений получается числовое значение не менее 1, то у культурной ценности (C_v) можно считать наличие особой общественной значимости.

Пример 2: некий предмет – бивень мамонта (археология) (м1) имеет:

Часть бивня мамонта на 48% заполнена пластификатором (смесью костной муки и связующего вещества), вероятность подлинности материального носителя 62% – $P_{м1}$=0,62;

экспертом выявлено наличие в нём культурной ценности, а именно научной значимости (как предмета, иллюстрирующего животный мир России), и идеологической (для истории Российской Федерации) $k_{м1}$=2,718

$$Cv = P \times k(\sum_{s=1}^{13} vscs + \sum_{s=1}^{13} vsacrs + \sum_{s=1}^{13} vms + \sum_{s=1}^{13} vids + \sum_{s=1}^{13} ves + \sum_{s=1}^{13} ve\cos + \sum_{s=1}^{13} vsims) ; (2)$$

$C_{vf1}= P_{м1} * k_{м1} * (\Sigma vsc + \Sigma_{VID\ GEN}) = 0,62 * 2,718 * 1 = 1,68$

Числовое значение бивня мамонта, как культурной ценности после проведённых подстановок и вычислений составляет 1,68, что существенно более 1. Таким образом, бивень мамонта, как предмет археологии и как культурная ценность имеет особое культурное значение. По нормам российского законодательства и правилам оформления перемещения через государственную границу, эта культурная ценность, имеющая особое значение, не может быть вывезена за пределы Таможенного союза [3, ст. 35.3.6, 35.4.5].

Пример 3: некий предмет – художественное произведение современного художника (к1) имеет:

вероятность подлинности материального носителя 98% – $P_{к1}$=0,98.

экспертом выявлено наличие в нём культурной ценности, а именно эстетической значимости (для живописи Российской Федерации), и идеологической значимости (национальной значимости для иллюстрации становления нации) $k_{к1}$ = 2,718

$$Cv = P \times k(\sum_{s=1}^{13} vscs + \sum_{s=1}^{13} vsacrs + \sum_{s=1}^{13} vms + \sum_{s=1}^{13} vids + \sum_{s=1}^{13} ves + \sum_{s=1}^{13} ve\cos + \sum_{s=1}^{13} vsims) ;(2)$$

$C_{vf1}= P_{к1} * k_{к1} * (\Sigma vespai + \Sigma_{VID\ nat}) = 0,98 * 2,718 * (1+1) = 5,33$

Числовое значение картины современного художника, как культурной ценности, после проведённых подстановок и вычислений составляет 5,33, что существенно более 1.

Таким образом, выдающееся произведение современного художника, имеющее национальное значение и обладающее эстетической ценностью для народов России, как культурная ценность, имеет особое культурное значение. По нормам российского законодательства и правилам оформления перемещения через государственную границу, эта культурная ценность имеющая особое значение не может быть вывезена за пределы Таможенного союза, если не вывозится непосредственно автором произведения. Такие произведения искусства, чаще всего уже входят в охранные списки подобные Музейному фонду РФ или своду особо ценных памятников культуры.

Выводы и предложения. В заключении экспертизы культурных ценностей, результату которых могут ограничить права владельца произведения искусств или предмета антиквариата следует указывать основания для присвоения особой значимости культурной ценности для конкретных социальных сообществ (общин, родов, обществ, классов, страт). Авторы предлагают экспертам, сотрудникам таможенных служб и специалистам органам исполнительной власти в области охраны культурного наследия проверять наличие особой значимости культурных ценностей руководствуясь формулой (2)

$$Cv = P \times k(\sum_{s=1}^{13} vscs + \sum_{s=1}^{13} vsacrs + \sum_{s=1}^{13} vms + \sum_{s=1}^{13} vids + \sum_{s=1}^{13} ves + \sum_{s=1}^{13} ve\cos + \sum_{s=1}^{13} vsims); \quad (2)$$

где, *Cv* – значимость объекта культурного наследия, как суммы всех элементов (составляющих частей) предмета (объекта культурного наследия или события) $n(a_1, a_2, a_3 \ldots a_n)$; ρ_n – онтологическая ценность или вероятность (подлинности материального носителя предмета (объекта); *P({Cv})=1/n*, вероятность события); k – коэффициент жизненной значимости; *vsc* – научная ценность; *vsacr* – сакральная ценность; *vm* – моральная ценность; *ves* – эстетическая ценность; *vid* – идеологическая ценность; *veco* – экологическая ценность; *vsim* – символическая ценность; *s1, s2, s3 … s13* – общественные образования, в аспекте которых устанавливается значимость.

При этом k – коэффициент жизненной значимости принимает значения в зависимости от численности той социальной группы. Которая считает культурную ценность жизненно значимой и находится по графику на рис. 1.

Предлагаемые действия экспертов по культурным ценностям по определению особой значимости ставят перед собой цель повысить объективность экспертных заключений, достоверность и обоснованность результатов гуманитарных исследований.

Список литературы:

1. Жаров А., Будущее. Эволюция продолжается. URL: http://fan.lib.ru/z/zharow_a/2050buduschee.shtml
2. Закон РФ от 15.04.1993 N 4804-1 "О вывозе и ввозе культурных ценностей".
3. Лясников М. В., Шестаков В.А. Способ атрибуции, технико-технологического исследования и идентификации культурных ценностей, музейных предметов, объектов культурного наследия (памятников истории и культуры). СПб, АНО НИИ СМД, – 2012. ISBN 978-5-904849-04-7
4. Основы законодательства Российской Федерации о культуре (утв. ВС РФ 09.10.1992 N 3612-1) (ред. от 21.07.2014)
5. Постановление Правительства РФ от 6.10.1994 №1143, www.mkrf.ru/ais-egrkn
6. Приказ Минкультуры РФ от 16.04.1999 N 246 (ред. от 02.06.2010) "О Государственном своде особо ценных объектов культурного наследия народов Российской Федерации"
7. Судакский сборник // ответственный за выпуск Р.С. Новицкая. - Сборник научных статей №1. - Феодосия: "Арт-Лайф. 2016. - 182 с. илл.
8. Указ Президента РФ от 30.11.1992 N 1487 (ред. от 17.05.2007) "Об особо ценных объектах культурного наследия народов Российской Федерации"
9. Универсальная классификация культурных ценностей/В. А. Шестаков. СПб, АНО НИИ СМД, 2012.
10. Федеральный закон от 25.06.2002 N 73-ФЗ (ред. от 13.07.2015) "Об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры) народов Российской Федерации"]
11. Флоренский П.А. Столп и утверждение истины: Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах. — Москва: Лепта, 2002
12. Шестаков В.А. ESSENTIA. Книга I. Атрибуция. СПб, АНО НИИ СМД, 2012. – С цв. вклейками. 530 с. ISBN 978-5-904849-09-2
13. Шестаков В.А. Некоторые подходы к созданию методики по определению вероятности подлинности материального носителя культурной ценности // Инновации и инвестиции. – 2013. – № 8

#2 (30), 2018 część 5
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.
Częstotliwość: 12 wydań rocznie.
Format - A4, kolorowy druk
Wszystkie artykuły są recenzowane
Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.
Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

#2 (30), 2018 part 5
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland.
The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.
Periodicity: 12 issues per year.
Format - A4, color printing
All articles are reviewed
Each author receives one free printed copy of the journal
Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood(University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner(Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick(Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com/

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

http://eesa-journal.com